

Szárnyalnak a Sóllymok, avagy az amerikai típusú névadási minta a sportban

1988-ban a rendszerváltás előtt Magyarország boldogan ünnepelte a magyar sport szöuli sikerét, a huszonhárom olimpiai érmet. Ekkor persze már mindenki sejtette, hogy a szöuli olimpia volt az utolsó olyan világverseny, amelyre még a "pénz nem számít" elve alapján készülhettek a sportolók. Akkoriban a költségvetés – a sporthivatal közbeiktatásával – még annyi pénzt juttatott a magyar sportnak, amennyire szükség volt. A rendszerváltás után nyilvánvalóvá vált: a magyar sport a szakadék szélén áll. Klubok, szakosztályok, kisebb-nagyobb egyesületek szűntek meg sorban, bizonyos sportágak vegetáltak, küzdöttek a fennmaradásért, hiszen az állami és a korábbi vállalati támogatások szinte teljesen elapadtak.

A csúcson, az első osztályban alapvetően mégsem romlott a helyzet. Ennek oka pedig az, hogy a magántőke bevonult a sportba, s hirtelen mágikus tartalmat kapott az addig nálunk szinte alig ismert szó: szponzor. Szponzorokat kerestek és találtak a szövetségek, az egyesületek, a különféle szakosztályok – akár megmaradtak egyesületi keretekben, akár önállósultak –, sőt ma már nem ismeretlen az egyéni szponzorálás még a csapatsportokban sem. Az utóbbi három évben megjelentek a sportmágnások, pl.: Neményi Béla, André Ritter vagy az azóta már megbukott Zemplényi György – hogy csak néhányat említsünk. Olyan új fogalmak kerültek be a köztudatba, mint arany fokozatú támogató, vagy a barcelonai olimpia előtt: az olimpiai csapat hivatalos szállítója, szponzora. Mára már nyilvánvalóvá vált: hirdető és szponzorok nélkül aligha létezhet a jövőben a magyar sport.¹

A változások természetesen az egyesületek és szakosztályok elnevezéseiben is nyomot hagytak és hagynak. Esetenként visszatértek a régebbi, az elmúlt rendszer előtti nevek: az *Újpesti Dózsa* például újra eredeti nevén *Újpesti Torna Egyeslet*-ként szerepel, az *MTK-VM (Magyar Testgyakorlók Köre – Vörös Meteor)* ismét *MTK* lett, a *Budapesti Honvéd* labdarúgó-szakosztálya *Kispest-Honvéd* néven önállósult, és visszavette a klub korábbi piros-fekete színét, a *DMVSC* nevéből kikerült a *Munkás* szó, így ismét *Debreceni Vasutas Sport Club* az elnevezés.² A legjelentősebb változást azonban az új szponzorok megjelenése és a régi támogatók eltűnése jelenti. Ez néhány esetben szinte teljes névcserét von maga után, pl.: a *Bramac SE*-ből *Fotex VSE*, a *Tisza Volán*-ból *Pick Szeged* (kézilabda), a *Kaposcukor SE*-ből *Kaposvári KC*, az *Alba Regia Építők*-ből *Albacomp*, a *Dunai Kőolaj*-ből *Battai KE* (kosárlabda), a *Szolnoki Vízügy*-ből *Elektrosoft Szolnoki SE* (vízilabda), a *Sziketherm*-ből *Dunaferr* (jégkorong) stb. lett. Gyakoribb azonban az, hogy megmarad valamilyen (előfordul, hogy módosított) formában az eddigi elnevezés – vagy mert nem szerepelt benne a korábbi támogató, vagy mert esetenként ez a támogató a továbbiakban is jelen van –, és az adott csapat az eredeti név mellé (előtte vagy utána) felveszi a szponzor nevét

¹Vö. A magyar sport évkönyve 1992. Szerk. Harle Tamás és Ládonyi László. Budapest, 1992. 308.

²Azóta, éppen a napokban olvashattuk, a *DVSC*-nek új gazdája van, a csapat neve a továbbiakban: *DVSC-Speditor*. (Nemzeti Sport, 1993. május 7.)

is. Elég ha csak egy pillantást vetünk a nálunk még mindig legnépszerűbbnek mondható sportág, a labdarúgás NB I-es tabellájára: *Vác FC-Samsung*, *PMSC-Fordan*, *Videoton-Waltham*, *Vasas-Smirnoff*, *Csepel-Kordax*, *BVSC-Dreher*. Lassanként a szponzori nevek eligazítanak abban, hogy melyik sportág, melyik csapatáról van szó. Néhány példa az ismert, régi, patinás egyesületekből: *Vasas-Smirnoff* – labdarúgás, *Vasas-Fabulon* – férfi röplabda, *Vasas-Dreher* – női kézilabda, *Vasas-Plaket* – férfi vízilabda; *Herz-FTC* – női kézilabda, *FTC-Műfémszer* – birkózás, *FTC-Törley* – férfi vízilabda; *MTK-Pilu* – vívás, *MTK-CNC (Citadella Night Club)* – női kosárlabda, és még hosszasan lehetne sorolni.

Sokszor azonban nem ilyen egyszerű a helyzet: a szponzori név még a sportbarátoknak is megfejtésre szoruló névalakot eredményezhet, pl.: *Opel-Kápolnásnyék-Budafok*, ahol is a budafoki férfi kosárlabdacsapat támogatója az Opel-Kápolnásnyék cég; és persze némiképp igaza van a Népszabadság újságírójának, amikor a női kosárlabda Magyar Kupa nyolcaddöntőjének párosítása³⁰ láttán így ír: "A szponzorok kimondhatatlan elnevezései, illetve rövidítései mára már úgy elszaporodtak, hogy hovatovább kódmagyarázó füzetet kell közreadnia a szövetségnek, különben senki sem tudja követni még a legszimplább sorsolást sem" (Népszabadság, 1993. január 28.).

Úgy gondolom, az eddig elmondottakból is kiderült, hogy a magyar sportban bekövetkezett rendszerváltást, a "pénz beszél" elvének kizárólagosságát a nevek jó részének megváltozása hűen tükrözi. Nem céлом most bemutatni az egyesületi nevek teljes rendszerét, sem pedig minden kisebb-nagyobb változást, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy az új vagy részben új nevek nagyjából még is követik az e d d i g i h a g y o m á n y t, azaz: az egyesületek, szakosztályok nevében legtöbbször vagy helységnév (-i képzővel vagy anélkül), vagy támogatói, illetve ma már szponzori név szerepel, vagy mindkettő egyszerre, és gyakoriak az *egyesület*, *klub* (*club*), *egylet* megjelölések is a név részeként mozaikszó formájában. Például: *Eger SE (Sport Egyesület)*, *Malév SC (Sport Club)*, önálló szakosztályként: *Szeged FC (Football Club)*, *Veszprém LC (Labdarúgó Club)*, *Salgótarjáni KK (Kosárlabda Klub)*, *Bajai Bácska KSE (Kosárlabda Sport Egyesület)* stb.³¹

Valamint létezik még két az eddigiektől eltérő és hagyományosnak mondható névtípus is – mindkettő kisebb horderejű, mint az eddig említettek. Néhány csapat személynevet, általában történelmi alak nevét viseli; ez a katonacsapatokra volt, bár nem kizárólagosan, a legjellemzőbb, és az ma is, pl.: *Honvéd Zrínyi SE*, *Honvéd Szondi SE*, *Kossuth KFSE* (a szentendrei katonai főiskola csapata), *Honvéd Mereszjev József SE*; de ide tartoznak a *Dózsa* nevet viselő csapatok, az *Újpesti Dózsa* már nem, ellenben a *Debreceni Dózsa* igen, s ide sorolható például a *Budapesti Spartacus* is.

³⁰A női kosárlabda Magyar Kupa nyolcaddöntőjének párosítása: *Univer KSC-Közgáz-Matáv*, *BSE-Eger*, *Tungsram-SVSE-Raabersped*, *MÁV Nagykanizsai TE-BSC Szarvas*, *Sabaria-Mörk KC-BEAC-Mol Rt.*, *DKSK-SeM-Szeged*, *PVSK-Co-order-EGIS-OSC*, *KSK Szekszárd-MTK-CNC*.

³¹A teljesség kedvéért: természetesen – és ez korábban is így volt – szerepelhet a teljes név mozaikszó, többnyire betűszó formájában is: *BVSC*, *MTK*, *TFSE* stb., s az új névelem is kerülhet betűszóként az eddigi mellé vagy a rövidség kedvéért, vagy mert a támogató cég neve eleve létezik ilyen alakban, a már említett példa: *MTK-CNC*.

Mostanában – tudomásom szerint – egyetlen ilyen új név keletkezett: a *KSI* tiszteletből felvette az OTSH elhunyt elnökének, Csanádi Árpádnak a nevét: *Csanádi Árpád KSI*. A másik, talán még kisebb hatókörű névtípus: a jelszói értékű nevek, ide tartozik például a *Haladás*, a *Testvériség*, és ide sorolható részben az *Egri Lendület SE*, a *BKV Előre* vagy a *MÁV Előre* csapata is.

Jelentős, ám típusát tekintve hagyományörző a változás tehát sportcsapataink elnevezésében, s éppen emiatt a hagyomány miatt okozott meglepetést még sportberkekben is³² 1992 őszén az, hogy a *Tungsram* és a *Honvéd* kosárlabdaszakosztálya *Budapesti Sólymok* néven egyesült. Vagyis az *-i* képzős helynévhez nem szponzori név vagy mozaikszó formájában a szakosztály megjelölése került, hanem egy *f a n t á z i a n é v*, minden bizonnyal jelképi értékkel. A névadási mintát pedig nyilvánvalóan nem az egyes csapatok szurkolók körében elterjedt, ha lehet így nevezni, ragadványnevéből (*zöld sasok – FTC*, *vörös ördögök* – például *Liverpool* stb.), hanem az amerikai profi sportból kölcsönözték, és itt elsősorban – minthogy kosárlabdáról van szó – az amerikai profi kosárlabdálígára (NBA) kell gondolnunk.

Az Egyesült Államok négy legnépszerűbb sportja a baseball, a kosárlabda, az amerikai futball (nem azonos a labdarúgással, sem teljes mértékben a rögbivel) és a jégkorong. Európában a baseball és az amerikai futball kevésbé ismert, vagy inkább kevésbé elterjedt, a jégkorong és a kosárlabda természetesen nagyon népszerű. Három-négy éve Magyarországon is nyomon követhetjük a profi amerikai jégkorong (NHL) és a kosárlabda (NBA) küzdelmeit az égi csatornákon (korábban a Screensporton, ma már az Eurosporton); újabban rendszeresen beszámol a Nemzeti Sport is a két liga bajnokságáról, ám nem utolsósorban: a barcelonai olimpián az NBA játékosai közül összállt ún. Álomcsapat (a Dream Team – így angolul – azóta fogalomná vált a sportban) elkápráztatta játéktudásával a világot, és óriási nimbusza lett az amerikai kosárlabdának egész Európában, s természetesen nálunk is.³³

Nézzük meg tehát röviden az amerikai névadási mintát az NBA-csapatok elnevezéseinek a segítségével – a típus természetesen nemcsak a kosárcsapatokat, hanem az összes egyesült államokbeli és kanadai profi csapatot is jellemzi.

A nevek két elemből tevődnek össze. Az első névelem az esetek túlnyomó többségében városnév vagy – ez ritkább – államnév, a második elem minden esetben motivált fantázianév. A fantázianevek széles skálát mutatnak fel: a leggyakoribbak a pusztán jelképi eredetű nevek, ezek utalhatnak erőre, állóképességre, ügyességre, robbanékonyságra, gyorsaságra, légiességre – mindenre, ami ebben a sportban

³²Itt kell köszönetet mondanom Laczkó Péternek, a Testnevelési Egyetem végzős hallgatójának, a téma feldolgozásához nyújtott jelentős segítségéért.

³³Ezzel kapcsolatosan hadd idézzem a Képes Nemzeti Sportból az Amerika, Amerika című rovat egyik cikkének a bevezetőjét Török Péter tollából: "Elmúltak azok az átkos idők ..., amikor a napos szerkesztő még mélabúsan ... toltá vissza az amerikai profi kosárlabdáról frott dolgozataimat. «Ugyan már, ifjú kollégám! Hát érdekli a csepeli munkást, hogy a kétméteres négerek Amerikában hogyan dobálják a kosarakat?» Lám, milyen gyorsan felfordult a világ. Ma már a csepeli munkást is érdekli. Meg mást is. Mindenkit. A jövő század csapatsportja dinamikus erővel szerkeszti át a tömegszórakoztatás történetét" (Képes Nemzeti Sport, 1993. január 26.).

nélkülözhetelen. Jellegzetes csoportot alkotnak az állatnevek³⁴: *Chicago Bulls* (bikák), *Atlanta Hawks* (sólymok – vö. *Budapesti Sólymok*), *Milwaukee Bucks* (szarvasok), *Minnesota Timberwolves* (erdei farkasok), *Charlotte Hornets* (darazsak), *Dallas Mavericks* (fiatal szarvasmarhák) – ez utóbbi névben a helyi állattartás jellege is dominálhat, valamint nem lehet véletlen, hogy a minnesotai csapat éppen a *Timberwolves* nevet választotta, hiszen ez a vadfajta Kanada déli részeinek erdeiben él, és Minnesota közel fekszik a határhoz és az erdős részekhez. Az állatneveken kívül pusztán jelképi értékűek lehetnek a következők: a két Los Angeles-i csapat egy-egy gyorsjárású, szélesebb hajó nevét viseli: *Los Angeles Lakers* és *Los Angeles Clippers*, de ide sorolható a *San Antonio Spurs* (sarkantyúsok), a *Washington Bullets* (bombázók, lövedékek), a *Seattle Supersonics* (szuperszónikusok), az *Indiana Pacers* (iramot diktálók), vagy a játék jellegét elvont fogalommal megjelenítő *Orlando Magic* (varázslat) és *Utah Jazz* (modernség)³⁵ is. Néhány csapat nevében a nagyság, a kiemelkedés hangsúlyozódik elsősorban: *Sacramento Kings* (királyok), *Cleveland Cavaliers* (lovagok), *Golden State Warriors* (katonák).

A jelképiség mellett a másik csoport a fantázianevek között az, melyek valamilyen módon az adott hely jellegzetességeihez kötődnek. Az időjárásra utal – s persze jelképi értékű is – a *Miami Heat* (meleg, hév) és a *Phoenix Suns* (napok), az utóbbi esetben maga a városnév is motiválja a fantázianevet. A város lakóinak eredetét jelöli a *Boston Celtics* (kelták) és a *New York Knickerbockers* (holland őslakosok). A csapat megalakulásának körülményei is jelen lehetnek a névben: *Portland Trailblazers* (úttörők), *Philadelphia 76ers* (hetvenhatosok) – ebben az esetben kettős lehet a névadási indíték: egyrészt a Philadelphia nevet változtatott az adott évben (korábban *Warriors* volt), de kapcsolódhat az évszám ahhoz is, hogy 1776-ban éppen Philadelphiában írták alá a Függetlenségi Nyilatkozatot. Teljes mértékben helyi sajátosságra utal a *Detroit Pistons* (dugattyúsok), hiszen Detroitban minden – az utcanévek többsége is – az autógyártáshoz kötődik; a *Denver Nuggets* (aranyrögök) – Denver vidékén tört ki annak idején az aranyláz; a *Houston Rockets* (rakéták) – Houstonban van a legnagyobb amerikai rakétatámaszpont.

Végül egyetlen csapat visel az NBA-ben a kosárlabdához konkrétan kötődő nevet: *New Jersey Nets* (kosárháló).³⁶

Így néz ki tehát röviden az amerikai profi kosárlabdacsapatok névrendszere. Persze a háttérben másképp realizálódik az, amit a "pénz beszél" elvének kizárólagosságával jellemeztem, mint nálunk. A csapatoknak többnyire egyéni tulajdonosai vannak – akár részvénytársaság formájában –, és a szponzorálás elsősorban egyénileg történik, egy csapatban játszhat például a NIKE és a Reebok

³⁴Az állatjelképek meglehetősen közkedveltek Amerikában: minden egyetem is rendelkezik ilyennel.

³⁵A *Utah Jazz* esetében nem gondolhatunk a zenére, hiszen a jazz "szülőhelye" nem Utah állam volt.

³⁶Természetesen további utánjárás még módosíthatja ezt a nagyon is vázlatos tipológiát, most első megközelítésben csak a legjellemzőbb jegyek bemutatására törekedtem, valamint néhány esetben találgatásokra szorultam, ugyanis nem jutottam még eddig hozzá az NBA összes adatát tartalmazó, az Egyesült Államokban megjelent kézikönyvhöz. Külön köszönet Róka Jolánnak néhány szíves szóbeli közléséért.

cég reklámembere, ebből következően a mezeken nincsenek reklámfeliratok, s az elnevezésekben sem jelenik meg semmiféle konkrét támogatói név. Még akkor sem, ha például a Walt Disney "világbirodalom" megvásárol egy hokiklubot. Természetesen azért nem véletlen, hogy ez a csapat a *Mighty Ducks* (hatalmas kacsák) nevet viseli Donald kacsára utalva. A névválasztást a hokiliga komisszárja – mert Amerikában ilyen is van – azzal indokolta, hogy ha sikerülne a Walt Disney cég imázsának megfelelő hokicsapatot kialakítani, azaz a szép, technikás, méltóságteljes és becsületes játékot megvalósítani a gyakran tömegverekedésektől sem mentes mérkőzések helyett, ez visszacsalogatná a gyerekeket a jégstadionokba, márpedig ha a gyerek a hokira szavaz, megindul az egész család – azaz kimondatlanul: növekedne a nézők létszáma, vagyis a bevétel. Ez volt tehát a névválasztás "hivatalos" indoklása.³⁷

Visszatérve Magyarországhoz: az első osztályban még csak egyetlen csapat képviseli az amerikai típusú névmintát. Feltehetnénk a kérdést: vajon divattá válhat-e ez a fajta névadás a jelenlegi mellett vagy helyett? Ez ma még nyilván megválaszolhatatlan, de tény, hogy az élet sok területén tapasztalható egyfajta Amerika felé fordulás, s persze ahhoz, hogy megváltozzon a magyar sport névstruktúrája, további változásokra van szükség a magyar sport belső rendszerében is. Ha azonban körülnézünk sportéletünk ún. hátszágában, akkor nyilvánvaló: fiatal, most meghonosodó sportágakban már divattá vált az amerikai névminta. Nem véletlen, hogy a jellegzetes példákat a magyar rögbi- és baseballcsapatok (!) között találjuk. A rögbi a baseballhoz képest korábban honosodott meg, s az 1991-es tabella még nem mutat érdekességet az elnevezésekben. A mostani eredménylistát végignézve azonban kiderül: a régebbi csapatok is – néhány kivételtől eltekintve – megváltoztatták a nevüket, s jelenleg a következő elnevezéseket találjuk – úgy gondolom, ezek a nevek önmagukért beszélnek: *Zöld Sólymok*, *Battai Bátor Bulldogok*, *Érdi Darazsak*, *Miskolci Keselyűk*, *Kispesti Elefántok*, *Pécsi Termesz*, *Esztergomi Vitézek*, *Nagykovácsi Yeti*, *Szentesi 91-esek*, *Budapesti Száműzöttek*, sőt: *Békéscsabai Benny Bulls* (Benny bikák).

A baseballt áttekintve az amerikai hatás még erősebb nyomát találjuk – talán annak is köszönhetően, hogy a baseball kifejezetten amerikai sport. A két- vagy háromtagú névelem második része, azaz a fantázianév ugyanis többnyire angol. A példák megint csak önmagukért beszélnek: *Ajka Blackbirds* (feketerigók), *Sopron Woodmen* (favágók), *Nagykanizsa Ants* (hangyák), *Siófok Denewares* (moszatok ?), *Budapest Brick Factory* (ez tulajdonképpen támogatói név, gondosan angolra fordítva: téglagyár), *Vác New Deal* (új egyezség)³⁸, *Győr Dark Horses* (sötét lovak), *Budapest Islanders* (szigetlakók), *Szentendre Sleepwalkers* (alvajárók), *Budapest Hotshots* (forró lövések). Elvértve előfordul magyar név is: *Miskolci Felhőkarcolók*.

Ezeknek a neveknek vázlatos tipologizálására, az amerikai futball-, valamint baseballcsapatok elnevezéseivel való összehasonlítására és a névadási indítékok megkeresésére ebben a dolgozatban nem teszek kísérletet, a rögbi- és a baseballcsapatok neveinek bemutatásával most csak arra szerettem volna felhívni a

³⁷Vö. Képes Nemzeti Sport, 1993. március 23.

³⁸Nem valószínű, hogy a *New Deal* a Rooseveltt-féle akkori új gazdaságpolitikára utalna.

figyelmet, hogy ha egyelőre még csak a sport háterszágában, de nálunk is meghonosodott, sőt úgy tűnik, divattá válik az amerikai névadási minta.³⁹

Végezetül egy rövid kitérő: a szinte egyetlen jelentős sportnapilapunk, a Nemzeti Sport tudósításaiból eddig sem hiányoztak a képszerű kifejezések (esetenként az erős képzavarok). Nos, ezek az új fantázianevek széles teret adnak a képszerűségnek. Egyetlen jellemző példa: a rögbieredmények előtt címként a következő szerepelt a minap: *A fogatlan Bulldognál erősebb a tavaszi Darázs*. Most erre "stílusosan" csak ennyit: No comment.

LACZKÓ KRISZTINA

Személynevek az Új Magyar Tájszótár szólásaiban és közmondásaiban

Az Új magyar Tájszótár gazdag nyelvi anyagának legérdekesebb, legszínesebb részei a szólások és közmondások. A szótár eddig megjelent három kötetében (A–M) 333 személynevet tartalmazó frazeológiai egység van. Megoszlásuk a következő: 281 szóláshasonlat, 48 szólás és 4 közmondás. A frazeológiai egységek gazdag hangulati tartalmú, a stílust szemléletessé, színessé tevő elemei a nyelvnek. Tükrözik a nép gondolkodásmódját, világképét. Ezért gyakoriak nyelvjárásainkban is.

Adataim szerint leggyakrabban a szóláshasonlatokban találkozhatunk személynevekkel. Ez a tény kialakulásukkal is magyarázható. A szóláshasonlatok általában egy ténylegesen megtörtént eseményhez és valós személyhez kötődnek, valamilyen helyi adomát megörökítve. Az ott élők kezdetben még ismerik és továbbadják a szóláshasonlatot létrehozó történetet, de később a jelentés elhomályosul, eltűnik, s csak a belőle leszűrhető tanulság marad meg, válik általánossá és más hasonló esetekben is felhasználhatóvá. Mivel a szóláshasonlatok egy-egy vidékhez és településhez kapcsolódnak, rendszerint egy, néha két adattal szerepelnek a szótárban. Ritkán válnak országosan elterjedté.

A szóláshasonlatok nagy része gúnyos, illetve humoros színezetű, kifejezve az adott közösség értékítéletét, véleményét.

Szerkezetileg két részből állnak: egy főmondatból és egy hiányos szerkezetű hasonlító mellékmondatból. Ez a forma nyomósítja, hangsúlyossá teszi a jelentést (*Úgy megy, mint a Sinka Mári éneke* = szomorúan, vontatottan), illetve valamilyen jelentéstöbblettel gazdagítja az alapjelentést (*Változik, mint Haluzséknál az ebéd: hol tró, hol savó*). Ez a mondat szerkezet a szóláshasonlatok egy részének ritmust is ad. Az azonos szótagszámú felező ütemű sorokban a magyar népdalokban gyakori, a

³⁹Laczkó Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy egy új sportág, a floorball csapatainak az elnevezései is az amerikai mintát képviselik, a floorballról azonban az újságok még nem tudósítanak, a Nemzeti Sport sem. Ezen kívül a női labdarúgócsapatok közül hozhatunk példát: *Pepita Sárkányok*.

magyaros verselésre jellemző hangsúlyosság érzékelhető (*Úgy teszél, mint Zilaji | ásóval mégy kapálni*).

A szólások általánosabb érvényű tartalmat hordoznak, eredetük ritkán függ össze egy-egy meghatározott személlyel, ezért személynév is ritkábban fordul elő bennük. Nyelvjárási anyagomban 48 ilyen típusú szólást találtam. A közmondásoknál is hasonló tendencia figyelhető meg. Kevés a személynévvel megalkotott közmondás, anyagomban mindössze négy van.

Ennek egyik lehetséges oka a közmondások mondanivalója, témája. Általános érvényű életigazságot, megfigyelést, illetve tanácsot fejeznek ki, évszázados bölcsességről, nagy élettapasztalatról adva tanúbizonyságot. A közmondásokban kimondott ítélet leggyakrabban nem egy konkrét személyre vonatkozik, hanem általában az emberre, illetve valamilyen embercsoportra.

A személynéveket tartalmazó közmondások valószínűleg helyi anekdotákból keletkeztek, de később elvesztették helyi jellegüket, országosan ismertté váltak (*Ami másé, nem Tamásé*).

Az anyagomban levő személynévek a következő csoportokba sorolhatók:

I. Családnév

- családnév önállóan (*Gara, Hatvani, Petrik*)
- családnév + *-ék* (összefoglaló neveket alkotó képző) (*Csonkákék, Csehi-ék, Kámányiék*)
- családnév + *-né* (asszonynévképző) (*Frankné, Somosiné, Vidáné*)

II. Teljes személynév

- családnév + férfi keresztnév alapelakban (*Bíró Károly, Czirok András*)
- családnév + becézett férfi keresztnév (*Gyánti Jóska, Nagy Pista*)
- családnév + női keresztnév alapelakban (*Godó Sára*)
- családnév + becézett női keresztnév (*Sinka Mári, Ónodi Kati, Kun Nina*)

III. Keresztnév

- férfi keresztnév alapelakban (*Balázs, János, Máté, Tamás*)
- becézett férfi keresztnév (*Laci, Marci, Jancsi, Miska*)
- becézett női keresztnév (*Sári, Kati, Panna*)

IV. Ragadványnév

- ragadványnév + családnév (*Vak Surányi*)
- ragadványnév + becézett férfi keresztnév (*Taknyos Pista*)
- ragadványnév + becézett női keresztnév (*Dübbencs Sári*)

V. Egyéb névkombinációk (egy frazeológiai egységen belül különböző névtípusok vannak)

- férfi keresztnév + női keresztnév
- férfi keresztnév + becézett férfi keresztnév
- becézett női keresztnév + becézett férfi keresztnév

A leggyakoribb névtípus a családnév, a szólások, szóláshasonlatok felében ezzel találkozunk. A nevek többsége önállóan, keresztnév nélkül áll. A puszta vezetékneven történő említés férfiakra vonatkozik. J. SOLTÉSZ KATALIN szellemesen jegyzi meg: ez, (tudniillik a puszta vezetéknev férfiakra vonatkoztatása) ha úgy tetszik, az évezredes férfiuralom nyelvi vetülete (Nyr. 87 [1963]: 292). Valóban, a

népi gondolkodásmód, világszemlélet főként azokat az eseményeket örökítette meg, amelyekben férfi volt a szereplő. Történelmi tény, hogy a társadalom életében évszázadokon át a férfiaké volt a vezető szerep.

A családnév + *-ék* képzős szerkezet egyszerre több személyre, családtagokra utal, de csak a családfőt nevezi meg.

Hús név alakult a családnév + *-né* képzős formával. Ez a szerkezet a leggyakoribb asszonynévtípus rövidebb alakja, főként említő funkcióban használatos. Nem túl udvarias, kicsit rideg megnevezési forma, ezért nem meglepő, hogy a velük alakult frazeológiai egységek általában gúnyos, néha humoros színezetűek, pl. *Nem találja a helyét, mint Frankné a lagziban. Aggódik, mint Gacsóné lúdja a gallyban.*

A férfiak társadalmi szerepéről mondottakat erősíti a következő névcsoport is, amelyben a férfiak teljes névvel szerepelnek. 58 ilyen név van. Ezeknek a frazeológiai egységeknek az alapja bizonyára konkrét történet, konkrét, ismert hőssel. A családnévek mellett a férfi keresztnévek fele-fele arányban alapalakban, illetve becézett formában állnak.

Családnév és női keresztnév kombinációjára kevesebb példa van, mindössze 13. A keresztnévek kizárólag becézett alakban használatosak. Általában humoros vagy gúnyos történet adhatta az adoma alapját, s ez a becézett névforma tompította az időnként sértő színezetű szólások, szóláshasonlatok stílushatását. Valószínű, hogy a megnevezett nők lányok voltak, mert a férjes asszonyok megnevezése a korábban említett *-né* képzős névstruktúrával történt.

A következő csoportba a keresztnéveket soroltam. 68 olyan frazeológiai egység van, amelyben férfi keresztnév szerepel, alapalakban vagy becézett formában. Ezek a szólások és közmondások nyilvánvalóan szűkebb közösségben keletkeztek, ahol jól ismerték egymást az emberek, az azonosításhoz elegendő volt a keresztnév. Az idők folyamán azonban a családnév elhagyása miatt elvesztette konkrétságát a történet alapjául szolgáló esemény, így a szólások és közmondások jelentése is általánosabb érvényű lett.

Az általam összegyűjtött frazeológiai egységekben a következő nevek a leggyakoribbak: *Ferenc, György, István, János, Mihály*. Elmondható, hogy a névdivat a szólásokban és a közmondásokban is tükröződik, mivel ezek a férfi keresztnévek a XVI–XVIII. században a tizenöt legkedveltebb név közé tartoztak (KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa.⁴ Debrecen, 1989. 50).

Női keresztnév önállóan 8 esetben fordul elő – egy szólást kivéve – becézett formában. A frazeológiai egységekben leggyakrabban használatos női nevek (családnévvel vagy önállóan) (*Borbála, Erzsébet, Katalin, Mária, Sára*) évszázadokon át a legnépszerűbb keresztnévek voltak.

Kisebb előfordulással ugyan, de a ragadványnevek is megjelennek a szótár frazeológiai egységeiben. Főként családnév előtt állnak (*Vak / Surányi*), de keresztnévhez is kapcsolódhatnak (*Dübbencs / Sári, Taknyos / Pista*).

Az Új Magyar Tájszótár szólásainak és közmondásainak névanyaga igen gazdag, sokféle elemzésre, vizsgálódásra alkalmas. Jelen dolgozatomban nincs mód minden szempont végiggondolására, ezért csak egy névhasználati sajátosságra

szeretnék rámutatni. Több példát találunk arra, hogy egy szólás vagy szóláshasonlat vidékenként más személynevet tartalmaz.

Mást beszél, mint Badarné, mikor a bor árát kérték (olyankor mondják, amikor valaki el akarja terelni a beszédet a számára kellemetlen témáról). Névváltozatai: *Badarné* (Gacsály), *Bodóné* (Szabolcs vármegye), *Bozóné* (Kiskunhalas).

Fel sem veszi, mint Jónás az üres kulacsot. Névváltozatok: *Jónás* (Kiskunhalas), *Visontai* (Csongrád).

Pislog, mint Pikóné kocsonyájában a béka. Névváltozatok: *Pikóné* (Békés), *Csótiné* (Szekszárd).

Jancsinak mondják, hogy János is értsen belőle. Névváltozatok: *Jancsi-János* (Koltó), *Jankó-János* (Debrecen), *Péter-Pál* (Kolozsvár), *Pál-Péter* (Háromszék vármegye).

Ennek a névhasználatnak az ellenkezőjére is akad példa. Egy személynév (*Dóciné*) több szólásban, illetve szóláshasonlatban is előfordul, de a névhez tapadt, önállósult jelentés vidékenként változik.

- *Üres, mint a Dóciné ládája* (Kiskunhalas)
- *A Dóciné ládája* (Hódmezővásárhely) (a "hol van" kérdésre adott feleletként: a földön)
- *A Dóciné ládája* (Nagyszalonta, Átány) (a földön van)
- *A Dóciné ládája* (Hódmezővásárhely) (nem a helyén van)
- *Dóciné ládája* (Vác) (a szemétkben van)
- *A Dóciné ládája* (Csenger) (elveszett).

A *Dóciné ládája* birtokos szerkezete állandósult szókapcsolatként él a különböző frazeológiai egységekben, széles körben elterjedt jelentést hordozva: 'nem a helyén levő, rendetlen'.

LAKATOS ERIKA

Tacsilló-halom

A Magyarország földrajzinév-tára (Budapest, 1981. 25, 30) határdombként említi ezt az őskori kunhalmot Balmazújváros és Hajdúböszörmény között, 6 km-re délkeletre a *Pródihalom*-tól és 15 km-re keletre a *Szandalik-halom*-tól. A térképmellékleten 45-ös szám alatt láthatjuk a halmot a Keleti-főcsatorna és a K. V.-5-ös víztároló között.

H. FEKETE PÉTER dolgozatából (Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. Budapest, 1958. 77, 88, 108) azt is megtudjuk, hogy a Hortobágy északkeleti határán két *Tacsilló-halom* található: a *Nagy Tacsilló* és a *Kis Tacsilló-halom*. Az utóbbi a Nagy Tacsillótól kb. 10 km-re nyugatra van. *Tacsilló-halom*-nak vagy *-laponyag*-nak csak a *Nagy Tacsilló*-t nevezik, de írják és mondják *Tacsilló*-nak is. Hajdúböszörmény

város jegyzőkönyveiben a halom neve először 1748-ban fordul elő: "Fordul a határ a *Tatsilló halma* felé" (Böszörmény-újvárosi határhányás, Vlt.). 1784: A határ egy része "vagyon a *Nagy Tatsilló laponyagján*" (prot. A. 210). 1801: "... itt fordul a határ Nap Szállatnak a Brassó éren által a *Tatsilló halma* felé" (Böszörmény-újvárosi határhányás, Vlt.). 1854-ben a *Kis Tacsilló-halmot* is említik: "*Nagy Tacsilló halomtól Kis Tacsillóig* mért vonal ... *Kis Tacsilló halomtól* Csikós laponyagig..." (Jegyzőkönyv tagosítási mérésekről). 1945: "*Nagy Tacsilló, Kis Tacsilló*" (JAKAB SÁNDOR, Hajdúböszörmény megyei város határának átnézeti térképe, 1945).

A halmok elnevezéséről H. FEKETE PÉTER ezt írja: "A név eredete ismeretlen." A megfejtéséhez talán közelebb jutunk, ha a következő két kérdésre magyarázatot keresünk.

Az első: megmagyarázható-e a magyar nyelvből ez az elnevezés? Valószínű, hogy nem, mivel sem igénk, sem főnevünk, sem melléknevünk nincs, amely a *Tacsilló* szóval kapcsolatba hozható volna. Elképzelhető persze, hogy az elnevezés családnévi eredetű, és így magyar névadás eredménye. Ennek azonban a régi iratokban semmi nyomát nem találjuk. Szembetűnő viszont, hogy a környező földrajzi objektumok közül feltűnően soknak van szláv (szláv nyelvekből kölcsönzött) elnevezése: *Nagy-Visnyó, Bagota, Szandalik, Pród, Vókonya* (?) stb. A halomtól délre a *Rácok szigete* található. Oklevelekből tudjuk, hogy Zsigmond király Böszörményt (több más birtokkal együtt) 1425–26-ban a törökök elől menekülni kényszerült Brankovics György szerb fejedelemnek adományozta, aki 1450-ig a vidék ura volt és egy időre sok szerb (rác) családot is letelepített itt.

A másik kérdésünk az, hogy a szláv nyelvekből, közelebről a szerbből megmagyarázható-e a *Tacsilló-halom* neve. A kérdés első részére igennel, a másodikra inkább nemmel kell válaszolnunk. A keleti és nyugati szláv nyelvekben, valamint a déli szláv nyelvek keleti csoportjában közismert és általánosan használt a *točilo, točidlo, toczydlo* 'köszörűkő, fenőkő' szó. A szerbben és a horvátban *točilo*-nak, ill. *točil'*-nek ejtik és írják (c-vel!). Valamelyik szláv nyelvből, feltehetően a bolgárból a román is átvette *točilă* (ejtsd točilă) alakban (N. PEROV, Recnik na blgarskij jazyk. Plovdiv, 1904. 348). A magyar *Tacsilló* név hosszú *-ll-* hangja azt sugallja, hogy ez a szó valamelyik nyugati szláv nyelvből került át a magyarba, ahol az eredeti szláv *-dl-* hangkapcsolat hosszú *-ll-* hanggá alakult.

Milyen történeti magyarázata lehet annak, hogy ezt a két halmot köszörűkőről, fenőkőről nevezték el? Talán a halmok lapos, kerek alakja. Elképzelhető ez is, bár sokkal valószínűbb, hogy a halmokban, ill. a halmok környékén talált őskori leletek: kovakő, obszidián stb. alapján (vö. H. FEKETE magyarázatát a *Pródi-halom* neolitikus leleteiről). Hasonló névadással keletkezett a *Köszörű-patak* neve is: "A *Köszörű* - < R. *Köszörűs* - névelem minden bizonnyal olyan helyre, mederre utal, ahol fenőkőnek, köszörűkőnek valót lehet találni" (FNESz.⁴ 1: 799). A *Tacsilló-halom* név keletkezésének kora és körülményei ismeretlenek.

LÉVAI BÉLA

Iskolai anyakönyvek névtani tanulságai

Az alábbi cikkben egy több mint 100 éves budai gimnázium anyakönyveinek keresztnévanyagát dolgozom föl. Az összes iskolai anyakönyv (1881–1993) teljes keresztnévanyagának feldolgozása természetesen meghaladná e rövid tanulmány kereteit, ezért csak az 1964 és 1988 között beíratottakét vettem figyelembe. Az első évszámot az indokolja, hogy az iskola ekkor vált lányiskolából koedukált oktatási intézménnyé.

A gimnázium tanulóinak nagy része budapesti születésű, de vannak szép számmal vidékiek és az ország határain kívülről származók is. A beiskolázás Budapest egész területéről történt, mivel az iskolában speciális nyelvi tagozatú osztályok is működnek, ill. működtek, és ezekre nem vonatkoztak a vizsgált időszak egy részében meglévő körzetesítés szabályai.

Az anyaggyűjtés során az alábbi szempontokat vettem figyelembe: első keresztnév, születési hely, születési idő és a szülők valamelyikével való keresztnévegyezés. A feldolgozásban szereplő 1275 tanuló közül 840 a leányok (65,88%) és 435 a fiúk (34,12%) száma. Mivel az 1964 és 1988 közötti anyakönyvek közül minden negyedik évit elemeztem, a születési időpontokra az alábbi évszámhatárok alakultak ki: 1948–50, 1952–54, 1956–58, 1960–62, 1964–66, 1968–70 és 1972–74. A szülők a névadáskor 127 féle női név és 77 féle fiúnév közül választották ki gyermekük első vagy második keresztnévét. A legtöbb esetben a megszületetteket csak egy keresztnévvel anyakönyvezték (1056 esetben) mindössze 219-en kaptak második keresztnévet is (17,17%). Közülük 148-an lányok (az összes lány 17,61%-a) és 71-en fiúk (az összes fiú 16,32%-a). Az adatokból kitűnik, hogy a fiúk és a lányok megközelítőleg ugyanolyan arányban kaptak második keresztnévet. A lányoknál 50, a fiúknál 37 névből válogattak szüleik, viszonylag nagyobb tehát a változatosság a második, mint az első keresztnévek esetében. Mind a lány, mind a fiú nevek között vannak olyanok, amelyek csak második keresztnévként fordulnak elő. Ilyenek a *Franciska, Gajána, Irén, Kornélia, Olga, Olimpia, Terézia*; a fiúknál: *Axel, Germán, Márk, Máté, Rezső*. Az első, ill. második keresztnévként előforduló fiú-, ill. leánynevek az alábbi képet mutatják (a leggyakoribbak figyelembevételével!)

fiúnevek

első keresztnév	második keresztnév	összesítés
1. Péter 37 db	1. Tamás 6 db	1. Péter 42 db
2. Gábor 36 db	2. Péter 5 db	2. Gábor 39 db
3. István 27 db	3. Gyula 4 db	3. Tamás 32 db
4. Tamás 26 db	László 4 db	4. László 30 db
László 26 db	Zoltán 4 db	5. István 29 db
5. András 24 db	4. Attila 3 db	6. András 25 db
6. Zoltán 21 db	Gábor 3 db	Zoltán 25 db
7. János 16 db	József 3 db	7. János 17 db
8. György 15 db	Miklós 3 db	8. Ferenc 16 db

9. Sándor	14 db	György	16 db
10. Ferenc	13 db	9. Attila	15 db
		10. József	14 db
		Miklós	14 db
		Sándor	14 db

Összesítve az oszlopok adatait, feltűnik, hogy második névként nem szerepel az első táblázatban oly gyakori *István*, *András* és *György*, megjelenik viszont az első keresztnévként mindössze kétszer szereplő *Gyula*, valamint az ennél összességében jóval gyakoribb *Attila*, *József* és *Miklós*.

első keresztnév		leánynevek		összesítés	
első keresztnév	db	második keresztnév	db	összesítés	db
1. Katalin	56 db	1. Katalin	13 db	1. Katalin	69 db
2. Éva	48 db	2. Judit	11 db	2. Éva	55 db
3. Ágnes	46 db	3. Mária	10 db	3. Ágnes	53 db
4. Judit	40 db	4. Ágnes	7 db	4. Judit	51 db
5. Krisztina	36 db	Erzsébet	7 db	5. Mária	41 db
6. Andrea	33 db	Éva	7 db	6. Krisztina	40 db
Eszter	33 db	5. Andrea	6 db	7. Andrea	39 db
7. Mária	31 db	Anna	6 db	Eszter	39 db
8. Zsuzsanna	29 db	Eszter	6 db	8. Zsuzsanna	34 db
9. Gabriella	23 db	6. Zsuzsanna	5 db	9. Anna	25 db
10. Ildikó	20 db			Gabriella	25 db
				10. Ildikó	22 db

Az első és második keresztnévek közötti hasonlóság szembeötlő: az első oszlopból csak az *Anna* és az *Erzsébet* név hiányzik, míg a másodikból a *Gabriella*, *Ildikó* és *Krisztina*. A második oszlopbéli tíz leggyakrabban előforduló név megterheltsége is feltűnő, ez a tíz név fordul elő 78 alkalommal, szemben a fennmaradó 40 név 70 előfordulásával. Hasonlóan alakulnak a számbéli arányok az első keresztnéveknél is, hiszen a tíz leggyakoribb név összesen 395-ször szerepel a 840 leány esetében.

A kettős keresztnév adásának szokása az idő függvényében így változott: 1948–50: 0; 1952–54: 4 (2 fiú, 2 lány); 1956–58: 21 (3 fiú, 18 lány); 1960–62: 43 (14 fiú, 31 lány); 1964–66: 16 (5 fiú, 11 lány); 1968–70: 55 (24 fiú, 31 lány); 1972–74: 80 (23 fiú, 57 lány). Az adatokból kitetszik, hogy 1974-ig – egy kisebb megszakítástól eltekintve – határozottan növekszik a számsor. Ha a kettős keresztnévadás okait firtatjuk, nyilvánvaló, számolnunk kell a névátörökítéssel, hiszen az apa vagy az anya utónevét nemegyszer éppen a második keresztnév őrzi a gyerek nevében. Befolyásolhatja a szülők döntését az is, hogy a gyermek később maga dönthesse el, két neve közül melyiket szeretné használni. Ez a megfontolás napjainkban főleg a lányok esetében jellemző, mutat rá LACZKÓ KRISZTINA Budapesti keresztnévdívat című cikkében (NÉ. 13 [1991]: 35).

A kettős utónévadás okán már hivatkoztam az elsőként adott keresztnévek gyakorisági számaira. Az alábbiakban az egyes nevek évenkénti megoszlására szeretnék kitérni, hiszen egyes nevek hol jobban, hol kevésbé voltak divatosak az idők

múltával. (A terjedelmi korlátok miatt csak az első öt névre vonatkozó adatokat közlöm. A nevek melletti számok a név adott évben elért "helyezési számát" jelölik.)

fiúnevek

	Péter	Gábor	István	Tamás	László	András
1948-50:	1.	3.	4.	0.	5.	5.
1952-54:	3.	4.	3.	2.	1.	5.
1956-58:	2.	1.	2.	2.	4.	5.
1960-62:	3.	2.	1.	0.	3.	3.
1964-66:	2.	1.	3.	2.	3.	6.
1968-70:	1.	3.	5.	5.	0.	2.
1972-74:	3.	2.	5.	1.	4.	2.

Érdemes összevetni a fenti táblázatot LACZKÓ KRISZTINA már idézett munkájának adataival: Péter: 2., Gábor: 1., István: 12., Tamás: 3., László: 9., András: 6. A legnagyobb mérvű változás az István és a László neveknél következett be.

leánynevek

	Katalin	Éva	Ágnes	Judit	Krisztina
1948-50:	4.	1.	1.	5.	7.
1952-54:	1.	2.	3.	4.	10.
1956-58:	1.	4.	3.	3.	0.
1960-62:	1.	1.	2.	2.	2.
1964-66:	2.	6.	4.	7.	3.
1968-70:	7.	6.	2.	2.	1.
1972-74:	4.	6.	6.	3.	2.

A táblázat bizonyos gyakorisági átrendeződést sejtet, az első három helyen álló név a hetvenes évekre csökkenő, míg a 4. és 5. helyen lévők emelkedő irányt mutatnak (pregnans példája ennek a *Krisztina* név, amely 1960-ig a kevésbé elterjedt nevek közé tartozott – 1958-ban még a listára sem került föl –, attól kezdve népszerűsége az időszak végéig töretlen). Az említett cikk gyakorisági vizsgálatainak eredménye: *Katalin*: 13–16., *Judit*: 12., *Éva*: 13–16., *Krisztina*: 7., *Ágnes*: 13–16. A *Krisztina* és *Judit* név emelkedő s az első három név csökkenő népszerűsége, ha nem is nagy mértékben, de a nyolcvanas évek második felére is igaz maradt. Az összevetésekből az is kiderül, hogy az átrendeződés a női neveknél volt számottevőbb, a férfineveknél bekövetkezett változások sokkal csekélyebbek.

A leggyakrabban előforduló tíz név mellett – melyek általában folyamatosan divatosnak tekinthetők, ill. elterjedtségüket nem elsősorban valamilyen divathullám okozza –, érdemes azokat az összességükben ritkábban előforduló utóneveket is megvizsgálunk, melyek egy-egy időszakban válnak népszerűvé.

Az első tízben nem szereplő, de folyamatosan meglévő női nevek: *Annamária*, *Beatrix*, *Csilla*, *Edit*, *Edina*, *Erika*, *Júlia*, *Klára*, *Margit*, *Marianna*, *Márta*, *Veronika*, *Zsófia*; férfinevek: *Balázs*, *Csaba*, *Imre*, *Tibor*.

Többször, jól körülhatárolható rövid időn belül, de kis számban fordultak elő az alábbi nevek: *Anikó* 1953–58-ig, majd 1970–74-ig; *Noémi* 1949–50-ig, majd 1973–74-ig; *Rita* 1957-ben, majd 1970–74-ig.

A hatvanas években lényeges változás zajlott le – a női nevekénél nagyobb, a férfineveknél kisebb mértékben –, melyet tükröz az is, hogy bizonyos nevek erre az időszakra – még akkor is, ha korábban igen divatosak voltak (lásd *Erzsébet!*) – teljesen eltűnnek. Íme: *Emőke* 1954–58-ig; *Endre* 1954–66-ig – az egyetlen férfinév ebben a csoportban –; *Erzsébet* 1970-ig; *Györgyi* 1953–58-ig; *Ilona* 1966-ig; *Tünde* 1953–66-ig; *Zsuzsa* 1958-ig szerepel az anyakönyvekben.

A névhasználatban új nevek a hatvanas évek második felében, ill. a hetvenes évek első felében jelentkeznek – lásd az alábbi felsorolás évszámait –, színesebbé, számszerűen gazdagabbá téve az általános névválasztás lehetőségeit; s egyben az ez időszakban népszerűvé vált nevek gyakran divatosak is lettek. Női nevekénél: *Anita* 1966-tól, *Beáta* 1965-től, *Dóra*, *Kinga* 1969-től, *Melinda* 1961-től, *Mónika* 1962-től – ez a két név bukkan elő a legkorábban –, *Nikolett* 1970-től, *Nóra*, *Orsolya* 1966-tól, *Réka* 1969-től, *Szilvia* 1966-tól, *Tímea* 1973-tól, *Viktória*, *Zita* 1970-től. Férfineveknél: *Bence*, *Dániel* 1970-től, *Gergely* 1965-től, *Zsolt* 1961-től.

A névdivatbeli változások még arányuknál is nagyobb mértékben érintik a lányneveket (lásd a táblázatban szereplő nevek nemenkénti megoszlását).

A névadást a névdivaton kívül – más, a cikkben nem elemzett szempontok mellett – gyakran befolyásolhatja a névöröklés hagyománya is. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy ez a szokás fiúknál inkább eleven, mivel a 435 fiú közül 155-en (34,48%) kapták meg apjuk nevét, míg a 840 lánynak csak 19,40%-a, 163 gyerek örökölte meg anyja nevét. A fiúknál 52-féle, lányoknál 55-féle név szerepel. A fiúnevek közül leggyakrabban az *István* (18), *Sándor* (11), *Ferenc* (10), *József* (9), *Tibor* (8); a leányoknál *Katalin* (12), *Éva* (12), *Mária* (11), *Márta* (10), *Ágnes* (10) nevek öröklődtek. Arról, hogy mely keresztnévek esetén domináns a névöröklődés hagyománya, sokat elárul, ha megnézzük, hogy egy adott név összes előfordulása közül hányszor játszott szerepet a már meglévő továbbörökítése. A fiúk esetében 109-szer haladja meg a névismétlődés az összes előfordulás 50%-át (74,14%), míg a lányoknál csak 38-szor (25,86%), a lányoknál 18-féle név (36,74) a fiúknál 31-féle név (69,26%) tartozik ide. A névöröklődésnek elsősorban azoknál a nevekénél van láthatólag nagyobb szerepe, melyek ritkán, ötször vagy annál kevesebbszer fordulnak elő. A fiúknál 16 név (61,53%) ily módon került a listára a 26 ritka névből. A lányoknál ez az arány 27 névből 12 (44,44%).

A nevek közül az alábbiak kerültek fel a fenti kritériumok alapján a listára. (A nevek utáni számok közül az első az összes előfordulást, a második a névöröklődések számát jelöli.)

fiúnevek

Ágoston 1 : 1, Alfonz 2 : 1, Anildo 1 : 1, Antal 3 : 2, Árpád 1 : 1, Barna 2 : 1, Dénes 1 : 1, Ernő 2 : 2, Frigyes 2 : 2, Géza 2 : 1, Gusztáv 2 : 2, Henrik 1 : 1, Jenő 1 : 1, Lajos 2 : 2, Károly 3 : 3, Mihály 3 : 3, Nándor 1 : 1, Norbert 1 : 1, Pál 2 : 1, Roland 2 : 1, Vilmos 1 : 1

leánynevek

Ágota 1 : 1, Alla 1 : 1, Elvira 1 : 1, Emília 1 : 1, Emma 1 : 1, Etelka 1 : 1, Gizella 2 : 1, Ida 2 : 2, Imola 2 : 1, Jolán 1 : 1, Leonóra 1 : 1, Lilla 4 : 2, Livia 2 : 1, Magda 1 : 1, Mariann 2 : 2, Natália 1 : 1

A gyakrabban előforduló neveknel a névismétlődés ritkábban éri el az összes előfordulás 50%-át.

Összefoglalva a közelmúlt névadási szokásait, megállapíthatjuk, hogy a fiúnevek változása jóval kisebb mérvű és nagyobb a hagyományok szerepe is. Jól mutatják ezt a névöröklés és névdivat adatai. A lányoknál inkább befolyásoló a divatosság, nagyobb a sokféleségre, a másságra való törekvés. Természetesen ezeket a megállapításokat csak a meglévő adatok alapján, azokból merítve tehetjük, mindazon objektív tényezők, melyeket még érdemes lenne figyelembe venni (szociológiai vizsgálatok, szülők foglalkozása, családháttér-vizsgálat, a testvérek keresztnévei, ill. nagyszülők keresztnévei, stb), további kutatásokat igényelnének, ezek azonban az iskolai anyakönyvek alapján nehezen lennének megvalósíthatók.

LISZKA GÁBOR

A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről

Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének kutatási témái közé felkerült a Tisza vízneveinek tanulmányozása. A kérdés vizsgálatának fontosságát több tényező is indokolja: egyrészt itt, a Máramarosi-havasokban ered a folyó két ágából: egyik a Fekete-Tisza (Feketetisza nevű falu is van), másik a Fehér-Tisza; másrészt épp ezen a vidéken leggazdagabb forrásokban, csermelyekben, patakokban, amelyek nevét ma már csak a pásztorok, erdészek ismerik, azok sem teljes egészében. Sok-sok adatközlő emlékeiből rakódik össze az a névanyag, amelyet tudomásunk szerint egyetlen térkép sem tartalmaz olyan mennyiségben, amilyenben gyűjtésünk során felszínre került.

A víznevek mai és történeti anyagának feldolgozása tette szükségessé, hogy az ungvári egyetem mellett, a Magyar Tanszék bázisán működő Hungarológiai Központ 1991. január 14–15-én tudományos tanácskozást rendezzen a tiszai víznevek gyűjtéséről és közzétételéről jugoszláviai, magyarországi, romániai és ukrainai kutatók (Papp György; Balogh Lajos, Bellon Tibor, Mező András, Sebestyén Árpád; Tibád Levente; Bíró Andor, Debreceni Anikó, Horváth Katalin, Ivaskovics Mária, Lizanec Péter) részvételével, amelyen az anyaggyűjtés módszere és a munkálatokat érintő szervezeti kérdések szerepeltek a napirenden. Az értekezlet hosszas vita után azt a megoldást fogadta el, mely szerint a kutatási téma megnevezéseként a "Tiszai helynevek" megjelölés szerepeljen, s így a gyűjtés kiterjed a vízfolyás és a vízparton található létesítmények elnevezéseire is. A mellékfolyóknak és patakoknak csak a torkolati részét jegyezzük fel.

Sajnos, az 1991 szeptemberére tervezett újvidéki munkabizottsági ülés elmaradt. Az ungvári gyűjtők 1991 nyarán elkezdték a terepen való munkát. A Tisza folyót az eredettől Csapig, illetve Záhonyig szakaszokra osztottuk. Az egyes

szakaszokon több, három-négy emberből álló csoportban végezzük, egyetemi hallgatókkal közösen gyalogos terep- és határjárással a felmérő, az elsődleges és az ellenőrző gyűjtést. A gyűjtés során munkatérképet készítünk, amelyre adatbeírással rákerülnek a nevek. A helyszíni munka befejezése után az egymástól függetlenül gyűjtő csoportok egyeztetik és pontosan lokalizálják a neveket. A terepen minden információt feljegyzünk, majd a megfelelő adatokat rávisszük a tanácskozáson jóváhagyott formájú és tartalmú gyűjtőlapra. A gyűjtés és a majdani kiadvány nyelve természetesen magyar. A népi adatok lejegyzése az egyezményes hangjelölés szerint történik. Vegyes lakosságú településeken az anyagot párhuzamosan gyűjtjük mind a magyar, mind a nem magyar lakoságtól. Az ukrán és a román adatközlőktől feljegyzett nevek ukrán, román átírásban kerülnek az adattárba, minden más információ magyar lesz nem magyar településeken is.

1991–92 során az 1245 m magasságban fekvő Okole-havas oldalától, a Fekete-Tisza eredetétől, ahol a folyó csak egy kis erecske még, Husztig gyűjtöttük fel az anyagot. Az Okole-havastól kanyart kanyarra halmozva a Fekete-Tisza észak-déli irányban Rahó fölött található a valóban szőkén, sebesen csobogó Fehér-Tiszával, innen Técsőig nyugati, Husztig északnyugati, Husztól nyugati irányban folyik Csap felé. Egy-egy patak több forrás vizét is szállítja. Például a Kőrösmezőtől (Jaszinyától) déli irányban a Tiszába ömlő Kevele-patak (azonos nevű falu is) nyolc kisebb patak vizét gyűjti egybe: Koszivcsik, Marmovec, Primovátek, Sztupi, Sztupjanec, Spanycsek, Sziriljuha, Sumjeszka. A majdani kiadványba ezek a nevek viszont nem kerülnek be, mivel ezek a Kevele-patakba ömlenek, a Kevele-patak a torkolati rész neve.

Jellemző, hogy a vizek mentén és a vizeken lévő földrajzi objektumoknak a különböző nyelvekben az adott nyelv hangtani, alaktani sajátosságait tükröző azonos nevük van. A történelem viszontagságai során ezek nem változtak.

Ízelítőül felsoroljuk a Fekete-Tisza jobb és bal parti részének földrajzi megnevezéseit a Kőrösmezőig terjedő szakaszon. A neveket szótári alakban adjuk meg fonetikusán a magyar és az ukrán használat szerint, az eredettől számított térbeli sorrendben.

Forrás ~ Forás / Zserelo: kristálytisza, hidegvízű erecske.

Híd ~ Fahíd / Mosztik ~ Mosztok: az erdős, hegyes terepen sok erecske folyik fokozatosan egy mederbe; századunk harmincas éveitől a Fekete-Tisza faluig mintegy 40 fa- és betongyűrűs hidat építettek a sebesebb sodrású kanyarokban.

Ripta-patak / Potyik Ripta: patak a folyó jobb partján, dombos, bokros területről folyik a Tiszába.

Ripjanec-patak / Ripjanec: kis patak a bal oldali részen.

Levkovec-patak / Levkovec: kis patak a bal parti részen; ilyen nevű az itt elterülő völgy is.

Levkoveci-híd / Miszt Levkovec: kb. a 20. híd a Levkovec-pataknál, a folyó itt szerpentines területen kanyarog.

Apsinec ~ Apsinescsik / Apsinec ~ Vapsinec ~ Vapsinescsik: patak a folyó jobb partján, ilyen nevű a hegy is.

Apsineci-gát/Haty Apsinecka: vízfogó gát, valamikor felduzzasztotta a vizet a tutajosoknak, csónakázni is lehetett rajta.

Csorgó ~ Csorgo /Csurgov: forrásvíz az Apsineci-ház mellett.

Apsineci-ház: faház, ahol a munkások megpihentek, most iskolások erdei munkával egybekötött üdültetésére használják, ukránul *Szmericskának* (Fenyőcskének) nevezik.

Apsineci-völgy/Dolina Apsinecka: az Apsinec-patak körüli mélyebb terület, itt válik szélesebb folyásúvá a Fekete-Tisza.

Nagyvidla /Velikij Vidlig: patak a Tisza bal partján, szerpentes területen folyik.

Röbnyik ~ Halastó /Ribnik: halgazdaság az Apsinec-völgy kb. 17 km-es szakaszán.

Medvezsij-patak /Velikij Medvezsij: patak a Fekete-Tisza bal partján, az adatközlők szerint ebből a patakból isznak a medvék.

Medvezsij-patak /Malij Medvezsij: kis patak a Fekete-Tisza bal partján; a magyar anyanyelvű adatközlők mindkét patakocskát Medvezsijnek nevezik, megkülönböztető jelző nélkül.

Vorozsescsik /Vorozsescsik: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Temej /Temej: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Kisvidla /Malij Vidlig: patak a Fekete-Tisza bal partján.

Gyorgyenka /Gyorgyenka: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Szrednye-patak /Szrednij: patak a Fekete-Tisza bal partján

Sztudena voda ~ Forrás ~ Borvz /Sztudena voda: kristálytisza gyógyvíz, az adatközlők szerint a gyomorműködést segítő víz.

Zsigalovec ~ Zsihalovec /Zsihalov ~ Zsihalovec: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Plecki /Pleckij: patak a Fekete-Tisza bal partján.

Poharszki /Poharszkij: patak a Fekete-Tisza bal partján, ilyen nevű a hegy is.

Sztanyiszláv ~ László-patak /Szanyiszlo: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Ladovec /Velikij Hladovec: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Dózsina /Dovzsina: patak a Fekete-Tisza bal partján.

Ladovec /Malij Hladovec: patak a Fekete-Tisza jobb partján, a magyar anyanyelvű adatközlők mindkét patakot megkülönböztető jelző nélkül nevezik meg.

Báhenszki ~ Mocsaras-patak /Bahenszkij: patak a Fekete-Tisza bal partján.

Markovec /Markovec: patak a Fekete-Tisza bal partján.

Lomovec /Lomovec: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Vapnyerka /Vapnyerka: patak a Fekete-Tisza bal partján.

Borkán /Borkan: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Portos ~ Rakpart /Portos: itt máglyázták az erdőből kihordott fát; a folyóban padlózatot alakítottak ki, ezen készítették a tutajt.

Capok /Capok: patak a Fekete-Tisza jobb partján.

Kozneszka-gát /Haty Kozneszka: gát a Capok-pataknál.

Laziscsina ~ Havasalja ~ Mezőhát /Laziscsina: patak a Fekete-Tisza bal partján, ez a terület már Kőrösmező határához tartozik, falurész neve is.

Usztyirik ~ Összefojás /Usztyeriki: az a rész, ahol a Fekete-Tisza és a Laziscsina ~ Havasalja ~ Mezőhát-patak összefolyik Kőrösmező északi részén.

Sztupjanszki-híd / Sztupjanszkij: fahíd az *Usztyirik ~ Összefojás* helyén.

A folyónak Kőrösmezőig terjedő szakasza mindössze 25 km, ezen a kis területen 40 földrajzi megnevezést jegyeztünk fel, melynek többsége ukrán, s ez nem véletlen, hisz a lakosság is ukrán nemzetiségű, a magyarok itt szórványban élnek. A vizek neveit mindkét nép azonos módon használja, néha előfordulnak fordítások is, például ukr. *Sztanyiszláv*, magy. *László-patak*; ukr. *Báhenszki*, magy. *Mocsaras-patak*; ukr. *Usztyirik*, magy. *Összefojás*.

A gyűjtés lezárását és az anyag feldolgozott közreadását az ezredfordulóra tervezzük.

Tisztelettel köszöntjük Hajdú Mihályt 60. születésnapja alkalmából, köszönetünket fejezzük ki azért a nagy segítségért, amelyet a kárpátjai földrajzi nevek publikálásában nyújt az ungvári kutatóknak.

LIZANEC PÉTER—HORVÁTH KATALIN

"vraim hatarat", avagy még valami a régi és a mai magyar birtokos szerkezetekről

Az idézett, nyilvánvalóan közsői használatú szintagma lelőhelye ugyan történetesen Martonfalvay Imre nemrégiben újra megjelent naplótöredéke (A magyar nyelvtörténet forrásai. 1 [1986]: 37), de hasonlókat a régiségből is, a mai magyar nyelvből is bárki tucatszámra idézhetne. Választásom egyrészt a tagok éppen adott morfológiai felépítése, másrészt a szerkezet szintagmatikai milyensége és alaptagja fogalomkörü hovatarozása miatt esett pontosan erre. E konkrét szerkezetnek ez a két mozzanata tudniillik – ha áttételesen is –, de talán némi kapcsolatot teremthet az ünnepelt szakterülete, a névtan egyik, általa különösen kiemelkedő eredményességgel művelt ága, a földrajzi nevek világa között meg az őt köszöntő írásom tulajdonképpeni témája között. Ismeretes ugyanis, hogy földrajzi neveinknek mennyiségileg is jelentős részét éppen a birtokos jelzős felépítésűek teszik ki, továbbá az, hogy ezek közt a nevek között is milyen nagy számban fordulnak elő alaptagként földrajzi közszót magukba foglalók (mindezekről legutóbb I. MNyTNY. 1: 547–50, 2/1: 898–901).

Visszatérve magához az idézett szerkezethez, az alábbi sajátosságaira kell még felhívnom a figyelmet: – 1. Több okból is joggal tételezhetjük fel, hogy *e j t é s e* a régiségben (így a XVI. században) sem igen különbözött a maitól: az *uraim határát*-tól. – 2. A tagok morfológiai felépítésében közös mozzanatnak tekinthetjük azt, hogy mindkettő tartalmaz egy-egy birtokos személyjelet. – 3. Könnyen felismerhető továbbá az is, hogy a bővítményi tag ezen kívül a személyjel előtt birtoktöbbsítő jelet is, az alaptag pedig a birtokos személyjelet követően *-t* tárgyragot tartalmaz. Így *e két* morfológiai szerkezetben a nyelvünkben ma is használatos mindkét birtokos

paradigmasort képviselve láthatjuk. – 4. E paradigmasorok felépítéséről a nem távoli, illetőleg a legközelebbi múltban megjelent legfontosabb szakirodalom ugyancsak közismertnek számítható: RÁCZ ENDRE, A birtokos személyragozásnak a birtok többségét kifejező alakrendszere: TanSzóf. 135–51; és KOROMPAY KLÁRA fejezetei a MNyTNy. 1. és 2/1. kötetében: 271–82, 324–49.

A birtoktöbbséget kifejező paradigmasor kérdésében mindkét szerző természetesen az *-i* jel *-ai/-ei*, *-jai/-jei* változatával számol. Munkájukból az is világosan kitetszik, hogy a grammatikai vizsgálódás számára a legtöbb gondot a többesjeles E/3. (és részben T/3.) személyű tagok, az *urai*-val (*uraik*-kal) szemléltethetők, okozzák. Bizonyára ezért is alakult ki az a korábbi nyelvtanirói felfogás (meg az ettől talán független vagy akár vele összefüggésbe is hozható grammatikai köztudat), amely az *urai*-ban például: tő + E/3. személyű birtokos személyjel (személyrag) + *-i* birtoktöbbsesítő jel felépítést lát.

Az utóbbtól eltérő, tehát tő + *-i* jel alternánsa + ϕ személyjel (személyrag) felépítés bizonyításának alapjául RÁCZ ENDRE mai nyelvállapotot tárgyaló dolgozatában a más tőtípusokat képviselő E/3. (és részben T/3.) személyű származékok, továbbá az 1. és 2. személyű alakok tanúságtétele szolgál. KOROMPAY KLÁRA diakrón szempontú – de ugyanolyan eredményre jutó – vizsgálódásaiban természetesen elsősorban az alakulástörténet tényeié a szó. A tő + *-i* jel (illetőleg valamely alternánsa) + ϕ személyjel szerveződés leíró bizonyításakor egyfelől ki kellett tehát lépni egyetlen lexéma paradigmasorából, másfelől az E/3. és a T/3. személyt kifejező szóalakok köréből.

Magam viszont úgy vélem, hogy ennél rövidebb úton, mégpedig egyazon lexéma paradigmáján belül maradva is jól igazolható, de talán egyszerűbben is a mai, valamint az egykori *urai* stb. alakok tő + *-ai/-ei*, *-jai/-jei* birtoktöbbsesítő jel + ϕ személyjel morfémaíkból álló volta. Ehhez a némiképp strukturalisztikus jellegű megközelítéshez egyazon lexéma paradigmasorainak hangalakját kell alapul vennünk. Szükséges még azt is megjegyezni, hogy erre a felismerésre SZILÁGYI N. SÁNDOR munkája alapján jutottam (Magyar nyelvtan. Tankönyv a pedagógiai líceumok IX–X. osztálya és a filológia-történelem szakprofilú líceumok XI. osztálya számára. Editura didactică și pedagogică. București. é.n.). SZILÁGYI e művében ugyanis a todalékok felőli kiindulásra alapozó módszerrel oldja meg a morfológiai szerkezetek mai rendszerének bemutatását. Figyelmét arra összpontosítva, hogy az általa I., II. és III. típusúnak nevezett osztályokba sorolható todalékaink előtt a különböző lexémacsoportoknak milyen tőváltozatai jelennek meg. És ugyanígy az egyes todalékok valamely csoportba tartozását is abból állapítja meg, hogy a különböző tőtípusokat képviselő lexémák milyen tőváltozatban jelenhetnek meg előttük. Eljárásának köszönhetően tisztán mai nyelvállapotbeli ismérvek alapján az E/3 *-a/-e*, illetőleg *-ja/-je* birtokos személyjeleket például a III. (történetileg fiatalabb) todalékosztályba tartozónak tárgyalja.

Ha tehát a fentiek előrebocsátása után a *határa* stb. E/3. személyjeles relatív tövek todalékok előtti viselkedését figyeljük meg, azt kell látnunk, hogy ezek *-a/-e-je* valamennyi todalék előtt megnyúlik. (Történetileg ez természetesen éppen nem nyúlás, hanem a korábbi hosszú magánhangzó todalék előtti megőrződése, ám ennek

tárgyalása a mai nyelvállapot vizsgálatakor bizonyára nem is feltétlenül szükséges.) Az E/3. személyjeles alakok toldalékolása tehát *határ-á-t, ur-á-t, viz-é-t, ur-á-val, viz-éből, nén-jé-ről* stb., stb. hangzású származékokat eredményez. Látnivaló tehát, hogy az E/3. személyjeles *határa* típusú relatív tövek toldalékolás szempontjából mindig a *fa, alma, epe, vese* stb. abszolút tövekkel egyező viselkedésűek. Ennek megfelelően persze az esetleges *ur- + -a- + -i* kapcsolódásának is hasonló (**urái-féle*) eredményre kellene vezetnie.

Ugyancsak hangzás szempontjából figyelve az *a-ra, e-re* végződő abszolút tövek *-i* birtoktöbbsítő jel előtti viselkedését, ismét azt kell látnunk, hogy ezek is mindig hosszú magánhangzós változatokat eredményeznek (történetileg megőrzött hosszú magánhangzósokat). Tehát például *alma : almái, gyertya : gyertyái, vese : veséi, sőt: néne : nénéi* stb. szembenállásokat kell számon tartanunk. Ez utóbbi körülménynek megfelelően az *urai* esetleges *tő + -a* személyjel + birtoktöbbsítő jel felépülése eredményeként ismét csak hosszú magánhangzós (**urái-féle*) alakot kellene kapnunk.

A mindkét irányból is kipróbált megközelítés tehát egyaránt a birtoktöbbsítő jelet tartalmazó paradigmáknak az egy birtokot jelölő paradigmákból való levezethetősége ellen szóló eredményre vezetett, tehát az *-i* birtoktöbbsítő jel előtt feltűnő *-a-/-e-* és *-ja-/-je-* szegmensnek a mai szinkroniabeli esetleges birtokos személyjel volta ellen szóló eredményre. További összefüggésbe állítva mindezeket: megállapíthatjuk, hogy az *urai* származék alapján csakis az a következtetés vonható le, hogy ez ugyanolyan *tő + birtoktöbbsítő jel + \emptyset* személyjel felépítésű morfológiai szerkezet, mint amilyennel a *hajói* (és *almái*) típusúak esetében is számolnunk kell. Ha pedig a birtoktöbbséget kifejező paradigmáiban az E/3. (és persze a T/3.) személyben az *-a-/-e-*, *-ja-/-je-* darab nem személyjel, akkor az 1. és 2. személyben aztán meg végképp nem lehet az, de egyéb morféma sem (a kérdésről "másképp gondolkodók" álláspontjának meggyőző cáfolatát l. elsősorban a már idézett Rácztanulmányban, de l. még KOROMPAY idézett munkáját, ott is főként a 2/1: 338-t, ahol a szerző a korai ómagyar utáni és mai nyelvjárási nyelvhasználat másféle tagolás- és megoldásmódokat képviselő adatainak értelmezéséről ír).

LÓRINCZI RÉKA

Sós volt-e a Zala vize?

Meglepetés volt tudományos körökben a Zala megye földrajzi nevei Zalaegerszegen 1964-ben megjelent névgyűjtemény. A meglepetést az váltotta ki, hogy a corpus a megye területének földrajzi neveit viszonylag "teljes" mennyiségben tette közzé. A mintegy 22 ezer földrajzi pont a névváltozatokkal együtt 30 ezer nevet

közöl. Két esztendei gyűjtőmunka előzte meg a publikálást, amelyet társadalmi gyűjtés szakemberek által szervezett és szerkesztett.

Már a kötet megjelenésekor kifejeződött az érdeklődők körében az igény, hogy a nevek közlését kövesse a történeti-etimológiai magyarázatuk is. A hullámszerűen megindult különböző megyei névgyűjtési vállalkozások nemcsak újabb és újabb gyűjtőgárdát igényeltek, hanem a mintaértékű zalai gyűjtésben tevékenykedő szakemberek részvételét is. A zalai névgyűjtemény után jó tízesztendő eltelte után jelent meg a Zalai gyűjtemény kiadványsorozatban a Zalai helynévfajtási problémák című vázlatos kísérletem. Ebben néhány zalai helynévhez fűződő magyarázattal szerettem volna érzékeltetni, hogy "dilettáns magyarázatok élnek a köztudatban, amelyeket naivan, kritika nélkül fogadnak el néha művelt emberek is (Zalai gyűjtemény. 2: 3). Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy szakemberek alapos kutatással készült magyarázataiban is találhatóak változatok. Természetesen ezek nem olyanok, mint a 19. század folyamán megjelent sokszor tudománytalan ötletek megfogalmazása, amelyeket ma is szeretünk néhai Horvát István hírhedt tevékenységével jellemezni. Sok, kemény logikával végzett felderítő tudományos módszer összefoglaló eredményeképpen jelent meg Kiss LAJOS kitűnő munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (Bp., 1987). A névkutatás kitűnő tudósának több kiadást megérett alkotásáról MEZŐ ANDRÁS ír részletesen a Magyar Nyelv 89. évfolyamában ([1993]: 1–10). A lexikonszerű tömör megfogalmazásokkal közölt "névfajtó gyakorlatában" Kiss LAJOS magyarázataiban kisebb-nagyobb határozottsággal kifejeződik a magyarázatváltozatok lehetősége. MEZŐ ANDRÁS záró mondataiban olvassuk: "A dolgok természetéhez tartozik, hogy az emberben egy-egy részletkérdésről más vélemény alakulhat ki, esetleg más adatok követésével jut el. A részletekhez fűződő megjegyzések azonban egy pillanatra sem kelthetik azt a látszatot, hogy az olvasóban csökkenne a teljesítmény által kiváltott csodálat érzése". A magyarázatok tömör, lexikonszerű fogalmazása az érdeklődő átlagemberben valaminő ezoterikus hermeneutika hatását keltheti. Egy oldottabb (terjengősebb?) szövegezés viszont élett veheti a "szakmai gög" feltételezésének.

A Zalai Hírlap megyei lap 1974. május 12-i számában MORVAY GYULA Zala neve címen közölte azt az ötletet, ami a Zala folyó nevének általa készített magyarázatát igyekszik valószínűsíteni. Szerinte a "latin eredetű" *sal* szótóval kapcsolható a folyó nevének magyarázata. A *salii* (papi csoport), *salii* (áldozatok), *Salacia* (Neptunus feleségének neve), *sal* (ajándék Herkulesnek), *saliarum coenae* ("gyönyör-lakomák") felsorolása után végkövetkeztetése meglehetősen önkényes summázásnak látszik: "A rómaiak nyilván sósnak találták a Zala (*Szala*, *Sala*) folyó vizét Pannóniában".

A *sal-* szótóbból származó folyónevek között FÖRSTEMANN nagy műve, az Altdeutsches Namenbuch is közli a Balatonba ömlő *Szala* nevét (2/2: 660). A szótó jelentéseiben ezeket különbözteti meg: 'saalweide (salix caprea)'; 'sötétszürke'; a latin *sal-* = 'só'.

J. POKORNY, Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch (1: 878–9) a következő jelentéseket közli: *sal-* 'só; tenger', *sal-* 'szürke; fűz', *salo-* 'habzó, hullámzó'.

KISS LAJOS idézett szótárában megelőző etimológiai kutatások idézésével ezt írja: "Tövében az ie. *sal- 'patak, folyóvíz, áramlás' rejlik" (713; vö. 552).

Eme etimológiai adatok ismeretében a következő megjegyzéseket tehetjük:

a) A só jelentés kizárható azon az alapon, hogy geológiai sósság nem hozható kapcsolatba a folyóval. A Zala megye határához közel levő Szalafő falu külterületén van a folyó forrása, s 115 km folyásában két könyökkanyarulat után ömlik a Balatonba. Területileg tehát eléggé távol van az ausztriai és német "sóvidéktől", ahol meglehetősen sok *sal-*, *salz-* kezdetű folyónév van (A. BACH, *Die deutschen Ortsnamen*. Heidelberg, 1954. 53).

b) A hullámozó, habzó értelmezés sem valószínű. A Zala folyó elmocsarasodott területen folyt (PAIS LÁSZLÓ, *A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza: A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve*. 1. 1942. passim). Lehet, hogy itt-ott pár méteres darabon lehetett benne sodrás, habzás a talaj lejtése következtében, de nem volt rá jellemző a hullámverés.

c) Az elmocsarasodott táj nyilván tele volt szürke, kékes levelű fűzfákkal, mint ahogyan ma is jellegzetes berkes vidék kíséri a szabályozás után is. Így inkább a szürke színű fűzfalevelek látványától kaphatta a nevét.

Gondolataink összefoglalásaképpen kijelenthetjük, hogy a Zala folyó vize nem volt sós, tehát a Pannóniában levő római légiónok nem nevezhették el a folyót sós ízű vízeről.

Nem igazolt, csak bizarr ötletként megemlíthetjük, hogy az egyidőben a Zala megyei Petrikeresztúron lakó Pálóczi Horváth Ádám az általa alapított rövid életű Göcseji Helikont nemcsak a Festetich György által megvalósított keszthelyi Helikon hatására nevezhette el, hanem a görögös műveltségű költő-folklorista érezte a szóban levő *heliké* tőszót, amely a SOLTÉSZ-SZINYEI-féle Görög–magyar szótár (Sárospatak, 1975) szerint 'göncölszekere' (csillagzat); 'tekerület'; 'fűzfa'. Mikor tekintetét végighordozta a zalai táj jellegzetes, berkes (fűzfás) szelídségén, talán ez is eszébe juthatott a Helikon névről.

MARKÓ IMRE LEHEL

A névtudomány helye a nyelvészeti diszciplínák rendszerében

1. A nyelvtudománynak vannak olyan területei, amelyek a saussure-i tanítások nyomán bekövetkezett mélyreható elméleti és módszertani változások eredményeként némileg háttérbe szorultak. Ez azt jelenti, hogy a SAUSSURE tanításával kezdődő új paradigma – a nyelvtudomány viszonylagos önálló fejlődésének korszaka – a nyelv formális mozzanatainak a vizsgálatát tekintette kutatási programja velejének, s ily módon a nyelvnek minden olyan jelensége, amely kívül esett az uralkodó paradigma érdeklődési körén, a kutatásban csak másodlagos

szerepet juttatott neki az uralkodó irányzat. Természetesen ez a megállapítás is nagyon viszonylagos. Az ún. hagyományos nyelvészet a súlyos bírálatok ellenére is haladt a maga kitaposott útján azzal a többlettel gazdagodva, amit a tudományos fejlődés elvi és módszertani eredményeiből a maga számára leszűrhetett. A neves francia nyelvtes, ANDRÉ MARTINET az ötvenes években a strukturális nyelvészeti irányzatok és hagyományos nyelvészet hívei között dúló vitáról találoán jegyezte meg: "Alighanem túlzás nélkül mondhatni, hogy az egyik csoport átlagos képviselője őszintén képtelen a másik csoport tevékenységének bármi jelentést (értelmet) tulajdonítani" (A. MARTINET: *Word* 10 [1954]: 123; idézi TELEGGI ZSIGMOND, A nyelvtes tudomány meghasonlásáról: *ÁNyT.* 1 [1963]: 295). Ám ez az áldatlan vita ennek ellenére sem volt haszontalan. Mindkét fél tanult a másik erényeiből és hibáiból, s a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején – a hagyomány és újítás jegyében – egy új tudományos paradigma körvonalai rajzolódnak ki.

2. Maga a névtudomány – mely jellegénél fogva igen szoros kapcsolatban volt és van az ötvenes években agyonbírált történeti nyelvészettel – ha eredményei nem voltak is mindig oly látványosak, mint az elmúlt két évtizedben (KISS LAJOS, *Az európai névtudomány utóbbi másfél évtizede*; ÖRDÖG FERENC, *A földrajzi nevek gyűjtése, kutatása 1980–1986*; HAJDÚ MIHÁLY, *A személynevek és egyéb tulajdonnevek gyűjtése, kutatása 1980–1986: Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., 1989), de az ún. hagyományos és modern nyelvészeti irányzatok olykor-olykor igen kegyetlen és szenvedélyektől sem mentes vitái ellenére sem sodródott a tudományos élet vakvágányára. Az összehasonlító-történeti nyelvészet megszületése óta a korszak tudományos szemléletétől függően kisebb vagy nagyobb mértékben mindig gazdagította nyelvészeti ismereteinket. Ez utóbbi megállapításunk, hogy ti. a névtudomány "mindig gazdagította nyelvészeti ismereteinket" csak részgazságot takar. Ugyanis a névtudomány ma már nem csupán nyelvészeti diszciplína, tehát nem csupán nyelvészeti ismereteinket gazdagítja, mivel olyan "holdudvara" alakult ki, oly sok tudományos területtel érintkezik, hogy integráló ereje már-már közelít a lendületesen fejlődő szövegtanéhoz. Hol van tehát a helye a korszerűen művelt névtudománynak a nyelvészeti diszciplínák rendszerében, és miben, mennyiben mutat túl ezen a rendszeren? A továbbiakban egészen vázlatosan erre a kérdésre próbálunk választ adni.

3. A névtudomány a nyelvtes tudomány nagy rendszerén belül annak a diszciplínáris tudománycsoportnak egyik lényeges eleme, ága, amelyet a nyelv szókincstana, a lexikológia foglal egységbe, s amely a szó felépítésének alapelveit és tanulmányozásának módozatait vizsgálja. Részletekbe nem bocsátkozhatunk, a lexikológiával kapcsolatban itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy magát a fogalmat, a "lexikológia" elnevezést használják tágabb és szűkebb értelemben is. A tágabb értelemben használt lexikológia a nyelvek szókincsének általános elméleti kérdéseit vizsgálja, szűkebb értelmezésben pedig egy-egy nyelv szókincsének a sajátosságai kerülnek előtérbe, ám a kétféle értelmezés közé nem lehet éles határvonalat húzni. Arról különösebben nem kell szólnunk, hogy a szókincs kutatásának jellegétől, minőségétől függően beszélhetünk általános és különleges, leíró és történeti,

összehasonlító és összevető stb. lexikológiáról. Viszont témánk lényegéhez közelebb visz, ha szemügyre vesszük a tágabb értelemben használt lexikológia leglényegesebb kérdéseit, magának a tudományterületnek a differenciálódását. E szerint az egészen tágan értelmezett lexikológia körébe tartoznak a következő kutatási területek (tudományos diszciplínák): 1. a szűkebben értelmezett lexikológia (azaz: az egyes nyelvek szókincsének sajátosságait vizsgáló diszciplína); 2. az etimológia; 3. a szóképzés; 4. a frazeológia; 5. a szemasziológia és 6. az onomasziológia (I. LEVKOVSKAJA, K. A., Tyeorija szlova i principi jejo posztroenyija i aszpekti izucsenyija lekszikeszkozgo materiala. Moszkva, 1962. 25).

4. A szűkebb értelemben vett lexikológia lényegét egy-két mondat erejéig már érintettem. Maga az etimológia, mely szintén a szavakat vizsgálja, mégpedig az ún. holt vagy elhomályosult szavak eredeti jelentésére kíván fényt deríteni, ezáltal mintegy feltárva a szó jelentése kialakulásának forrásait. (Ezért beszélhetünk a szó etimológiai jelentéséről és magáról az etimológiáról mint tudományos diszciplínáról.) Az etimológia e feladatának teljesítésében par excellence "történeti lexikológiának" tekinthető ellentétben az etimológiának azzal a változatával, amely a szavaknak az átlátszó, az érthető, az eleven etimológiájával foglalkozik, mely voltaképpen a hagyományos értelemben vett lexikológia, illetve a szemasziológia és az onomasziológia illetékességi körébe tartozik, sőt mivel ezeknek az ún. eleven etimológiájú szavaknak a szerkezete átlátszó, éppen ezért tanulmányozásuk egyúttal a szóképzéstan körébe vágó probléma is (vö. LEVKOVSKAJA 1962. 26–7; a további utalásokat l. uo.).

A szó legtágabb értelmében vett lexikológiának a között a hat diszciplínája között, amelyet a 3. pontban említettem, a legvitatottabb státusa a szóképzéstanak van. Mind a mai napig megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy a szóképzés része-e, társtudománya-e a lexikológiának, vagy pedig a grammatikának (az alaktannak) az illetékességi körébe tartoznak azok a kérdések, amelyeket vizsgál. Valószínű, a köztes állapot az elfogadhatóbb, ám a helyzetet szerfölött bonyolítja, ha figyelembe vesszük az amerikai deskriptív nyelvészek e kérdésben vallott felfogását, akik – egészen elnagyoltan szólva – nemcsak a tőszókat és a hagyományos értelemben vett morfémákat tekintik morfémáknak, hanem azokat a szóalakokat is, amelyek a szószerkezetek és a mondatok összetevői (vö. BLOOMFIELD, LEONARD, Jazik. Moszkva, 1968. 178–94).

5. Természetesen a frazeológia is, amely valamely nyelv vagy nyelvcsoporthoz tartozó állandósult szókapcsolatait, frazeológiai egységeit vizsgálja, szerves része annak a tudományegyetemnek, amely a lexikológia körül csoportosítható. Mindazok a tudományos diszciplínák pedig, amelyekről az eddigiekben szóltunk, szorosan kapcsolódnak a szavak jelentéséhez, valamint a dolgok, tárgyak, jelenségek, folyamatok megnevezéséhez, mely szoros kölcsönhatásban áll a jelentéssel. A jelentés és a megnevezés legalapvetőbb elméleti és gyakorlati kérdéseit vizsgáló két tudományos diszciplína: a szemasziológia, szemantika, illetve az onomasziológia. A kettő közötti kölcsönhatás, a szerves kapcsolat abban nyilvánul meg, hogy a szemasziológiai, szemantikai (jelentéstani) vizsgálódásokban a kutatás a szótól halad

a jelentés felé, az onomasziológiai kutatás programja pedig a fogalomtól halad a szavakkal történő megnevezés felé. A két kutatási szempont közötti különbség jól érzékeltethető a két tudományterület német nyelvű megnevezésével: szemaszológia, a jelentéstan tudománya (Bedeutungslehre), az onomasziológia pedig a Bezeichnungslehre, azaz a fogalmak, jelenségek megnevezésének a tudománya. Itt jegyezzük meg, hogy a szemantika elnevezés jelenti magát a nyelvtudományi diszciplínát is, de jelentheti az általa tanulmányozott nyelvi egység, elem jelentését is (pl. a szó szemantikája, azaz jelentése). A magyar szakirodalomban az idegen elnevezések közül inkább a szemantika használata az elterjedtebb a szakterület megnevezésére, újabban azonban egyre jobban terjed a jelentéstan elnevezés.

6. Az onomasziológia, a megnevezés tudománya: a névtan legalább olyan mértékben differenciálódott az évtizedek folyamán, mint maga a lexikológia (l. a 3. pontban). Ily módon kialakult a tulajdonnevek jellegzetességeit tanulmányozó szakágazat, az onomasztika, mely maga is két ágra szakad: a személyneveket vizsgáló antroponímia és a földrajzi nevekkel foglalkozó toponímia, melyhez igen szorosan kapcsolódik, sőt beletartozik a hidronímia, a vizes területek (folyók, tavak, tengerek stb.) neveit vizsgáló tudományterület. Bármelyik itt említett tudományterület részletesebb vizsgálata külön tanulmányokat igényelne, ám pillanatnyilag ezek jellegzetességeinek ismertetésére még csak nem is utalhatunk. Itt csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy az antroponímiai és toponímiai vizsgálódások az esetek többségében történeti (diakrón) jellegűek, de lehetnek leíró szempontúak is. A névtannak bármelyik területét is vesszük szemügyre abból a szempontból, hogy a nyelvtudománynak mely ágával érintkezik, azt tapasztaljuk, hogy a nyelv legalsóbb szintjétől a legmagasabbig kimutatható az az elszakíthatatlan kapcsolat, mely egy személynevet vagy földrajzi nevet – mint a szókincs elemét – a nyelv egészéhez kapcsolja, mivel a hang- és alaktani változások éppúgy érinthetik (és érintik) a személy- és helyneveket, mint a nyelvnek, a szókincsnek bármely elemét.

A névtant szemlélettől függően tekinthetjük integráló tudományterületnek is. Ha a kutatás névtanközpontú, ami gyakorlati és módszertani szempontból jogosnak tekinthető, akkor a névtan integráló jellege lép előtérbe. Vagyis, ha a kutató egy régió, vagy egy kisebb terület személynév- vagy földrajzinev-rendszerét kívánja feltárni, ebben az esetben – úgymond – integrálja, felhasználja azoknak a tudományterületeknek az eredményeit, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a szóban forgó területhez. Példánk esetében: a személynév- vagy földrajzinev-rendszer vizsgálatában a kutató bevonja, "integrálja" a történettudomány különböző ágainak (település-, népesedéstörténet stb.) adatait, s ezzel már túlmutat a par excellence nyelvtudomány határain, és éppen ezáltal válik integráló tudománnyá. Ugyanez az eset ismétlődik meg akkor is, amikor a történész-kutató fordul kutatási tárgyának megfelelően a névtan felé állításainak igazolására. Sőt továbbmenve: ma már nem túlzás a névtanról mint interdiszciplináris tudományterületről beszélni, amire a magyar tudományos életből is számtalan példát idézhetnénk (l. Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA-CZEGLÉDY-RÓNA-TAS. Bp., 1977. és még több más tanulmányt szakfolyóiratainkban).

A névtan ma már jóval túllépte a nyelvtudomány határát, pontosan szólva: a névtan a már említett történettudományon kívül már régen felkeltette az irodalomtudomány érdeklődését is (lásd irodalmi névadás), de a szövegtan szempontjából sem érdektelen a név és a szöveg viszonyának a vizsgálata. Hogy művelődéstörténeti szempontból milyen jelentősége van a névtani kutatásoknak, azt jól bizonyítja a Névtudomány és művelődéstörténet című kiadvány (szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., 1989) számos színvonalas tanulmánya.

Befejezésül csak annyit: névtani kutatások tekintetében sem magunk, sem a világ előtt nincs szégyellnivalónk. Az elmúlt három évtizedben névtani szakirodalmunk gazdagításához nem kis mértékben járult hozzá a most hatvanéves Hajdú Mihály kollégánk is, akinek ezúton is további jó egészséget és tudományos tevékenységében eredményes éveket kívánok.

MÁTÉ JAKAB

Egyszeri helységnevek a középkorban

Az "egyházi" vagy "vallási" helységneveinknek sajátos és pusztán mennyiségük alapján is igen jelentős csoportját alkotják a templomi védőszentekre, illetőleg templomcímekre utaló elnevezések. Noha pontos számukat különböző okok miatt sem időbeli metszetekben, sem pedig a kereszténységnek a reformáció térhódításáig (az egyszerűség kedvéért válasszuk korszakhatárukat 1526-ot!) tartó öt évszázadára vonatkozólag nem tudjuk megadni, és erre ezután sem leszünk képesek, a teljességre törekvő anyaggyűjtés és az adatok szigorú értékelése nyomán összeállított adattáramban mennyiségük meghaladja az 1200-at. Ugyanazt a szentet az ország különböző pontjain számos egyház patrocíniumává választhatták, s a templomcímek mennyiségétől mindenképpen függően eltérő esélyük volt arra, hogy névátvonódással, azonos nyelvi formát öltve homonim helységnevcsoportokat alkossanak.

A hazai középkori tisztelettörténet kutatói azonban jól tudják, hogy a lehetséges patrónusok körének szinte beláthatatlan tágassága ellenére nálunk a címül választott szentek, szent titkok, szentként tisztelt fogalmak vagy tárgyak száma alig haladta meg a százat. És ezek előfordulása is roppant aránytalanságot mutatott, hiszen a valamivel több, mint 3000 ismert patrocíniumú középkori egyházi létesítmény nagy többsége csak néhány titulus között oszlott meg (*Szűz Mária, Szent György, Szent Miklós, Szent Márton, a Jézust jelölő Kereszt Úr és Szent Kereszt, Minden Szent*), az ellenkező oldalon pedig azok a címek helyezkedtek el, amelyek egyedülként vagy nagyon kevésszer fordultak elő Magyarországon tiszteleti térképén. Egyetlen templom, kápolna állt pl. *Szent Abdon* és *Szennen* (1332: Almágy, Gömör m.), *Szent Ágnes* (1413: Bács, Kolozs m.), *Szent Cirják* (1446: Baromlak, Küküllő m.),

Szent Dorottya (1377: Asszonyfalva, Baranya m.), *Szent Eligius* (1391: Temesvár, Temes m.), *Szent Felicitás* (1342: Hídvég, Vas m.), *Szent Gyárfás* (1400: Szentpéterhegy, Brassó m.), *Szent Hubert* (1343: Garáb, Nógrád m.), *Szent Jodok* (1419: Lehnic, Szepes m.) stb. tiszteletére.

A helységnév-alakulás rejtelmek közé tartozik, hogy néha még az egyedüli vagy nagyon ritka előfordulású patrocíniumok is helységnévvé váltak. A középkori Magyarországon a következő ilyen, mind nyelvi alakjukban, mind pedig a névadás motivációjának egyszerűsége alapján egyedüli védőszentnévi helységneveink voltak:

1. + *S z e n t a m b r u s*, Verőce (= Virovitica) környékén, Verőce m.: 1334: *eccl. sancti Ambrosii*, 1417: *Zenthambraz*, 1437: *Zenthambros*, 1439: *Zenthambrous* (CSÁNKI, Körös 84, ComVer. 211). A falu Verőce várának tartozéka volt. Temploma Szent Ambrus (333 k.–397) milánói püspök, egyháztanító, egyházi szakíró (KatLex. 1: 58) tiszteletére épült. Hazai jelenlétének egyéb adatai csak nagyon bizonytalanul értékelhetők. 1331-ben Esztergom környékén említik a *vineam ecclesie sancti Ambrosii*-t (MES. 3: 183); temploma állt tehát Esztergomban? Az erdélyi Szászváros (= Orăștie) latin nevére pedig LIPSZKY 1808-ban a *Saxopolis aut Villa S. Ambrosii* alakokat közli. Ennek alapján esetleg arra gondolhatnánk, hogy a hely német *Bros* neve elvonással keletkezett a második formából.

2. + *S z e n t b o r b á l a*, Zámoly h. (*Borbála* p.: LIPSZKY), Fejér m.: 1340: "*Baruch ... statutio eccl-e B. Barbare virginis*", 1439: *Baroch* al. nom. *Zenthbarbaraazon*, *Barch* al. nom. *Zenthbarbara* (GYÖRFFY 2: 348, CSÁNKI 3: 318). A fehérvári keresztések tulajdonában *Barc* néven már korábban is előfordult (1193: *Borz*: ÓMOLV. 54). A templom névadója Szent Borbála szűz és vértanú (megh. 235 v. 306). Mivel a középkorban ő a várak, tornyok (később a tüzérek) védőszentje, a patrocíniumválasztást talán a keresztéseknek tulajdoníthatjuk. 1276-ban kolostort neveztek róla Gyulafehérvár közelében (GYÖRFFY 2: 157), ugyanitt oltára volt a székesegyházban (1470: KolmJk. 1: 695). Állítólag egyháza állt Székesfehérváron (1376: CD. 9/4: 623, CSÁNKI 2: 311), továbbá kápolnája Győrben, s ennek éppen egy keresztés volt a rektora (1419: "*Stephanus cruciferus ... rector capelle sancte Barbare virginis*": LK. 6: 115). Végül nem tudom azonosítani azt az esztergomi egyházmegyei *Surawina* helységet, amelyben 1433-ban szintén kápolnáját említik (LUKCSICS 2: 99).

3. *S z e n t b o r b á s*, Somogy m.: 1221: "*decimationes capellarum Sancti Barnabe Sancte Crucis et Sancte Trinitatis*" (PRT. 1: 649, ÁÚO. 1: 176), 1324: *Zenthbarrabas* (CSÁNKI 2: 643), 1334: *de Sancto Barlaba* (Vat. 1/1, 390), 1335: *de Sancto Barnaba* (uo. 397). A kápolna névadója Szent Barnabás apostol (vö. KatLex. 1: 156), más templomát ebből a korból nem ismerjük Magyarországon.

4. + *S z e n t c e c í l i a*, Zsennye h. (*Cicille-dűlő*: VMFN. 508), Vas m.: 1342: "*prope viam qua itur ad sanctam Ceciliam*" (ZalaOkl. 1: 402), *de Sancta Cecilia* (Vasi Szemle 22: 270), 1455: *Zenthcecilia* (Vasi Szemle 31: 145). Ma is álló templom és körülötte temető. 1342-ben Rum megosztása kapcsán említik, 1402-ben *Kopach* birtok határjárásában egy út Pecölről "*iuxta ecclesiam sancte Cecilie*" vezet (ZsigmOkl. 2/1, 218), 1418-ban pedig temploma az asszonyfalvi Mindenszentek-egyházzal együtt kap búcsút ("*ecclesias ...S. Cecilie et OO. SS. de Assofalva*":

(LUKCSICS 1: 54). Szent Cecília középkori hazai tiszteletéről más templomcím nem tanúskodik.

5. **F á b i n s e b e s t y é n**, Csongrád m.: 1389/1406: in descensu Cumanorum circa Ecclesiam beatorum *Fabiani et Sebastiani* martirum (GYÁRFÁS 3: 511), 1400: *Zenthfabiansebestyenzallasa* (ZsigmOkl. 2/1: 68), 1558: *Fábián-Sebestyén* (GYÁRFÁS 4: 61). A névadó Szent Fábián pápa, vértanú (megh. 250) és Szent Sebestyén vértanú (megh. 288). Együttes szereplésüknek az a magyarázata, hogy közös ünnepük van a naptárban (jan. 20.). Tiszteletükről még egy kápolna tanúskodik, amely talán Sólyomkőn épült 1485-ben (KolmJk. 2: 17).

6. **S z e n t g e r i c e**, Maros sz.: 1332–6: de *Sancta Gerecia* (Vat. 1/1: 97, 103), de *Sancta Gratia* (uo. 131, 141), 1497: *Zenthgracia* (BSzO.¹ 172). Templomának a Szent Grácia, az isteni kegyelem volt a titulusa (FNESz.⁴ 2: 557). Elvont fogalom szentként való tiszteletére l. még a titeli prépostság Szent Bölcsesség címét!

7. ? + **S z e n t g r a c i á n**, talán Zala m.: 1447: *Zenthgrachyan* (ZalaOkl. 2: 533). Székely Egyednek, a megye egyik alispánjának lakóhelye. Ha az adat nem az erdélyi helység nevének elírása (erre mutatna a Székely családnév) vagy tollhiba, akkor esetleg gondolhatunk *Gratian* keresztény nyugatrómai császárra (375–83), aki sokat tett a kereszténységért, s akit az ellene fellázadt Maximus egyik tisztje Lyonban meggyilkolt (KatLex. 2: 218), s akit a középkorban szentként tisztelhettek. Néhány régi naptárunkban szerepel még *Gratianus* tours-i püspök ünnepe (dec. 18), rá is gondolhatunk (vö. KNAUZ, Kortan 194).

8. **S z e n t j o b b** (= Siniob), Bihar m.: 1239: *S. Dextre*, 1326/XVIII. sz.: *S. Jog* (GYÖRFFY 1: 668), 1333–7: de *Sancto Jog* (Vat. 1/1: 62, 63, 77, 85, 90), 1395: *Zenthhyog* (ComBih. 291), 1587: *Zenthjobj* (SUCIU 2: 128). A névadó Szent István király konzerválódott jobb keze, amelyet a Szent László által 1084-ben építtetett bencés monostorban őriztek (FNESz.⁴ 2: 560).

9. + **S z e n t k á l m á n**, Nemesvid h. (MVV. Som. 122), Somogy m.: 1333: de *Sancto Colomanno* (Vat. 1/1: 378), 1372: *Zenth Kalman* (ÓMOlv. 212), 1379: *Zenthkalman* (HazOkl. 3: 209, AO. 3: 210, vö. CSÁNKI 2: 644). Az ír származású Szent Kálmán vértanúra (megh. 1012-ben), Szent István király állítólagos sógorára gondolhatunk (KatLex. 2: 475), a mai Kálmánok is az ő ünnepén, okt. 13-án tartják névnapjukat. Más temploma hazánkban nem volt.

10. + **S z e n t k o r i n** (= Kiskerény/Kurimany), Szepes m.: 1298: *Quirinius Sanctus* (CSÁNKI 1: 253), 1313: de *sancto quirino* (AO.1: 294), 1458: *Sentkoryn* (VSOS, 2: 120). Névadója Szent Kerény (Quirinius) sziszecki püspök, aki a IV. században szenvedett vértanúságot. (Másként FEKETE NAGY, Szep. 187; BÁLINT, ÜnnKal. 279.) A közeli Sáros megyei Berzevicének (= Brezovica) ugyancsak az ő neve díszítette templomát (1335: "in ... possessione Brezeuicha ... in opposito ecclesie sancti Guirini": DOŠ. 384). Két további egyháza pedig működési helye közelében, Zágráb megyében volt: 1328: "villa apud sanctum Crin" (BlagayOkl. 107), 1334: "eccl. sancti Quirini de Bowich" (ma Kirin: ComZagr.1: 165), 1441: "ecclesiam parochialem S. Quirini mart. in Bowacz": (LUKCSICS 2: 197). – 1334: "eccl. sancti Quirini de Hraztovicha" (ma Hrastovica: ComZagr.1: 137).

11. + S z e n t m ó r i c, Gyula része, Zaránd m.: 1403: *Zenthmoroch*, 1553: *Zenth-Moricz* (KARÁCSONYI: Békés. 2: 319), "in oppido Gyula in vico Zent Moricz uczaia" (HAAN 2: 161).

Névadóként Szent Móric (III. sz.) jöhet számításba (WIMMER²: 357). Az ő tiszteletére emelték a bakonybéli bencés monostort (vö. +1037: KJ.1: 5); további templomai: 1398: Berzsény, Veszprém m., 1323: Csesztreg, Zala m., 1433: Hidegkút, Veszprém m., 1332–7: Naszvad, Komárom m., 1428: Pécs, Baranya m., 1332–7: Szokolóc (?), Nyitra m., 1228: Kistata, Esztergom m.

12. + S z e n t p e l b á r t, Béré k, Kolozs m.: 1468: *Zenthpelbarth* (CSÁNKI 5: 411). Egyetlen említésekor már pusztá. Szent Pelbártnak temploma volt még a Szatmár megyei Irinyben (1367: "Andreas plebanus ecclesie sancti Privardi filiorum Viti de Irin": KárOkl. 1: 287; tévesen Pelbárthidára lokalizálva: ComBih. 247).

13. S z e n t o d o r f a, Vashosszúfalu része, Vas m.: 1408: *Zenthvlrehperezlege* (ZsigmOkl. 2/2: 154), 1428: *Zentholdrosfolua*, 1464: *Zentholdro Perezleg*, 1470: *Zentholdorperezlege*, 1478: *Zentholdor*, 1480: *Zentholdorfalwa* (CSÁNKI 2: 784). A névadó Szent Ulrik (Udalricus) augsburgi püspök (890–973), az első, akit a pápa előzetes vizsgálat után 993-ban ünnepélyes bullával nyilvánított szentté (KatLex. 4: 417). Magyarországon még két templomáról van adatunk: Arany, Bodrog m.: 1331: "p. Aran ... in qua est eccl. in honore S. Oldricy constructa" (GYÖRFFY 1: 706); Vidovec, Varasd m.: 1334: "Eccl. Sancti Urrici de Zamlacha" (ComVar. 172). A szent tulajdonnévnek a magyar helységnévben mutatkozó változatai részint az *Ulrich* ~ *Udalricus* alakokból, részint a kettő keveredéséből vezethetők le.

14. + S z e n t v é r (= Košická Belá), Abaúj m.: 1440: Janusffalwa, al. n. *Zenthwer*, 1505: *Zenthwerfalwa*, 1553: *Szentuerkepe*, 1630: *Zentvérképe* (VSOS. 2: 77). E helységen kívül a középkorból még 26 olyan templomról, illetőleg kápolnáról tudunk, amelyet Krisztus teste (a nevezetesebbek: 1443: Nyírbátor, Szatmár m., 1351: Buda, Pest m., 1301: Gyöngyös, Heves m., 1304: Diósgyőr, Borsod m., 1368: Pápoc, Vas m., 1347: Töketerebes, Zemplén m., 1384: Ungvár, Ung m., 1468: Vajdaháza, Doboka m. stb.) és kettőről, amelyet Krisztus vére tiszteletére emeltek (1424: Almakerék, Küküllő m., 1410: Ludbreg, Varasd m.). A helynév utolsó két adata megengedi azt a feltevést, hogy talán nem védőszentnévi indíttatású alakulásról van szó, hanem a templomban levő valamely Krisztus-ábrázolás csodás "vérzése" szolgált névadóul.

MEZŐ ANDRÁS

Izaura és Szamanta

Izaura. A 80-as évek elején mutatta be a tévé a Rabszolgasors című brazil sorozatot, majd 1991-ben megismételte. Kétségtelen, hogy sok nézőt vonzott. Népszerűségét nemcsak az mutatta, hogy gyűjtés indult a filmbeli Isaura

felszabadítására (és alakítója el is jött Magyarországra), hanem az is, hogy több kislány kapta az *Izaura* nevet (az anyakönyvbe már magyar helyesírású név került). Mi lehet a név eredete? Rövid vizsgálódás után rájövünk, hogy nem a portugálban keletkezett.

A FNESz⁴ *Izauria* 'történelmi terület Kisásziában' adatot hoz, s megjegyzi, hogy "tisztázatlan etimológiájú ... népnévből keletkezett" (1: 641). STRABÓN (Kr. e. 1. század), az ókor legnagyobb geográfusa is megemlékezik erről *Geographika* című művében: "Lykaoniához tartozik a Tauroson Isauriké, melyben két Isaura nevű falu van ..." (Bp., 1977. 596. FÖLDY JÓZSEF fordítása). Az izaurokat mind a rómaiak, mind a görögök rablóknak, kalózkodnak tartották, s P. Servilius leveri őket (i. h.). Az egyik falu elpusztul, a másikat fővárossá tették (i. h.). A nép csakhamar talpraállt, majd Alexander Severus idején a ciliciaiakkal együtt önállósodtak, s ez utóbbiak is *isaurus*-nak nevezik magukat (PECZ, Lex. 1: 991–2). A főváros ekkor is *Isaura* (kis faluként ma is megvan Törökországban: Zengibar Kalesi, Konyától nyugatra). Nem lehetett jelentéktelen nép, hiszen a Keletrómai Császárságnak 717–820 között adott uralkodókat, azaz az *isaurai* dinasztiát (MORBY, J. E., A világ királyai és királynéi. Bp., 1991. 82).

Az *Isaura* mint személynév először Tassónál fordul elő, majd a XIX. században Gaetano Rossi szöveggönyvére két opera is születik: Rossinitól a Tankréd és Mercadante-től Az eskü. Ez utóbbit azért tartjuk fontosnak, mert 1839-ben Pesten is bemutatták (NÉMETH AMADÉ, Operaritkaságok. Bp., 1980. 130). Mindkét dalmű főhőse Tankréd, s ez a szál már elvezet Madáchhoz. Margócsy József szívességéből (ezúton is köszönöm) megkaptam Az ember tragédiája eredeti kéziratának a fénymásolatát. A bizánci színben Madách a szövegben *Izóra*, a szerzői utasításban az *Izaura* alakot használja: "Nevem Izóra. S a tiéd, lovag?" Illetve: "Ez alatt egészen besötétült, s a hold felkél. Izaura és Helene az ablakon" (63–5). Mindezek megcáfolják a magyar utónévkönyv vélekedését: "Az *Izor* férfinév magyarországi latinos nőiesítése". Ráadásul: "*Izor*, legújabbban, különösen, a zsidóknál, Izidor helyett" (NyÚSz. 499). Ez már filia ante patrem.

Mint a FNESz⁴ is megjegyzi, az *izaur* népnév tisztázatlan etimológiájú. Akkor hova tegyük az *Izaura* nevet női neveink sorában? Először: lehet városnévből származó, hiszen vannak hasonlóak, pl. *Emőke*, *Lenke*, *Larissza*, másodszor lehet az *Isauricus* népnév nőnemű alakja, e típusra is van példa: *Barbara*, *Judit*, *Lavínia*. S Madách igazolja, hogy az *Izóra* és az *Izaura* tulajdonképpen egy, csak éppen az asszociációban térnek el egymástól – bár a névválasztáskor ez sem elhanyagolható tényező.

Már a sorozat bemutatása előtt is volt *Izaurá*-nk, igaz, *Isaura* formában, s nyilvánvalóan Madách hatására: É. *Isaura* (Esti Hírlap, 1978. december 5-ei száma, illetve a budapesti telefonkönyv 1977. 1: 265).

Szamanta. E név elterjedésében több motívum is közrejátszott. Nézzük előbb ezeket! Philipp Barry, amerikai drámaíró Philadelphiai történetének (1939) női főszereplője *Tracy Samanta Lord*. 1940-ben film is készült, majd 1956-ban újra megfilmesítették, s ekkor a főszereplőt Grace Kelly alakította. Bár Amerikában már voltak *Samanthá*-k, de a filmsztárokkal teli High Society (magyarul: a felső tízezer)

indította el népszerűségét. Az ismert angol énekesnő *Samantha Fox* így nyilatkozik a nevééről: "Volt Angliában egy tévésorozat *Bewitched* címmel, s anyám a főszereplő után nevezett el *Samanthának* (Rock Évkönyv '87. Bp., é. n. 77). A főként slágeréről ismert *Házibuli* című francia film (1980) egyik szereplőjét is így hívják. A maratoni hosszúságú *Dallas* című amerikai sorozat egyik női alakjának is ez a neve. S nem is csodálható, hogy már Magyarországon is vannak *Szamanthá-k* (így, helyesírásunknak megfelelően!).

A név megfejtésével először EUGENE VROONEN próbálkozott (*Les noms des personnes dans le monde. Bruxelles, 1967. 308*), s szerinte a 'végtelen magányosság' jelentésű hindu *samanta* szó tulajdonnevesülése. J. VAN DER SCHAAER (*Woordenboek van voornamen. Utrecht-Antwerpen, 1981. 317-8*) szerint héber eredetű, és a *Simea*, illetve a *Samma* nevek alapszavából vezeti le. Mindkét név szerepel a *Krónikák 1. és Sámuel 1-2. könyvében* 4-4 személy neveként (*Bibliai nevek és fogalmak. Bp., 1988. 208, 218*). Igen kevés a valószínűsége. Írói névadásról lévén szó, feltételezhető, hogy Barry beszélő nevet adott, miként – jelen esetben – a *Lord* név is az, ELSDON C. SMITH többek között ezt írja róla: "... nickname given to one assuming superior rank" (*New Dictionary of American Family Names. New York-Evanston-San Francisco-London, 1973. 117*). Én is Indiáig jutottam el, akár VROONEN, azaz a *Szamantha* nevet indiai közsónak tartom: "samanta, Sanskrit term applied to persons given land or to conquered feudatory rulers" (*The New Encyclopaedia Britannica*¹⁵ 8: 828). Észak-Amerikában, de a 60-as évektől Angliában is népszerű névvé válik. Több hollywoodi színésznő cserélte fel eredeti nevét *Samanthá-ra*, sőt regényhősneként sem ritka. Magyarországon alighanem a *Dallas Samanthá-ja* gyakorolta a nagyobb hatást, hiszen több, mint két éven át láthattuk a képernyőn.

Nyilvánvaló, hogy a szülők érzelmi okokból adták kislányuknak az *Izaura*, illetve a *Szamantha* nevet: szép vagy rokonszenves volt a filmbeli személy, különleges maga a név stb. Ha pl. a végződést nézzük, mindkettő beleillik a Magyar utónévkönyv rendszerébe: *Izaura*: -ra: 50 név, -ura: 4 (a számokban benne foglaltatik a női nevek közül nagyon is "kilógó" *Bonaventura* is) -aura: 3, illetve *Szamantha*: -ta: 94, -nta: 7, -anta: 3. Úgy látszik, népszerű e két végződés, mivel GULYÁSNE MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA Napjaink keresztnévdívatja című dolgozatában az engedélyezett nevek között újabbakat is közöl: -ra: 6, -ta: 8, -nta: 1 (MND. 15 [1981]: 22-36).

MIZSER LAJOS

Névtörténeti megjegyzések

Ilona. A végső soron a görög *Heléna* névre visszamenő magyar *Ilona* a finnbe is átkerült. "Finn nevek Magyarországon – magyar nevek Finnországban" című cikkében MIZSER LAJOS is írja, hogy terjedéséhez a finnben való értelmezhetősége szintén hozzájárult: *ilo* 'öröm' + *ni* Sg. 1. poss. suff. (CIFU 7. 3A: 289). A cikk e

ponton annyiban korrigálendő, hogy az *Ilona* név a finnben a következőképp "értelmezhető": *ilo* 'öröm' + *na* essivus rag. Amikor a magyarbarát finn író, újságíró, a helsinki egyetem első magyar lektora, Antti Jalava (Almberg) 1878-ban született első gyermekének az *Ilona* nevet adta, a magyar név miatt jó barátját, Budenz Józsefet kérte fel keresztapának. Apjáról írt könyvében *ILONA JALAVA* meg is emlékezik erről: "Budenz sáhkötti ristfäisiin »Olkoon aina ilonanne« [*ilo-na-nne; nne* = Pl. 2. poss. – M. F.] ja lähetti laatikollisen tokajinviiniä. – Olinpahan kerran ilona [*ilo-na* – M. F.] isommilleni!" (*ILONA JALAVA*, Antti Jalava. Porvoo–Helsinki, 1948. 261). Magyar fordításban az idézet a következő: "Budenz ezt táviratozta a keresztelőre: »Legyen mindig örömtökre«, és egy láda tokaji bort küldött. Így hát legalább akkor az egyszer öröme [örömként] voltam a szüleimnek". Budenz egyébként szerette a szójátékokat, s gyakran és szellemesen élt velük (I. BALASSA: Nyr. 65 [1936]: 40; A. MOLNÁR: FUD [= Folia Uralica Debreceniensia] 1: 79). Újabb finn névtani munka is utal arra, hogy a finnben az *Ilona* név hangulatához az értelmezhetősége szintén házzájárul. Az, hogy a szülők arra gondolnak, a gyermek örömeire lesz (EERO KIVINIEMI, Rakkaan lapsen monet nimet. Espoo, 1982. 152).

Az első finn *Ilona* az említett Ilona Jalava lehetett, s a név terjedéséhez a magyar kapcsolatok szintén hozzájárultak (KUSTAA VILKUNA, Oma nimi ja lapsen nimi. Helsinki, 1959, 65). Az *Ilona* 1908-tól jóváhagyott név, ezóta szerepel a hivatalos finn naptárban. 1908-ban jelentősen megújították a finn névanyagot. *Ilona* napját Dionysius napjára tették (X. 9.), amely nevet viszont elhagytak. Korábban a *Dionysius* "megfelelőjéül" alkották a férfi névnek szánt, de igen ritka, s egy-két esetben női névként is használt *Ilo* ['öröm'] nevet (L. K. VILKUNA i. h.; MAJJA-LIISA HEIKINMÄKI: Kalevalaseuran Vuosikirja 50: 67; KIVINIEMI i. m. passim).

Dionüszosz a görög mitológiában a bor és a szőlőtermesztés istene. "Mint a bor istenét főleg azért részesítették tiszteletben, amiért megszabadította az embereket a gondoktól, és örömet vitt az életükbe" (VOJTECH ZAMAROVSKY, Istenek és hősök a görög-római mondavilágban. Bp., 1970. 131).

Egy olyan névstatistika, amely a finn anyanyelvű állampolgárokat, az 1965-ben élőket és az azután 1981-ig születetteket, tehát úgy egy évszázadnyi időt (1880–1981) és 10.700.000 névelőfordulást vesz számításba (1880 előtt született csak 0,4% volt) az *Ilona* nevet 12.794-szer regisztrálta. Többnyire második névként adták, első névként 997-szer (8%). A finneknel második név adása általános. Első keresztnévként 1910 és 1929, valamint 1975 és 1981 között kapták legtöbbször az *Ilona* nevet. A másodiknak adott keresztnévek között a népszerűbbek között van, a 45., 1920 és 1929 között volt a legelőrébb, a 20. (I. KIVINIEMI i. m. 175, 203, 231, 240, 246, 269).

németi ?'németországi'. A MargL. szerint egyszer a tizenhárom éves IV. László (a későbbi Kun László) csak úgy gyógyult meg súlyos rosszulletéből, betegségéből, hogy a már elhunyt és szentként tisztelt nagynénje segítségét kérték, s az ő fátylát rátették László király fejére. A királyi rokonság, a főurak közül is többen ott voltak: 178 (89v): "ot vala anna azzon *nemety* hercheknek felesége. mely anna azzon vala iffýu lazlo kýral atýanak istvan kýralnak huga ['nőtestvére']". A fakszimilén is látszik, s a Régi magyar kódexek-beli kiadás (10. sz.) jegyzeteiben

szintén megemlítik, hogy a *nemety* szóban az *y-t* idegen kéz *h-ra* javította. Szerintem valószínű, föltehető, hogy itt a *németi* 'németországi' jelentésben áll, amit a javító nem érzett. A *német*-nek tehát 'Németország' jelentése lenne, értve itt ezen a Német-római Császárságot, a Német Birodalmat, illetve ide tartozó német fejedelemségeket, területeket. *Németország* adataira lásd például JóK. 123: "Nemÿnemew *nemet orzabely* [ɔ: orzagbely] frater" (illi *fratri de almania*); MargL. 185(93r): "vala nemely nemes vr. alexander nevev . es jar vala mageri kÿraltvl siciliaÿ kÿralhoz kevuetsgeben . Ez alexander vr . egÿ jdevben mene *nemet orzagban* austriaban . es eseek ... fogsagban ... nemely *nemet* vrnak mÿatta". A kettős szófajú népnévnek országnévként való használata (pl. *Olaszban voltam*) a régi magyarban általában nem ismert (l. pl. NySz., TESz., Gl.). Nemrég azonban megírtam, hogy a magyar szó az ÉrdyK.-ben néhányszor szerepel 'Magyarország' jelentésben: 396: "Bela ... *magyarraa* yewt vona", 398: "mykoron azeert *magyarraa* yewttenek vona", 400: "Az kwn kyal ... nagy haddal be yewe *magyarraa*" (vö. 397: "nagy haddal be yewe e[meg magyar orzagba]"). És ide vonható még a régiségben gyakori *magyari* ~ *magyeri* szó is (l. MNy. 85 [1989]: 343). Ezek és a MargL. adata alapján lehetségesnek tartom, hogy a *német* szónak a régiségben is volt 'Németország' értelme. Nyelvészeti szempontból az mellékes, hogy IV. Béla Anna nevű leányát a Magyarországra menekült Rosztiszláv csernyigovi herceg vette el, aki később itt Bosznia, Macsó és Északnyugat-Bulgária ura lett. 1262-ben halt meg, s bár nem kizárt, nem tudok róla, hogy özvegye újra férjhez ment volna. Anna Erzsébet nevű testvére I. Henrik bajor herceg felesége volt, talán ez okozta a tévedést (l. HÓMAN-SZEKFI, Magyar történet. 2: 160. l. utáni t., 171; Magyarország történeti kronológiája. 1. Főszerk. BENDA KÁLMÁN. Bp., 1981. 149–58). A MargL.-tól nem feltétlenül várhatunk családtörténeti pontosságot.

Pelikán. A *gödény* és a *pelikán* szavak történetéről, névként való előfordulásukról is nemrég cikket írtam (MNyTK. 183 [1989]: 360–7). Megemlítettem, hogy a *pelikán* szóból nem annyira a madárhoz való hasonlóság alapján, hanem inkább a pelikán-szimbólumhoz (Krisztusnak, az áldozatkészségnek a jelképe) kapcsolódva s névváltoztatással lehetett családnév. Ezt azzal egészítem ki, hogy mivel *Pelikán* családnév például a csehben és a szlovákban szintén van (Jirži *Pelikan* cseh politikus), a magyar *Pelikán* nevek egy része innen vagy más nyelvekből is származhat.

A. MOLNÁR FERENC

A személynevek nyomatókához

1. "A kételemű egyéni név fontosabb elemének ma már a családnevet érezzük" (SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 45.). E megállapítás igazságát nem vitathatjuk. Ebből következően a kételemű személynévnek a természetes nyomatókólása csak az lehet, hogy a vezetéknev

(családnév) a kiemelt, s a keresztnév (utónév) hangsúlytalan. A Pedagógusjelöltek Kazinczy-versenyein Péchy Blanka gyakran ostorozta a versenyzőket, mert nem a fenti módon emelték ki a felolvasandó személyneveket.

2. A személynevek nyomatéki viszonyainak tisztázására kísérletsorozatba kezdtem. A vizsgálat és a feldolgozás során arra a kérdésre kívántam választ kapni, hogy milyen nyelvi és nyelven kívüli tényezők befolyásolják az egyes névelemek dinamikai, dallammal, szünettel, esetleg tempóváltással történő kiemelését. Az első kísérlet anyaga a saját név elmondása, a bemutatkozás volt. 30 egyetemista volt a vizsgálati személy. A diákok bemutatkoztak, és néhány szót mondtak magukról. Ezt magnetofonszalagra vettük. A néhány bemutatkozó szó elmondásával az volt a célom, hogy minél természetesebb legyen a bemutatkozás, ne fordítsanak az átlagosnál nagyobb figyelmet a diákok a nevük elmondására. Ezután a bemutatkozásokat egymás után másoltuk. Egy-egy név háromszor ismétlődött, az ismétlések között 5 sec-nyi szünet volt. Az új név 10 sec-nyi szünet után következett. Ezt a magnetofonfelvételt 10 fő hallgatta meg és minősítette. Közülük 5-en beszédtechnikai speciális kollégiumra járó egyetemisták, 5-en pedig gyakorló pedagógusok. A percepciók kísérlet résztvevői a sorszámozott lapon 5 lehetőség között választhattak:

a) a vezetéknev (családnév) nyomatékos, a keresztnév (utónév) nyomatéktalan

b) a vezetéknev nyomatéktalan, a keresztnév a nyomatékos

c) mindkét névelem egyformán nyomatékos

d) mindkét névelem nyomatékos, de a vezetéknev nyomatéka az erősebb

e) mindkét névelem nyomatékos, de a keresztnév nyomatéka erősebb

3. A feldolgozás során azokat az adatokat vettem csak figyelembe, amelyeknek a megítélésében 70 %-os volt az egyetértés, tehát 10-ből 7-en egyformának hallották a névelemek nyomatékát.

A természetesnek tartott – a vezetéknev kiemelése – változatot mindössze 8 diáknál (26,7%) hallották a tesztelők. 6 beszélőnél (20%) vélték hallani a keresztnév határozott nyomatékolását. A legtöbb egyetemista nevének mindkét elemét megnyomta. 16 vizsgálati személy (53,3%) mutatkozott be így a tesztelők véleménye szerint. A c), d), e) csoportot a feldolgozás során együtt kellett kezelnem, mert olyan nagy volt a szóródás az érzékelésben. Abban azonban egyetértettek a meghallgatók, hogy mindkét névelem nyomatékos.

4. Érdeemes megnézni, hogy milyen tényezők befolyásolhatják a bemutatkozáskor a névelemek nyomatéki viszonyait.

A kijelentés dallama együtt jár az elől érzékelt nyomatékkal. Amikor a vezetéknevet hallották nyomatékosnak a tesztelők, mindig ereszkedő volt a bemutatkozás dallama. Azokban az elhangzásokban, amelyekben a diák azt is hozzátette a nevéhez, hogy "vagyok", s a folytatáson gondolkozva nem zárta le a közlést, vagy a dallam lebegtetésével, vagy emelésével kapcsolta a bemutatkozáshoz a további információt, a meghallgatók inkább érzékelték a keresztnév nyomatékát.

Ritmikai tényezők is szerepet játszhatnak a bemutatkozás nyomatéki viszonyainak alakításában. Úgy tűnik, ha túl hosszú a családi név, kívánczik az újabb nyomaték, a beszélő könnyebben zökkenti meg dinamikai kiemeléssel a kételemű név második elemét.

Befolyásolhatják egyéb tényezők is a személynevek nyomatékolását. Ha a vezetéknev gyakori, mindennapos, a keresztnév ritkább, szívesebben emeli ki a bemutató az általa érdekesebbnek, szebbnek vélt névelemet.

5. Az adatközlők, a bemutatók kiválasztása esetleges volt. A meghallgatók véleménye sem azonos az egzakt mutatókkal, hiszen a tesztelők behallgatják az általuk hallani vélt változatot is a hanganyagba, de már az is jelzésértékű. Bizonyosnak tűnik, hogy a természetesnek tartott személynévi nyomatékolás a gyakorlatban egyáltalán nem természetes, nem általános. A dolgozat keretében azonban csak a figyelem felkeltésére kerülhetett sor.

MOLNÁR ILDIKÓ

Veresegyház külterületi neveinek alaki szerkezetéről

Ismeretes, hogy egy-egy terület, település helyneveiben nemcsak a szigorúan vett névtani jellemzők mutatkoznak meg, hanem egyéb nyelvi és nyelven kívüli vonatkozások is. Bár a következőkben főként alaktani szempontból vizsgálom meg adataimat, bizonyos jelentéstanai sajátosságok fölillantására is alkalom kínálkozik. A gazdag névanyag és a szűkre szabott terjedelem nem teszi lehetővé a teljességre való törekvést, ezért az egyelemű földrajzi nevek közül csupán azokkal foglalkozom, amelyek jelentéstanai szempontból valamiféle többletet nyújtanak, vagyis jelentéstapadással jöttek létre. A többelemű neveket alaktani szempontból tüzetesebben vizsgálom.

A továbbiakban bemutatandó egyelemű nevek valójában csupán formailag tekinthetők egyeleműeknek. Mindegyiküknek él a faluközösség nyelvében egy teljesebb, alaptaggal ellátott változata is. A szerkezetes formát inkább az írásos források, régi térképek tartalmazzák, a rövidebb formát pedig az élőbeszéd. Sokszor előfordul azonban a párhuzamos szóbeli használat is. Nem egy esetben áll szemben a többes számú egyelemű név (*Laposok*) az azonos tőből származó többelemű megnevezéssel (*Laposi-dűlő*).

1. Rendszerbe foglalva tehát az egyelemű nevek a következő sajátosságokat mutatják.

1.1. Általánosan és állandóan egyelemű nevek. Ezek többnyire a terület mai vagy régebbi állapotának köznévi megjelölései, melyeket a

helyi lakosok nagyobb csoportja egyszerűen, előtag nélkül használ egyeditő szándékkal. Ilyenek: *Delelő, Páskom, Forrás, Hársas, Bánya, Barackos, Bukfencek* stb.

1.2. Azonos denotátumú egyelemű nevek váltakozása többeleműekkel. A determináns valamely változata használatos az alaptaggal kiegészített variáns mellett. Például: *Homok ~ Homok-dűlő, Káposztások ~ Káposztáskertek, Revet : Revetek : Reveteg ~ Reveti-dűlő, Pistryur : Pistryurok ~ Pistryur-földek* (az előtag az *István* beceneve), *Kutyatejes ~ Kutyatejes-dűlő, Csibajok ~ Csibaji-dűlő, Csonkás : Csonkások ~ Csonkás-dűlő : Csonkás-part, Mogyorós ~ Mogyorós-erdő, Hosszakok ~ Hosszaki-dűlők, Büdösök ~ Büdös-rét : Büdös-dűlő : Büdösi-dűlő, Bitang : Bitangok ~ Bitang-dűlő, Buckák ~ Bucka-dűlő, Ivacsok ~ Ivacs-dűlő, Ivacs-pusztá* stb.

2. A többelemű nevek között az alkotóelemek viszonya alapján előfordulnak tulajdonnevek melléknévi jelzővel, földrajzi köznevek tulajdonnévi jelzővel, köznevek közszei jelzővel, birtokos szerkezetek, s találtam egy föltehetőleg mondatból alakult földrajzi nevet is.

2.1. Tulajdonnév melléknévi jelzővel. A mindössze négy adat közül három azonos altípusba sorolható, mégpedig a minőséget kifejezők közé, ugyanis a terület használati értékére utalnak: *Első osztályú Szentjakab, Másodosztályú Szentjakab, Harmadosztályú Szentjakab*. A negyedik név jelzője inkább főnévnek fogható fel, s a terület felszínét jelöli: *Bucka Szentjakab*.

2.2. Földrajzi köznévi tulajdonnévi jelzővel. Ezekben a kapcsolatokban a lényeges tartalmi mozzanatot a tulajdonnévi tag hordozza, a fogalmi kategóriát megnevező jelzett szó az előző elemhez képest jelentéktelen összetevő. Az ide tartozó nevek utótagja túlnyomó többségben földrajzi köznévi: *Bódis-hegy, Bari-föld(ek), Csepregi-tanya, Egervári-malom, Faludi-föld(ek), Harmat-erdő, Harmat-villa, Kapitány-földek, Konc-féle-föld, Krenedics-földek, Palotai-féle-barackos, Palotai-földek, Palotai-féle-tanya, Palotai-féle-erdő, Rónai-göbösök* stb.

Érdekes alakulat a *Csomain-félék*, ugyanis ebből hiányzik a fogalmi kategóriát megnevező elem.

2.3. Köznévi közszei jelzővel. Az előző csoporttal szemben ezek csak együttesen töltik be a tulajdonnévi funkciót. Az előtag leginkább melléknév, de találkozhatunk főnévvel, sőt számnévvel is.

2.3.1. Melléknévi jelzős nevek. A determináns kifejezhet helyzetet, viszonyítást, valamihez való tartozást, valaminél levőt, tulajdonosok egy csoportját, formát, növényzetet, felszíni sajátosságot és egyéb tulajdonságot.

2.3.1.1. Helyzetet, viszonyítást fejez ki: *Déli páskom, Felső-malom, Külső-káposztáskertek, Túlsó-hosszak, Innenső-hosszak, Túlsó-göbös, Túlsó-göbolyös, Alsó- és felső-göbolyös, Innenső-göbolyös* stb.

2.3.1.2. Valamihez tartozást, valaminél, valami mellett lévőnt jelent: *Kígyós-tói-dűlő, Malom-közi-rétek, Páskomi-dűlő, Csonkási-kút, Döggúti-dűlő, Háromházi kanyar, Csonkás-dűlő, Csonkás-part, Hosszaki-dűlő, Hármaskúti-kert, Bika-réti-oldal, Ivacsipatak, Szentjakabi-dűlő* stb.

2.3.1.3. A tulajdonost, tulajdonosokat nevezi meg: *Urasági-tag, Polgári-földek* (a falu polgárainak a földje), *Kapitányi-földek* (az első világháborúban kapitányi rangot szerzett katonák birtoka), *Rokkant-földek* (a hadirokkantak birtoka) stb.

2.3.1.4. Az alaptagban megnevezett terület formájára utal: *Csücskös-kert(ek), Hegyes-hegyek* stb.

2.3.1.5. Az alaptagban kifejezett terület növényzetéről ad információt: *Kutyatejes-dűlő, Mogyorós-erdő, Hársas-alsó, Hársas-felső* stb.

2.3.1.6. A determináns a felszín jellegzetességére utal: *Lapos-köz, Lapos-dűlő, Hegyes-hegyek* stb.

2.3.1.7. A determináns a terület egyéb sajátosságát fejezi ki: *Büdösi-dűlő, Büdös-rét* (az itt termett széna szagáról kapta ez a rész a nevét).

2.3.2. Főnévi jelzős nevek. A determináns a tulajdonost, a terület talaját, illetőleg egyéb jellemzőjét nevezi meg.

2.3.2.1. A tulajdonost, tulajdonosokat jelöli meg: *Kapitányi-földek* (az I. világháborúban kapitányi rangot szerzett katonák birtoka), *Korona-erdő* (egykori királyi birtok), *Pap-földek* (egyházi birtokok), *Polgár-földek* (a falu polgárainak a földje) stb.

2.3.2.2. A terület talajára, felszínére utal: *Homok-dűlő, Bucka-dűlő* stb.

2.3.2.3. A determináns egyéb sajátosságot fejez ki: *Bika-rétek* (az itt kaszált szénával etették a bikákat), *Harang-kút* (ebbe a kútba rejtették a tatárok elől a templom harangját) stb.

2.3.3. Számnévi jelzős név. Egyszerre fejez ki minőséget és helyzetet is a determináns: *Első-tag*.

2.3.4. Igenévi jelzős név. Az alaptag funkcióját jelöli meg a determináns: *Itató-kút*.

2.4. Birtokos szerkezetek. Ezekben a szerkezetekben a köznévi birtokszó a determinánshoz viszonyítva kevésbé lényeges.

2.4.1. Tulajdonnévi előtagúak: *Hajdiak-nagyföldje, Faludi Ivor földje, Molnárok kútja* (a Molnár család birtokán levő kút).

2.4.2. Köznévi előtagú: *Kecskeszurdok árka, Zsellérek legelője*.

2.5. Mondatban keletkezett nevek. Meglehetősen ritka fajtája ez a földrajzi neveknek. Mindössze egy ilyen adatot találtam: *Halesz* : *Haleszek* (rossz minőségű földre mondták, megfelelő termésre innen nem számítottak).

3. Anyagomban néhány olyan név is előfordul, melynek az egyik tagja ismeretlen eredetű. Szerkezetileg kétfélet különböztethetünk meg.

3.1. Ismeretlen eredetű név melléknévi jelzővel. Helyzetet, viszonyítást, méretet fejeznek ki a determinánsok: *Alsó-Csibaj, Felső-Csibaj; Kis-Csibaj, Nagy-Csibaj*.

3.2. Köznév ismeretlen eredetű előtaggal: *Revetegi-dűlő, Reveti-dűlő, Reveti-patak, Bara-gödör, Csibaj-kút, Csibaji-kút*.

Cs. NAGY LAJOS

A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez

A névsűrűség nem azonos a névgyakorisággal. Ez utóbbi egy-egy név, földrajzi vagy személynév stb. előfordulásának gyakoriságát jelenti, azaz azt, hogy például a *Tilalmas*, *Barátság*, *Újsor*, *Alsóréti*, *Hecské* nevet hány alkalommal használja fel a magyar beszélő a hasonló denotátumok jelölésére az országban vagy egy-egy területen belül. A névsűrűség viszont azt jelenti, hogy egy meghatározott területen belül hány név létezik egyáltalán, hány nevet használnak a beszélők összességében. Az *Alsóréti* vagy az *Újsor* stb. például több község névanyagában is előfordul, azaz a névgyakoriság viszonylag nagy lehet. A névanyag sűrűsége szempontjából ez másodlagos dolog, mivel annak megvizsgálása is érdekes és tanulságos lehet, hogy egy területen belül hány felszíni, bel- vagy külterületi "elemet" tart megnevezendőnek az ott lakó népesség.

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy megbecsüljük, hány földrajzi név fordulhat elő a mai Magyarország területén. Hasonló vizsgálatokat, illetve becsléseket – tudomásom szerint – a magyar névtani irodalomban nem találunk, s ez érthető, hiszen teljesen megbízható eredményeket csak akkor kaphatnánk, ha az egész szinkrón névanyag rendelkezésünkre állna. Mivel ez a vizsgálat még jelenleg nem végezhető el, ezért kísérletképpen, érdekességképpen nézzük meg, hány név is élhet összességében országunkban.

Mivel jelenlegi munkahelyemen (külföldön) nem áll rendelkezésemre valamennyi magyar földrajzinév-kiadvány, ezért csak két nagyobb gyűjtemény (Baranya megye földrajzi nevei. 1. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.; ill. Somogy megye földrajzi nevei. VÁRKONYI IMRE és KIRÁLY LAJOS vezetésével gyűjtötték Somogy megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Tudományos irányító: VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974) alapján kísérlem meg felbecsülni a magyar földrajzi nevek sűrűségét. Nyilvánvaló, hogy a kapott eredmények korántsem tekinthetők véglegesnek, de azért a nagyságrendre mégis következtethetünk belőlük. A feldolgozás során figyelembe vettem mind a bel- mind a külterület neveit, a névváltozatokat (pl. *Halászárok* ~ *Kanális*), s bár vitatható, felvettem az írásbeli neveket (mivel ezek 80–90 százaléka ma is élő név; vö. Baranya megye földrajzi nevei 10–4), illetve a megkérdezett adatközlőtől nem ismert, valamint a nem lokalizált neveket is, nem vettem viszont figyelembe a nemzetiségi vidékeken előforduló párhuzamos elnevezések idegen nyelvi változatait (pl. *Alsó-rétek* szb.-hv. *Dólnya livádá*, *Nagy-gödör* szb.-hv. *Duboká jámá*). Megjegyzem még, hogy a község és városneveket is besoroltam a névanyagba, hiszen azok is földrajzi nevek.

A két megye névanyaga alapján vizsgálódva számomra meglepő eredmény született. Az egy hektárra (10.000 m²) eső névsűrűség Somogy megyében 0,039 (a terület 1.051.397 hektár, a teljes névanyag 41.474), s ez a szám még kisebb, ha elhagyjuk a nevek közül a nem ismerteket és a nem lokalizáltakat/lokalizálhatókat. Ebben az esetben csak 0,035 névvel számolhatnánk hektáronként. Baranya megye adatai nagyjából hasonló képet mutatnak annyiban, hogy itt is 1,00 alatt van a nevek

sűrűsége, noha a nevek száma itt magasabb. Egy hektárra 0,118 név esik, ha viszont elhagyjuk a nem ismert/lokalizált adatokat, akkor ez a szám a következő: 0,116.

A két megye adatanyaga alapján végső következtetésként azt mondhatjuk, hogy a hektáronkénti névsűrűség 1,00 alatt van, illetve Somogy megyében csupán mintegy 4 név (pontosabban 3,9) esik 100 hektárra, Baranyában ennél jelentősebben több, mintegy 12 név (11,8).

Ha az imént említett adatok alapján megbecsülnénk a magyarországi névanyagot, akkor az össznév-anyag mintegy 364.000 körüli lehetne.

Becslések alapján a több mint háromszor akkora Finnországban körülbelül 2,5–3 millió névvel számolnak (EERO KIVINIEMI, Perustietoa paikannimistä [= Helynévtani alapismeretek]. Mänttä, 1990. 34). Ez azt jelentené, hogy Finnországban 1 hektárra 0,088 név esik hárommillió név feltételezése esetén (Finnország 33.732.100 hektár). Ha 2,5 millió adattal számolunk, akkor az átlagos névsűrűség Finnország korábbi, egykori felszíni területe alapján – KIVINIEMI szerint – 6–7 helynév (földrajzi név) fordul elő egy négyzetkilométeren (i. m. 35). Húsz finn nyelvű község teljes anyaga alapján 1972-ben végzett vizsgálat szerint körülbelül 8,5 név fordul elő négyzetkilométerenként (i. h.). Később, nagyon pontos számítások szerint három község anyaga alapján az derült ki, hogy Hauhoban 13,8, Lammiban 9,3, Tuulosban pedig 11,6 név fordult elő négyzetkilométerenként (PEKKA SANTAKIVI, Paikannimien toistuminen Hauholla, Lammilla ja Tuuloksessa [= Helynevek ismétlődése Hauhoban, Lammiban és Tuulosban]. Helsinki, 1979. A Helsinki Egyetem Finn Nyelvi Intézetének kéziratára).

Ha a magyar helynevek négyzetkilométerenkénti sűrűségét vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy ez a szám Baranya és Somogy megye területére számítva 5,464 név/km². Ha a két megye adatai alapján tőlem becsült országos névmennyiség megoszlását akarjuk megkapni, akkor az össznév-anyagként említhető 364.830 nevet a Magyarország területének összegével (93.030 km²) elosztva négyzetkilométerenként 3,922 nevet találhatnánk. Ez a szám meglehetősen alatta marad a finn névsűrűség becsült adatainak. Mindkét ország adatai alapján valószínűleg helyes az a következtetés, hogy az átlagos névmennyiség 6 (hat) lehet négyzetkilométerenként (vagy 1–20 között, de ennél több aligha látszik valószínűnek).

A névanyag sűrűségét több tényező befolyásolhatja. Rendkívül gondos gyűjtés nyilvánvalóan több nevet tár fel egy vidéken, mint a kevésbé alapos. Függ azonban a névsűrűség a település, a terület lakosságának korától (a régebben lakott területeken több névvel számolhatunk), a népsűrűségtől, a települések sűrűségétől, a terület "változatosságától"; a nagyobb, összefüggő területek (például hátságok, pusztaság, homokpuszta, nagy /fátlan/ mocsár, sárrét stb.) általában kevés helynevet vonzanak (vö. KIVINIEMI, i. m. 35). Ugyanakkor kedveznek a nevek sűrűségének az életmód, a megélhetés szempontjából fontos vidékek, a tájékozódás miatt hasznos domborzati elemek. Föltehető bizonyára, hogy a nevek sűrűségére az adott terület lakossága természeti kulturáltságának szintje is hatással van. Mindezen kérdések alaposabb kutatására természetesen akkor keríthetünk sort, ha a magyar (földrajzi)név-anyag a

maga teljességében rendelkezésünkre áll. Ennek érdekében ünnepeltünk szinte egy egész életet áldozott, s ezzel nagy mértékben vitte előre a magyar névkutatás ügyét.

NYÍRKOS ISTVÁN

Kazimi osztják rénnevek

1991 júniusában közel két hetet tölthettem egy osztják családnál. Tanárnőm, Schmidt Éva hosszabb kiküldetését tölti Nyugat-Szibériában, hároméves programjának célja egy osztják folklórarchívum alapjának megteremtése és a helyi kutatók felkészítése a későbbi önálló munkára. Feladata a már meglévő anyagok rendezése mellett újabbak gyűjtése. Ezért szervez a nyári, utazásra alkalmas időszakban expedíciókat. Egyik ilyen útján én is részt vehettem, így kerültem a kazimi osztják Moldanov családhoz.

Legközelebbi nyelvrokonaink, az obi-ugorok egy csoportja a Kazim folyó mentén él. Nyelvük, nyelvjárásuk is innen kapta nevét. Az itt élő emberek megélhetésének alapja hagyományosan a halászat, vadászat, réntartás, bár ma már az őslakosok jelentős része keres munkát a jól jövedelmező kőolaj- vagy földgázkitermeléseken. Az ősi életmódot folytatók is a XX. századi állapotokhoz alkalmazkodnak, a régi gazdálkodási formákat kolhozok felügyelete alatt végzik. Ez a tényleges munkába nem mindig jelent beleszólást, inkább csak az értékesítésben segít; s ez a rendszer az, amelynek keretében a megélhetéshez nélkülözhetetlen élelmiszerjegyekhez juthatnak a családok.

Aj kur jox 'kis láb falu' a Kazim forrásvidékén található nyári szálláshely. Nevéből a település méreteire nem következtethetünk, hisz az osztjákok falunak neveznek minden kisebb szálláshelyet. Így a fent említett település is egyetlen házból, a hozzá tartozó csumból és tárolóépületekből áll. Itt lakik a Moldanov család: egy nyugdíjas házaspár és gyermekeik. A család nyaranta a réncsordától külön, az erdős tundraövezetben lakik, itt a tenger sok szúnyog miatt ilyenkor nem maradnának meg az állatok. A rének azért minden nap, szinte minden percben jelen vannak. A fő foglalatosság ilyenkor a halászat, a zsákmányt a réneknek szárítják télire. A ház körüli, házi munkákban is hol egy új rénszőrscizma készül, hol a teherhúzó száznak egy új talp. A beszélgetések, esti mesélések során feltűnt, hogy az a fontos szerep, amelyet ezek a négy lábúak töltenek be a család életében, megmutatkozik abban is, ahogy beszélnek róluk, elnevezik őket. Így támadt az az ötletem, hogy érdemes végigsoroltatni a család rénjeinek neveit.

Az anyagot magnószalagra rögzítettük, ezen a név mellett leggyakrabban egy rövid magyarázat is hallható arról, hogy miért ezt kapta az állat. Az élő szöveg természetéből, néha kérdéseinkből is következett, hogy egy-egy név többször, több változatban is elhangzott. Az anyag lejegyzésekor és feldolgozásakor az először

elhangzó névváltozatot "alapalak"-nak, az ugyanannál az állatnál előforduló további neveket névváltozatnak tekintettem még akkor is, ha nemcsak kis alaki vagy grammatikai különbség mutatkozik az adatok között. A neveket a STEINITZ-féle latin betűs átírásban közlöm, a név után annak jelentése, majd a változatok következnek. A nevek az elhangzás sorrendjében követik egymást, a későbbi hivatkozás megkönnyítése érdekében számokkal, a változatokat pedig az ábécé kisbetűivel jelölöm. A rō., ill. rt. a *rénökör*, ill. *réntehén* szavak rövidítése, az állat nemére utal. Ha a jelentés helyén vagy annak egy részén ? jel található, az egy olyan szót jelöl, aminek nem sikerült megfelelő fordítást találni, vagy a rendelkezésemre álló szótárakban, szójegyzékekben nem leltem rá, és mivel a szöveg lejegyzése már nem a család körében történt, nem volt módunk ismételtlen megkérdezni a gazdákat. A *xɔpti* 'rénökör', a *wʃʌi* 'réntehén' oszjtjákul. A nevek jelentésének megadásakor nem mindig ragaszkodtam a pontos magyar megfelelőhöz, néha csak *rén* a fordítás. A nevek gyakran egy jelzőből és egy jelzett szóból állnak. Az ilyen szerkezeteket – különösen ha már névvé olvadtak össze – a magyar helyesírás szerint leggyakrabban egybe kell írni. Itt a nevet alkotó szavakat egymástól elkülönítve írom, abban az esetben ha, a) a név kettőnél több tagból áll; b) nem dönthető el egyértelműen a tagok közötti viszony.

1. *lṗanta n'ɔʌ* 'lepke orr' 1.a *lṗanta xɔptije* 'lepke rénökröcske'; az állat pofáján a lepke szárnyán láthatóhoz hasonlító foltok vannak; rō.
2. *ʌonta n'ɔʌ* 'lúd orr'; fején hosszú vékony fehér csík van az orrhegyéig, mint a lúd csőrén lévő sárga csík; rō.
3. *kɔlej* '?' 3.a *kɔlije* (az alapalak kicsinyítő képzős változata); a név kicsinyítőképzős változatának hangalakja nagyon hasonlít a *xɔrije* 'rénökröcske' szóra, valószínűleg ez a hasonlóság játszott szerepet a névadásban; rō.
4. *aj n'ɔʌ sem* 'kis [?] szem' 4.a *n'ɔʌ sem* '[?] szem'; a *szeme* szélei vörösesbe hajlanak; rō.
5. *ar pɔs* 'sok jel'; a család ajándékba kapta az állatot, ezért a fülén több gazda jelét is viseli; rō.
6. *aj pōx xɔpti* 'kis fiú ökör' 6.a *aj pōxijem xɔpti* 'kis fiacskám ökör'; eleinte etetéskor használt megszólítás, mely később az állat neve lett; rō.
7. *ewεη xɔpti* 'lányos ökör'; egy árván maradt tehénborjút maga mellé fogadott, azóta is lányaként neveli; rō.
8. *pṗti weš xɔ* 'fekete arc ember'; pofája fekete színű; rō.
9. *wɔtas iki* 'hóvihar öreg'; rō. fehér, hóviharhoz hasonlító színű bundája van; rō.
10. *maja xɔpti* 'május ökör' 10.a *maja* 'május'; májusban született állat; rō.
11. *sōjəʌt xɔ* 'dér ember' 11.a *sōjəʌt xɔpti* 'dér ökör' 11.b *sōjəʌt pūnəp xɔpti* 'deres szőrű ökör'; szőre színe a dérré hasonlít; rō.
12. *tūt-jūx tɔti xɔpti* 'tűzifa hozó ökör' 12.a *tūt-jūx taʌti xɔpti* 'tűzifát szállító ökör' 12.b *jūx taʌti xɔ* 'fa szállító ember' 12.c *tūt-jūx taʌti ikileηki* 'tűzifa szállító öregecske'; a háziasszonynak mindig ez az állat segít a tűzifa hazaszállításában; rō.
13. *kārəs xɔpti iki* 'magas rénökök öreg' 13.a *kārəs xɔptije* 'magas rénökröcske'; az átlagosnál magasabb termete van. 13.b más neve: *šɔwər iki* 'nyúl öreg'; rō.

14. *šɔwər ʔki* 'nyúl öreg'; szőre a fehér jéghez, a nyúl téli szőrének színéhez hasonlít más neve: *kārəs xɔptije*; rö.
15. *ũma* 'horkolás'; a törött lábú borjú az anyjától elszakítva, a család körében nevelkedett; ekkor figyelték meg, hogy alvás közben horkol; rö.
16. *māna rŭj* (nyenyec név); vezérökör, ezért illeti ez a név (bővebb magyarázatot többszöri rákérdezés után sem kaptunk); rö.
17. *ΛεΛ xɔpti* 'alacsony ökör' 17.a *aj ΛεΛ xɔpti* 'kis alacsony ökör'; termete a megszokottnál alacsonyabb; rö.
18. *xōrasəŋ xɔpti* 'formás ökör' 18.a *aj xōrasəŋ xɔpti* 'kis formás ökör' 18.b *xōrasəŋ xɔpt* 'formás ökör' (alakváltozat); szép, tetszetős alakja van; rö.
19. *tarəm xɔ* 'erős/vad ember' 19.a *aj tarəm xɔ* 'kicsi erős ember'; rö.
20. *sŭŋk xɔ* 'feketeréce ember'; szőre sötét színű, mint a feketeréce tolla; rö.
21. *aj rɔm pōx* 'kis nyugodt fiú' 21.a *rɔm pōx* 'nyugodt fiú'; igen nyugodt természete van; rö.
22. *ewi xōrasəp xɔ* 'lány formájú ember' 22.a *ewile* 'lányka' 22.b *ewilenki* 'nőcske' 22.c *ewi* 'lány'; a család adta név eredetére nem derült fény, valószínűleg a hímre nem jellemző alkat motiválhatta a névadást; rö.
23. *kārəs' nelenki* 'magas nőcske' 23.a *kārəs' ne* 'magas nő'; termete az átlagosnál magasabb; rt.
24. *pŭi wŭli* 'fekete réntehén'; szőre színéről kapta nevét; rt.
25. *n'an' wŭli* 'kenyér rén'; kedvenc csemegéje a kenyér, erre a szóra bármikor azonnal megjelenik (vö. 42., 43); rt.
26. *jām nelenki* 'jó nőcske' 26.a *jām ne* 'jó nő'; formás alakja miatt lett ez a neve; rt.
27. *āŋki wŭli* 'anya réntehén' 27.a *mānarŭj āŋki* 'manaruj anya'; rt.
28. *t'āla-tāla* (hangutánzó szó); a nyakában hordott csengő hangjára utaló név; rt.
29. *sɔlnŭška* 'napocska (orosz)'; rt.
30. *aj xānsəŋ wŭlije* 'kis tarka rénecske' 30.a *aj xānsəŋ wŭli* 'kis tarka rén'; szőrének mintázata a névadás oka; rt.
31. *wŭjŭ(w) n'ōl* '[?]' réceorrú' 31.a *Λɔnt n'ōl ewile* 'réce orr leányka' 31.b *Λɔnt n'ōl* 'réce orr' 31.c *Λɔnt n'ōl ewilenki* 'réce orr leányka'; jellegzetes formájú orráról kapta nevét az állat; rt.
32. *tɔlan ŭmi* 'jég asszony'; lábhegyén jégszínű foltok vannak; rt.
33. *xŭwi sew wŭli* 'hosszú hajfonat rén' 33.a *xŭwi sew* 'hosszú fonat' 33.b *xŭwi sewi ne* 'hosszú fonatos nő'; igen hosszú agancsú állat; rt.
34. *xɔleŋ ewile* 'piszkos lányka' 34.b *xɔleŋ ewi* 'piszkos lány'; a fekete és a fehér foltok úgy váltják egymást mellső lábain, mintha bepiszkolódtak volna; rt.
35. *n'ar wŭli* 'csupasz rén'; a jég papírhoz hasonló fehér színére emlékeztet az állat szőre; régi osztják hagyomány szerint az ilyen színű állatokat ez a név illeti; rt.
36. *aj ewilenki* 'kis lányka' 36.a előző neve: *sem wŭli* 'szem tehén'; rt.
37. *s'ūs'i wŭli* 'csecses tehén'; a szokásosnál sokkal tovább, fejlett állat koráig szopott; rt.
38. *ɔwlex* '(egy kacsafajta neve)'; az állat szeme körül olyan fehér folt látható, mint a névadó kacsafajtáé körül; rt.

39. *wɔrt pɔx wʉli* 'Fejedelehmős Fiú rén' 39.a *wɔrt pɔx wʉlije* 'Fejedelehmős Fiú rénecke'; az a szellem a névadó, akinek áldozatául ajánlják fel majd az állatot; rt.
40. *kewn'əx xɔpti* 'madár ökör'; rö.
41. *kewn'ək wʉli* 'madár rén' 41.a *kewn'ək* 'madár'; rt.
42. *n'an' wʉli* 'kenyér rén' 42.a *aj n'an' wʉli* 'kis kenyér rén'; kedvenc csemegéjéről kapta nevét (csakúgy mint a 25. és 43.); rt.
43. *wɔn n'an' wʉli imi* 'nagy kenyér rén asszony'; kedvenc csemegéjéről kapta nevét (vö. 25. 42.); rt.
44. *n'ɔp kūr ne* 'jávorbörjű láb nő' 44.a *n'ɔp kūr imi* 'jávorbörjű láb asszony'; lábának pata fölötti része a jávorbörjűéra hasonlít; rt.
45. *wɔn tɛpəl iki* 'nagy bendő öreg'; a gyakorlatlan szemlélőnek is jól látható az állat megszokottnál jóval nagyobb hasa; rö.
46. *pʉi xɔptarka imi* 'fekete meddő asszony'; rt.
47. *aj pɔx siri wʉli imi* 'kis fiú első rén asszony'; rt.
48. *xɔri ne* 'félénk nő'; nagyon félénk természetéről nevezték el; rt.
49. *wɔnt wʉli ne* 'erdei rén nő' 49.a *wɔnt wʉli imi* 'erdei rén asszony'; vad, az ember társaságát kerülő állat; rt.
50. *jeŋk weš* 'jégfehér arc'; fekete szőrű állat, csak a pofája fehér; [?]
51. *wantləŋ* 'terhes' 51.a *want ɔxəl taŋti wɔn xɔpti* 'teherszánt húzó nagy ökör'; a család nyári, ill. téli szálláshelyére való költözködéskor jut fontos szerephez ez a rén; rö.
52. *as tɪj iki xɔpti* 'Ob-fői Öreg ökör'; áldozati állat (vö. 39.); rö.
53. *imi xɔpti* 'asszony rénökör' 53.a *kāŋtas' imi xɔpti* 'Kaltas Asszony ökör'; áldozati állat (vö. 39.); rö.

Ez a névsor nem tartalmazza a család összes állatát, nevet csak azoknak adnak, amelyeket a ház körüli munkában segítségül, vagy fogatolásra használnak. Az 53 állat elnevezése a változatokkal együtt összesen 91 név, ezek nagy része két- illetve háromelemű (45%, ill. 33 %), egyelemű nevet az esetek 13%-ában használnak, míg az ennél összetettebb alakok csak elenyésző számban fordulnak elő. Az állat nemét mutató szó (*rénökör*, *réntehén*) igen gyakran a név részét képezi (pl. 1., 1.a, 4.a, 5. stb.), ezzel magyarázható az összetett nevek ilyen magas aránya. Ha a nemre való utalás mellett jelző is kiegészíti, leggyakrabban már három elemből áll (pl. 4., 6. 6.a, 8. stb.). Ennél hosszabb formák már szinte körülírások, mindennapi használatuk nehézkes, nyilván ez az oka annak, hogy ilyenekkel összesen 4 esetben találkoztunk (43., 47., 51.a, 52.). Igen sok változat az alapalak kicsinyítő képzős formája. Ennek gyakori használata egyrészt az osztják nyelv természetében keresendő, mely szívesen él ezzel a lehetőséggel, másrészt a gazdák kedves állataikhoz való viszonyukat is kifejezik ezzel. A kicsinyítő képző használata néha nem kedveskedő, hanem éppen az ellenkező célt szolgálja, szinte csúfoló. Ezt figyelhetjük meg például akkor, amikor egy nőies formájú hím kerül szóba (22.a, 22.b).

Ha már ember és állat kapcsolatáról esett szó, érdemes megemlíteni, hogy a *xɔpti* és *wʉli* 'rénökör' és 'réntehén' neveket az *iki*, ill. *imi* 'öreg', ti. ember és 'asszony' szavakkal szinonimaként használják, akárcsak a *xɔ* 'ember' szót (pl. 8., 9., 11., 12.c.) A lejegyzett szövegben megfigyelhetjük azt is, hogy az embernek tekintés

nemcsak az elnevezésekben szerepel. Amikor ezekről az állatokról esik szó, ugyanazokat az igéket, kifejezéseket használják, mint amilyenekkel az emberi tevékenységeket jelölik. De a hasonlítás, azonosítás nemcsak itt figyelhető meg, hanem akkor is, amikor egy állatot jellemző testrészéről elnevezve az ember ugyanilyen testrészének nevét használják; így például pofa helyett mindig arcot mondanak, az agancs az állat hajfonata stb. (vö. 8., 33., 33.a, 33.b). Szintén az emberrel való kapcsolat tükröződik abban, hogy azok az állatok, amelyeknek több feladatuk van a ház körül, vagy amelyeké fontosabb, több nevet kapnak, ill. ugyanannak a névnek különbözőképpen becézett változatait használják rájuk. Szép példa erre a tűzifa hordásánál segítő állaté (12., 12.a, 12.b, 12.c). Mivel a tüzelőről való gondoskodás az osztjásoknál a nők feladata, nem csoda, hogy háziasszonyunknak igen kedves a nehéz fizikai munkában segítő társa.

A nevek többsége mégis a környezetből, a természetből kölcsönöz találó elnevezést. Az osztják ember – különösen egy réntartó család – mindennapjait a természetben éli, kézenfekvő tehát az itt előforduló hasonlóságokra felfigyelni, s ezeket a névadásban is érvényesíteni, akár egy másik állat hasonló formájú testrészéről, akár egy jellegzetes téli vagy tavaszi színről legyen is szó (pl. 1., 1.a, 4., 4.a, 9., 11., 11.a).

Végezetül köszönetet mondok Schmidt Évának, akinek segítségével gyűjtöttem és dolgoztam fel az osztják nyelvű anyagot.

OSZKÓ BEATRIX

Ragadványnevek gyászjelentéseken

1. Néprajzi és névtani szakirodalmunk számon tartja a megkülönböztető szerepű, közömbös hangulatú ragadványnevek fejfára, sírkőre kerülését. MARKÓ IMRE LEHEL arra is hoz példát a Kiskanizsai ragadványnevek című dolgozatában, hogy egyikét-másikat még a cégtáblára is ráfestették (Nyr. 79 1955]: 114). Magam pedig a bánokszentgyörgyi volt körjegyzőséghez tartozó falvakban (Bánokszentgyörgyön, Bucsután, Oltárcon, Valkonyán) azzal a meglehetősen ritka, sőt talán egyedi jelenséggel is találkoztam, hogy a század elején, de még a két világháború között is a bádoglemezről készült 30x20 cm-es házszámtáblán nemcsak a házsám és a településnév, hanem a házigazda vezeték- és keresztnéve, továbbá – ha volt – közömbös hangulatú ragadványneve is fel volt tüntetve, amit persze a körjegyzőség rendelt el a ragadványnevet viselő megkérdezése nélkül. A göcseji és hetési személynevek gyűjtésekor magam is láttam jó néhányat, egyiknek a fényképét közöltem is munkám 78. lapján (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973).

Föltehetően hasonló ritka gyakorlatnak számít – legalábbis a szakirodalom tanúsága szerint –, hogy a Zala Hírlapban közzétett gyászjelentések között olyanok is megjelennek, amelyek az elhunyt ragadványnevét is tartalmazzák. Noha évekkal ezelőtt felfigyeltem rájuk, gyűjtésükre csak 1987-ben gondoltam, majd fölöslegesnek tartva 1989 és 1991 között abbahagytam. Hogy végül is mégsem megyek el szó nélkül mellettük, az Hajdú Mihállyal folytatott egyik baráti beszélgetéssel hozható összefüggésbe, aki még sohasem hallott ilyenről, és föltétlenül kíváncsúnak tartotta közlésüket.

2. Kis gyűjteményemet időrendben teszem közzé, ahogy a gyászjelentések megjelentek az említett megyei napilapban. A dátum után áll az elhunyt neve, életkora – ha közzölték – és volt lakóhelye, illetőleg temetkezési helye.

1987. jan. 26. *Szmodics Józsefné (Köles)*, év nélkül, Kiskanizsa.
 jan. 27. *özv. Szerdahelyi Lászlóné (Vidor)* 72 éves, Kiskanizsa.
 febr. 17. *özv. Horváth Boldizsárné* szül. *Mihalecz Erzsébet (Kanczér Bözsi)* 80 éves, Kiskanizsa.
 febr. 19. *ifj. Gombos József (Egér)* 32 éves, Zalaegerszeg.
 márc. 19. *Kovács István (csikós Pista bácsi)*, év nélkül, Nagykanizsa.
 ápr. 22. *Sólyomvári Ferenc (Stukla)* 70 éves, Kiskanizsa.
 máj. 30. *Horváth Ferenc (Mikulec)* 66 éves, Kiskanizsa.
 jún. 5. *Sebők József (Szurkos)*, év nélkül, Nagykanizsa.
 jún. 9. *Horváth Ferenc (Györkös)*, év nélkül, Nagykanizsa.
 jún. 18. *Németh László (Húszas)* 45 éves, Nagykanizsa.
 aug. 4. *Kiss Károly (százlábú)* 58 éves, Keszthely.
 aug. 17. *Nagy Ferenc (Szenye)* 72 éves, Kiskanizsa.
 nov. 13. *Horváth József (Herceg)* 88 éves, Pusztaapáti
 dec. 24. *Czindrich János (Kőműves Csani)* 79 éves, Nagykanizsa.
 1988. jan. 5. *Plánder Boldizsár (Biksi Bodi)*, év nélkül, Kiskanizsa.
 jan. 21. *id. Németh Ferenc (Tüzes)* 62 éves, Nagykanizsa.
 jan. 30. *özv. Horváth Györgyné* szül. *Bárdos Ilona (Meszes)* 81 éves, Nkanizsa.
 febr. 25. *Radics Dezső (Murcsi)* 82 éves, Nagykanizsa.
 márc. 2. *Horváth János (Szarka)* 59 éves, Zalaegerszeg.
 máj. 3. *özv. Kövesdi Györgyné* szül. *Jámbor Rozália (Feri Rozi)*, év nélkül, Kiskanizsa.
 1992. okt. 17. *ifj. Sipos László (Sipi)* 22 éves, Zalaegerszeg.
 okt. 20. *Szabó László (Tüskés)* 57 éves, Lovászi.
 okt. 27. *Szabó István (Lila Pista)* 66 éves, Kiskanizsa.
 okt. 28. *Nárai Ferenc (Frédi)* 39 éves, Hagyárosbörönd.
 okt. 30. *Horváth János (Puri)* 67 éves, Nagykanizsa.
 nov. 2. *Kovács Dezső (Bendzsó)* 49 éves, Zalaszentgrót.
Liplin Józsefné (Kummer Kati) 62 éves, Kiskanizsa.
 nov. 4. *Both József (Gyuri)* 67 éves, Nagykanizsa.
 nov. 5. *Szabó László (Cigány Laci)* 78 éves, Zalaegerszeg.
 nov. 7. *Kovács István (Fütyös)* 62 éves, Nagykanizsa.

- nov. 11. *Iff. Horváth Károly (pole)* 49 éves, Nagykanizsa.
 nov. 18. *Magyari Józsefné (Veronka)* szül. *Novinics Ilona* 71 éves, Bajcsa.
 özv. *Bagonyai Györgyné (Tököli Mari)* 68 éves, Kiskanizsa.
 dec. 3. *Plánder László (Kerpacs)* 66 éves, Kiskanizsa.
 dec. 14. özv. *Bán Istvánné (Marcin)* 84 éves, Paisszeg.
 1993. jan. 2. *Flumbort József (Bander)* 84 éves, Kiskanizsa.
 jan. 4. *Németh Józsefné (Fákszi)* szül. *Németh Mária*, év nélkül, Paisszeg.
 jan. 6. *Kiss Istvánné* szül. *Kálovics Erzsébet (Száli)*, év nélkül, Kiskanizsa.
 jan. 8. özv. *Bödőcs Ferencné (Nánási Eszter)*, év nélkül, Zalaegerszeg
 (Bezeréd-hegy)
 jan. 16. *Szabó József (Gróf Jóska)* 63 éves, Kustány.
 jan. 19. *Poszlancsek József (Poszi)* 67 éves, Zalaegerszeg.
 febr. 3. *Hessel László (Csikkcs)* 43 éves, Vasboldogasszony.
 febr. 8. *Horváth Sándor (Beköti)* 62 éves, Salomvár.
 febr. 19. *Csejtej János (Sima)* 48 éves, Böde.
 febr. 22. *Horváth László (Denej)* 65 éves, Zalaszentiván.
 márc. 2. özv. *Benke Árpádné* szül. *Varga Katalin (Bőrös Kati)* 65 éves,
 Kiskanizsa.
 márc. 8. *Szabó Lajos (Celi Lajos)* 82 éves, Zalaegerszeg.
 márc. 9. *Tóth István (Tojós)* 61 éves, Zalaegerszeg.
 márc. 10. *Illés István (angol)* 56 éves, Csömödér.

3. Gyűjteményemnek valamivel több mint a fele (27) Nagykanizsáról való, ezen belül is elsősorban a kiskanizsai hozzátartozók (16) tartották szükségesnek családtagjuk elvesztésekor gyászjelentésükben annak ragadványnevét is feltüntetni. Ha ehhez hozzávesszük a Zalaegerszegről közzétett 8 gyászjelentést, csupán 14 marad, amely egy-egy településről származik – kivéve Paisszeget (Becsüvölgye része), ahonnét kettőt közöltek: Bajcsa, Böde, Csömödér, Hagyárosbörönd, Keszthely, Kustány, Lovászi, Pusztapáti, Salomvár, Vasboldogasszony, Zalaszentgrót, Zalaszentiván. A kis lélekszámú zalai falvakban – mint általában faluhelyen – nem szokás, de nem is szükséges gyászjelentést napilapban megjelentetni, enélkül is tudomást szerez a falu közössége a szomorú eseményről, amikor a haláleset után nem sokkal *halottra harangoznak*, majd egymást kérdezzétek az emberek: ki halott?

Kiskanizsa – amely Nagykanizsa paraszti települése – mintegy 10 ezres lélekszámával akár kisvárosnak is tekinthető, következésképpen nem elegendő a harangszó, szükséges a sajtó igénybevétele is, hogy tudomására hozzák a közösségnek a halálesetet. Mivel Kiskanizsán a nagyfokú endogámia következtében nagy az azonos családnevűek száma, továbbá, mert még a két világháború között sem voltak a házak megszámozva, csak utcanevük voltak (vö. FÜLÖP GYÖRGY, A kiskanizsai ragadványnevek. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 1989/1: 2), olyannyira megszaporodtak a ragadványnevek, hogy nélkülük sok esetben lehetetlen az egyes személyek, illetőleg családok azonosítása. FÜLÖP GYÖRGY a teljesség igényével 858 család ragadványnevét közli, de még az ő gyűjteménye sem teljes, mert olyan régi, törzsökös ragadványnevek maradtak ki e nagy számból mint a *Vidor*, a *Feri*.

Hogy az efféle gyászjelentések nem kötődnek társadalmi réteghez vagy foglalkozáshoz, azt több adatom is bizonyítja. Példaként álljon itt – felesége szíves engedelmével – Dávidovics Sándor volt kedves kollégám és barátom édesanyja elhunytakor megjelentetett gyászjelentése, illetőleg annak értelmezése. Kollégám gyermekkorában elveszítette édesapját, Dávidovics Ferencet. Édesanyja, Jámbor Rozália – akit nem volt férje után hívtak *Feri Rozi*-nak, hanem apja, Jámbor Ferenc szólitónevét (*Feri*) kapta ragadványnévként – másodszor Kövesdi Györgyhoz ment feleségül. De sem Dávidovics Ferencnéként, sem Kövesdi Györgynéként nem ismerték; amíg élt, *Feri Rozi*-ként emlegették, következésképpen ha ragadványneve nem kerül rá a gyászjelentésre, a legközelebbi hozzátartozóin és a szomszédokon kívül nem megy el a temetésre senki. (Menye szóbeli közlése.) – A példákat tovább sorolhatnám, de aligha szükséges, csak azt említem még meg, hogy sem a pontos lakcím, sem a foglalkozás vagy munkahely megjelölése nem elegendő ezekben az esetekben.

Noha az itt közölt ragadványnevek motivációjának, nyelvi eszközének, szerkezetének stb. a vizsgálata nem célom és nem is feladatomban, azt azért mindenképpen meg kívánom jegyezni, hogy az asszonyok gyászjelentésében a hozzátartozók általában kétféleképpen jártak el. Ha férje ragadványnevével emlegették az elhunytat, akkor a *-né* képzős név után tették zárójelbe a férj ragadványnevét [pl. *Szmodics Józsefné (Köles)*, özv. *Szerdahelyi Lászlóné (Vidor)*, *Németh Józsefné (Fákszi)*], ha viszont saját ragadványnevet viselt, leánykori neve után vagy annak helyére írták [pl. özv. *Horváth Boldizsárné* szül. *Mihalecz Erzsébet (Kanczér Bözsi)*, özv. *Bagonyai Györgyné (Tököli Mari)* stb.]. A kerek zárójel mindig azt jelzi, hogy nem hivatalos névről van szó.

4. Mindezek után egyéb szólító-, illetőleg említőnévvel is találkoztam [özv. *Horváth Istvánné (Vera néni)*, *Hernek Pálné (Etus)*, özv. *Kálmán Menyhértné (Kati mama)*, *Miklós Józsefné (Mari néni)* stb.], amelyek ugyan nem tartoznak dolgozatom témájába, azért említem meg őket, hogy érzékeltessem, sem ezek, sem a mindenki számára nyilvánvaló ragadványnevek kinyomtatásán itt senki meg nem ütközik, a nem zalai olvasóban meg éppenséggel olyan érzést keltenek, mintha errefelé mindenki ismerne mindenkit, akárcsak Mikszáth novelláiban és kisregényeiben a Palócföldön.

ÖRDÖG FERENC

Népi disznótartás Szútoron (Gömör megye)

A disznótartás jelentősége. Szútor magyar falu Rimaszombat közelében, a Rima és a Balog folyó völgyét elválasztó erdős dombságon. Határa az 1728. évi dicaösszeírás szerint hegyes, a trágyázásra nagyon rászorul, s közepes termés esetén a vetőmagon felül két magot ad csupán (ILA BÁLINT, Gömör megye. 4. Bp., 1969. 111).

BÉL MÁTYÁS Notitiája a serkei járás számos falujáról szólva kiemeli a makkot bőven termő tölgyeseket és a sertéshizlalás kedvező lehetőségét. Ezek közé tartozik Szútor is, melynek vízben szűkölködő határát "tölgyes erdők osztanak fel" (BÉL MÁTYÁS, Gömör vármegye leírása. 1749. Debrecen, 1992. 80). Tölgyes erdeinek köszönhetően Szútoron egész történelme folyamán kiemelkedő jelentősége volt a sertéstartásnak. Gömör megye déli erdős vidékein a sertéstartás és hizlalás sokkal fontosabb gazdasági ágazat, mint Észak-Gömör fenyves és bükkös övezeteiben (ILA BALINT i. m. 1. Bp., 1976. 398, 406). A sertésállomány létszáma és hizlalása egészen a 20. század elejéig a makkos erdők nagyságától, hozamától függött.

A tenyésztett sertésfajták. Dél-Gömörben az 1850-es években kezdődött az első jelentős fajtaváltás. Addig kizárólag a nagy testű, vörös szőrű szalontai fajtát tenyésztették. Kiadósabb volt a szalonnája, ízletesebb a húsa, mint a kisebb testű, zsírosabb mangalicának, de a hizlalása is hosszabb időt kívánt. A szalontai disznót a gömöri magyarság *magyar disznó*-nak nevezte, szemben az észak-gömöri hegyekben honos fajtával, amelynek *lengyel disznó*, *hegyi disznó* volt a neve (PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, A Barkóság és népe. Miskolc, 1982. 45). Dél-Gömörben 1867 táján a régi szalontai fajtát és a mangalicát is tenyésztették, de akkor a mangalica már kezdte kiszorítani a régi vörös disznót (Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása. Szerk. HUNFALVY JÁNOS. Pest, 1867. 210). A 19. század végére a fajtaváltás befejeződött, s a BOROVSKY SAMU szerkesztésében megjelent megyemonográfia szerint csak itt-ott lehetett látni a csaknem teljesen kipusztult *szalontai disznó* kereszteződéseit (Gömör-Kishont vármegye. Bp., é. n. 212). Közli a kötet azt is, hogy a disznónyájak egész éven át az erdőségekben legelnek, s a hizlalás makkoltatással történik.

Szútoron az 1910–20-as években kizárólag mangalicát, *manga fajtá*-t tartottak. Később akadt *babos disznó* is, tarka fajta keverék. "Az igazi manga mind szőke és göndör". Az 1930-as évekig angol disznót nem is láttak; ragaszkodtak a mangalica fajtához az 1950-es évek elejéig. Utána még tíz-húsz évig akadt *manga* is, de a környék állami és szövetkezeti gazdaságai áttértek az angol hússertések tenyésztésére.

A fajtaváltás és a házi hizlalás a Sajó és Rima fátlan lapályán jóval előbb polgárjogot nyert. Hét faluról 1851-ben írják, hogy sok kukoricát termeszt és "... a héthi sertés még sohasem volt makkon, csak otthon hizlaltatik" (FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára. 2. Pest, 1851. 105).

A disznótartás mértéke. Az 1895. és 1911. évi állatösszeírás a február végi állapotot tükrözi, azaz a hízott disznók levágása és a malacozás közötti időszak állományát, a *maglók*-at tünteti fel. Szútoron 1895-ben az állattartó gazdák száma 30, a sertések száma 192 volt, ami azt jelenti, hogy gazdaságonként átlagosan legalább 6 disznót tartottak a tél végén. A falu népessége 1900-ban 346 fő volt, amihez tudni kell, hogy annak felét már akkor is a cigányság, illetve a zsellérek, pásztorok családjai tették ki. A cigányok nem tartottak sertéseket (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 1 [1902]: 228–29; 41 [1913]: 470).

Az egyes gazdaságok sertésállománya a mindenkori malacozástól függött. Legtöbb gazda tartott az 1930-as években 2–3 *fias disznó*-t, s nevelte annak malacait. Az állomány nagysága évszakonként is váltakozott, legnagyobb nyáron és ősszel volt minden gazdaságban. Akadtak olyan gazdák, akik jóval több sertést tartottak, mint a többiek, s jelentősen túllépték a gazdaságonként számolható 10–15-ös átlagot. Például Bógyi József gazdának az 1930–40-es években annyi disznaja volt, hogy "számát sem tudta".

A gazdaságok többsége piacra, eladásra is tartott sertéseket. Rimaszombat, Rimaszécs, Putnok vásárain választási malacot éppúgy el tudtak adni, mint hízónak való süldőt. A makkon hizlalt disznókból szintén került a vásárookra. Eljöttek érte az észak-gömöri szlovákok és szekéren szállították lakóhelyükre a hízott disznót. Szalonnát, füstölt sonkát is jó áron lehetett eladni a városokon, de erre ritkán került sor. Disznót vágni mindenki a családja számára szokott.

Legelő, legeltetés. Szűtor határát 1952-ig három nyomásban művelték. Addig maradt fenn az ugartartás, ami nélkül nem termett volna a sovány határ. Évszázadok óta az ugarban legeltették a disznónyáját, meg a nagy csapatokban kihajtott libákat is. Télen kihordták rá a *ganaj*-at (istállótrágyát), és az őszi vetésig háromszor megszántották. Mindig őszi búzát vetettek a frissen feltört, pihentetett földbe. A *disznónyáj* naponta hazajárt. Itatókútja nem volt. Napközben a patakról ivott, s a patakban hűsítette magát a nyáj. A patakot el szokták rekeszteni, hogy a libáknak is több vizük legyen.

Szűtornak 1890–1910 tájékán két disznónyája és két kondása volt. A *nyáj*-ban jártak a *magló disznók*, a *fiasok*, az *anyakocák*, a *malacok*, a *süldők*. Télen és tavasszal az ugaron élt, nyáron a patak mellett, hordás után mehetett a felszabadult tarlóra, a másik nyomásba, s ősszel, télen azt túrta. A másik csapatot *makkos kondá*-nak nevezték, mert az ősztől az erdőre, a Szűtort körülölelő tölgyesekbe járt, amíg csak el nem fogyott a makk. Akkor sorban levágták a meghízott disznókat, és a konda gyorsan elfogyott.

Rendszeresen fogadtak az erdejükben egy-egy alföldi makkos kondát is. Az 1910-es évekig Debrecenből hajtottak kondákat a bérbbe vett makkos erdőbe. A "debreceni konda" kint hált az erdőn. Karácsonyra meghízott és "hazament Debrecenbe".

Szűtorban a *disznónyáj*-nak és a *makkos kondá*-nak a pásztorát egyként *kondás*-nak nevezik.

Kondásélet. Szűtor kondásai az emlékezettel elérhető időben mindig magyarok voltak; szlovák vagy cigány kondásra nem emlékeznek. Ez a pásztorfoglalkozás is századok óta apáról-fiúra öröklődött, a gömöri kondások beleszülettek a pásztoréletbe. A kondásnak mindig a családjából került ki a *bojtár*-ja. Családjával együtt az úrbéresség tulajdonában álló *pásztorház*-ban lakott a falu szélén. Az úrbéres gazdaközösség Szent Mihálytól (szept. 29.) Szent Mihályig szokta felfogadni. Munkájáért *kommenció*-t kapott, amit neki és feleségének kellett összeszedni a gazdáktól.

A kondás a falu cselédje volt, s az úrbéres gazdák lenézték a mesterségét. Egymás között házasodtak, még a juhászokkal, csordásokkal se nagyon keveredtek.

A kondások télen-nyáron kihajtották a *nyáj*-at és a *kondá*-t naponta. Egész éven át csak egyszer maradhattak otthon, karácsony első napján. A "makkos disznó"-val járó kondások *fokos*-t, *baltá*-t hordtak magukkal. Félelmetes fegyver volt a kezükben, mert igen pontosan tudták célba dobni. Baltával védelmezték magukat a kondához keveredő vadkanokkal szemben is. Saját disznáikra a kondások *pergő*-t tettek, hogy mindig tudják merre jár. A többinek nem volt a nyakában semmi.

Mindkét kondás *kürtöl*-t reggelente, amikor a falun végig haladva összegyűjtötte a nyáját. Szarukürtöt csinált magának a "magyar ökör" szarvából. A kondásnak barkóca fából készült *binkós bot*-ja, szépen forrott *gancsos bot*-ja volt, meg *karikás ostor*-a a disznók tereléséhez. Szépen kifaragta, cifrázta a karikás ostor szilfafából készült rövid nyelét. A szűtori kondások a *karikás* hosszú szíjkorbácsát 6–8 ágból fonták, és azt is díszítették. Élelmüket vállra akasztott, "keresztbe felvett" bőrtarisznyában vitték magukkal a legelőre. A tarisznyszerűre csatolták fel az ivókanalat, a szépen faragott csanakot, amivel a forrásokból ivóvizet merítettek maguknak.

Kocatartás. Az anyakocának kiszemelt jószágot 7–8 hónapos korában "bebúgatják", s akkor egy éves korában már *fias*. Amelyik koca "jó fias disznónak" bizonyul, azt 4–5 éves koráig tartják meg tenyésztési céllal. Fontos, hogy minél többet malacozzon, fiait ne bántsa, rendesen szoptassa. Az anyakocákat évente kétszer szokták "bebúgatni". A koca vemhessége négy hónap (pontosan 116 nap). Vemhessége idején *hasas disznó* a neve, amikor "megfial" *fias disznó*-nak nevezik. Legjobb a *tavaszi malac*, elfogadható a *nyári malac* is, de az *őszi, téli malac*-ra már hideg van.

A disznókat 1952-ig a legelőn, a nyájban fialtatták. Akkor még a malacokat kosárban, szekéren vitték haza, az anyadisznó meg ment utánuk. Házi tartás esetén a disznóólban történt a fialás, – ellető kutricák egyetlen gazdaságban sem léteztek. A fias kocával és a hízóval volt leginkább dolguk. Hívó szavuk a *kucu-kucu*, terelő, hajtó szó a *hujj ki, hujj be*.

Kantartás. A kanok kijártak a legelőre, együtt a disznónyájjal. Legalább 3–4 kan kellett a főként *magló disznó*-kból összeálló *nyáj*-hoz. A kondás figyelte a legelőn szabadon párosodó sertéseket, s megvitte a hírt a *magló disznó* gazdájának. A gazda szalonnát, kolbászt, ritkábban pénzt adott neki, amikor meghallotta a hírt, hogy "megbúgott a disznó". Ittak rá egy-egy kupica pálinkát, egy-két pohár bort.

Tenyézkant, tenyészikát az *úrbéresség*, azaz a nyájtartó gazdaközösség tartott. Gondozásuk rendszerint a pásztorokra hárult. A kanokat a kondás gondozta, s az úrbéresség fizetett érte. Megesett, hogy a kondás nem vállalta a kanok gondozását. Olyankor valamelyik gazda vállalta magára a "kantartás"-t.

A kan 1 éves korától 3 éves koráig maradhatott tenyésztésben. Akkor már *hamis* (harap), nehéz vele bánni. A tenyésztésből kivont kant eladták "kanul" vagy kiherélés után. Fügei Szabó József nevű kondásuk a "nagy kant" is kiherélte. Herélés előtt erős rudakkal nyomták le és fordították a hátára. Legalább 5–6 férfi kellett a

lefogásához. Először egy erős karót tettek a szájába keresztbe, majd a hátsó lábait kapták el.

A kandisznónak a kondás szokott nevet adni. (A kocák és a sertések általában nem kapnak személynévet.) A tenyészkánok rendszerint férfinévet vagy tulajdonságra utaló nevet kaptak (pl. *Gábor, Gyuri, Pajkos, Magos*).

Malac- és süldőtartás. A disznó kicsinye a születéskor *malac, szopós malac* egészen 8–10 hetes koráig, amikor elválasztják az anyjától. Akkor már *választási malac* a neve, amelyik megél a válún. Ebben a korban lehet leginkább adni, venni. Könnyű a szállítása, akár zsákban is elvihetik a hátukon. Vásárokon mindig sok szegény ember keresett vételi szándékkal "választási malac"-ot. Hat hónapos koráig még malac a neve, attól kezdve lesz *südő, südő malac*. A szútoriak malacot csak eladni szoktak; venni nem, mert mindig volt a faluban elegendő szaporulat.

A kismalacnak legtöbb gazda elszedte a *farkasfog-át*, ha volt neki. Kis harapófogóval, csípőfogóval szokták elcsípni, összeroppantani. *Szopós mala*-cnak ellenőrzik a fogazatát, s elveszik a nagy fogát, hogy szopás közben ne sértse az anyadisznó *csicsi-ját*.

A *nyári malac*-ot "megjegyezték" a gazdák, azaz tulajdonukat megjelölték. Vagy a fülét "csípták ki" vagy a hátára tettek jelet olajfestékkel (piros, zöld, kék, fehér színnel), esetleg szekérkenőccsel.

A malacot még "szopós korában" kellett kiherélni. Legcélszerűbb 3–4 hetes korában, de előfordul még "südő korában" is. Malachereléshez sok gazda értett a faluban. Az ügyetlenebbek a kondást kérték meg rá. A malacot a hátára fordították, a gazda vagy a fia lefogta, míg a herélő egy éles késsel kivágta. Utána megköpködté, kevés disznózsírral megkenete a sebet, és elbocsátotta a malacot. Ezért a munkáért nem szoktak fizetni. Egy kis pálinkát, *áldomás-t* ivott rá a herélő és a gazda, s azzal el volt intézve. Pénzt vagy egyéb fizetséget a kondásnak nem adtak a műtétért.

Hizlalás makkon és háznál. A szútoriak felfogása szerint "hízóba" [fogni] legalkalmasabb az egyéves disznó. Annak lesz a legjobb szalonnája és sonkája. Az öreg disznót nem szívesen hizlalják, mert annak már rágós a húsa. Ezért inkább el szokták adni. Hizlalásra az *ártány* alkalmasabb, mint a *koca*, mert az utóbbi hizlalás közben könnyen elveszti az étvágyát. (Miskárolni, petefészket kivetetni nem szokták, ennek lehetősége fel sem merült.) Kocát is hizlaltak, de "az ártány a jobb hízó" – mondják meggyőződéssel a helyi öregek. Az 1910-es évekig *makkos kondá*-ban híztak meg a szútori disznók. A *konda* makkhullástól mindig az erdőt járta. *Konda*-nak a makkra járó, hízóba fogott sertések seregét nevezték. Többségében ártányokból tevődött össze, de "került benne néhány öreg koca is". Századunk elején kizárólag *manga disznó-t, manga fajta-t* tartott a falu népe.

A makkoltatás a község úrbéri gazdaközösségének erdejében történt. Minden gazda tulajdonhányada szerint hajthatott több-kevesebb hízót a *makkos kondá*-ba, s a főként *magló*-kból álló *disznónyáj*-ba is. Aki nem volt "jogos", s aki legelőjogán felül akart disznót küldeni az erdőre, pénzt fizetett a makkolásért az úrbéresség pénztárába. A szútoriak kondája naponta hazajárt az erdőről. Csak a "debreceni konda" volt "kint háló". 1910 körül szűnt meg a makkos konda, mert akkor már nem

engedték tovább az "erdőt túrni". Attól kezdve 1952-ig zsákba gyűjtve, háton vagy szekéren hordták haza a makkot. Még vermelni is szoktak. Az így tárolt makkot főként disznóhizlalásra fordították, de jutott belőle a marhának is. Makkot és *suská*-t (gubacsot) már a 19. században is nagy mennyiségben gyűjtöttek össze a dél-gömöri tölgyesekben.

Hízó disznó részére *hidas*-t, azaz lábakon álló, hídlásolt padlóval, beépített vályúval, s a vályú fölött felnyitható ajtóval épült szűk ólat rendszeresítették. Helybéli ácsok, faragók készítették bárdolt tölgyhasábokból.

A háznál tartott hízót – s az 1952. évi kollektivizálás után már csak az volt – naponta háromszor szokták étetni. Házi hizlalás esetén főként *moslék*-on tartják, amit reggel 5 órakor, déli 12 órakor és délután 6 óra tájban öntenek elé. Moslékba gyűjtik a kenyérmaradékot, a *kenyérhaj*-at. Legalább száz esztendeje tartozéka a mosléknak a főtt burgonya is. Összel sok főtt répát és tököt adnak a disznónak (marhatók, disznótök). A moslékra árpa- vagy kukoricadarát, korpát hintenek. A hizlalás végső szakaszában kap rendszeresen csöves-, majd szemes kukoricát a hízó.

A házi hizlalást szeptember elején, többnyire Egyed napján kezdik el, akkor zárják be a *hízó*-t a *hidas*-ba. Sok portán *rajcsúr*-nak nevezett kifutó, elkerített szabad terecske tartozik a disznóólhoz, sőt a hidashoz is. A disznó mozgását nem gátolták nyakába helyezett fakerettel, járommal. Nincs emléke a disznó kikötésének, pányvás tartásmódjának sem. (Lásd ehhez SZABADFALVY JÓZSEF, A sertés Magyarországon. Debrecen, 1991. 149–151.) A disznóvályú hagyományosan tölgyfából készült, csak az 1960–70-es években jelent meg a *cementvályú*. Vályút legtöbb gazda magának csinált. A disznóól és a hidas felett rendszerint *tyúkól*, *tyúkház* is található.

Előfordul, hogy a hízóba fogott disznó "nagyon túr" és rág. Ebben az esetben drótot tesznek az orrába. "Átszúrják *ár*-ral és karikába kötyik a drótot". Előfordul, hogy négy-öt drótkarika van már a hízó orrán. Ezt a műveletet legtöbb gazda meg tudja csinálni, csupán a disznó lefogásához kell segítséget hívnia.

Hízóba fogott kocával, illetve a nyájjal télen is kijáró kocával szokott előfordulni, hogy elveszett az étvágya. Régebben húst adtak az étvágytalan sertésnek. Megvették a cigány rossz lovát, levágták, és annak a húásával etették egy darabig, amíg visszatért az étvágya. (Lásd ehhez HALÁSZ PÉTER, Az állati fehérje jelentősége a hagyományos sertéstartásban: Agrártörténeti Szemle 12 [1970]: 381–4.)

*

Hely hiányában nem folytatható ez a közlemény a disznóvágás és -feldolgozás műveleteinek leírásával, ahogy azt Balogh József (szül. 1895-ben, Szútoron) és felesége, Mészáros Rozália 1978-ban e sorok írójának elmondotta. Szútor disznótartásáról ma már egyébként sem rajzolható olyan árnyalt kép, mint amelyet HAJDÚ MIHÁLY adott Népi disznótartás Szeghalmon c. példaadó és a további kutatást inspiráló dolgozatában (Sárréti írások. Szerk. MIKLYA JENŐ. Szeghalom, 1965. 119–32). Mégis hasznos lehet, mert a lokális és táji keretezésű adatgyűjtést érdemes tovább folytatni, s levéltári forrásokkal kiegészíteni, történetileg elmélyíteni. (Lásd Cs. SZABÓ ISTVÁN, Sertéstartás a békési Sárréten és peremvidékén. Debrecen, 1992.) A disznótartás népünknek olyan ősi és jelentős gazdasági tevékenysége, amely az átfogó néprajzi témamonográfia, SZABADFALVI idézett művének ismeretében is

további kutatást érdemel. Jelentőségének, szerepének feltárása nélkül aligha érthető egy-egy szűkebb táj gazdasági tevékenységének rendszere, az ott élő közösségek életmódja, kultúrája.

Pásztorkultúránk, s benne a sertéstartás hatott a szomszéd népek gazdálkodására is. Gömörben például a szlovák pásztorterminológia magyar kölcsönszavai között megtalálható a disznótartás számos terminusa: *kondáš*, *gondáš*, *balta*, *fokoš*, *gazda*. (GALLO, JÁN, *Obecni pasteri v Gemeri: Gemer 2. Národopisne štúdie, Rimavská Sobota, 1976. 232–3*; PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, *A gömöri magyar pásztorkodás: Ethnographia 88 [1977]: 408–9*.) Ez is hozzátartozik a szűtori – s tágabban véve a dél-gömöri – népi disznótartás történetéhez.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Sajátos névváltoztatások a 16. században

A névváltoztatás a 18. század előtt nem kapcsolódott össze semmiféle formális, hivatalos engedélyezési eljárással, csak azt követően, hogy az állandósult családnév használata kötelezővé vált, illetőleg az anyakönyvezés gyakorlata kiterjedt.¹ Nemigen található ezért a korábbi időkből olyan följegyzés, amely névváltoztatás tényét rögzítené, legfeljebb a nemeslevelek, az armálisok között. A korai névváltozások nehéz azonosításának azonban ez csak az egyik oka. További bonyodalmakat jelent az ugyanazon személyre vonatkozó adatok viszonylag szegényes volta, illetve a személlyel való egyeztetés bizonytalanságai. A név(alak) megszilárdulásának hiánya sem könnyíti a dolgunkat, sok esetben nem tekinthető emiatt névváltozásnak az, ami első megítélésben annak látszik. Mind az elkülönítés nehézségeit, mind a névváltoztatás jelenségét jól példázza a 16. század első felének magyar nyelvű világi írásbelisége (példáimat elsősorban a Középkori leveleink [1541-ig]. Szerk. HEGEDŰS ATTILA, PAPP LAJOS. *Régi Magyar Levéltár 1. Bp., 1991. [1992]* anyagából válogattam [a továbbiakban KL]).

1. Nem tekinthetők természetesen névváltoztatásnak azok az esetek, amikor a különböző neveket nem ugyanazon személy viseli. E "névváltoztatások"-at az utókor, a tudós filológus hozza létre az adatok összekeverésével.

Drágffy Anna (KL 90, 97, 246, 539), Kanizsai László vasi ispán, majd Frangepán Kristóf felesége NAGY IVÁNNÁL hol *Anna-Katalin* (6: 668), hol *Katalin* néven (3: 380–1) szerepel. A korabeli iratokban azonban *Anná*-nak nevezik (MHHD. 38: 270; ETE. 1: 342), sőt saját végrendeletében is eként hívja magát (ETE. 1: 366). *Drágffy Anná*-nak egyébként nem is a keresztnéve, hanem a családnéve

¹A névváltoztatás mint szakszó (vö. BENKŐ, A családnév-változtatás kérdései. Msn. 17 [1948]: 40; NyKk. 2: 306–8) nem is használatos a korai idők névváltozásaira; kérdés azonban, hogy pusztán a kodifikáció hiánya miatt szükséges-e másként nevezni ugyanazt a jelenséget.

hordoz bizonyos érdekességet. Egy 1500-os oklevél szerint (OL Dl. 34291. idézi KERESZTES KÁLMÁN: Turul 41 [1927]: 19) *Drágffy Anna* anyjának, *Drágffy Magdolnának* (*Drágffy Miklós* leányának) a vezetéknevét örökölte. Adatok ugyan nincsenek rá, de erre feltehetően a leánynegyednél nagyobb vagyon öröklése céljából történt fiúsítás (praefectio) kapcsán kerülhetett sor. (A családban különben történt még egy fontos fiúsítás: Drágffy Anna és Kanizsai László egyetlen élve maradt gyermekét, Kanizsai Orsolyát fiúsította I. János király 1532-ben, lehetővé téve így a hatalmas Kanizsai-vagyon öröklését, közvetlenül az után, hogy a tizenegy éves Orsolyát eljegyezték egy Vas megyei kismemesi családból származó, ám igen ambíciózus nemesúrral, Nádasy Tamással, a későbbi nádorral. L. KL 246).

Egy másik asszony, Batthyány Ferenc horvát–dalmiát–szlavón bán felesége *Katalin* ugyancsak az utókor áldozata lett. NAGY IVÁN (1: 241–2) Batthyány Ferenc feleségeként alsólindvai *Bánffy Katalin*-t ismeri. Ezt a téves adatot vette át TAKÁTS SÁNDOR, aki megható részletességgel ismerteti *Bánffy Katalin* jellemének és szellemének kiváló voltát, mély magyarságát, férje iránti ragaszkodását és mindennapjait (Régi magyar asszonyok. Bp., 1914. 42–58). Igaz ugyan, hogy NAGY IVÁNNAK egy későbbi, pontosabb genealógiai táblájából kiderül, hogy *Bánffy Katalin* egy másik, a 17. században élt Batthyány Ferencnek volt a felesége (NAGY pk. 113), de TAKÁTS ezt nem vette észre. Ahogyan az sem tűnt fel neki, hogy a Batthyány-levéltár általa gyakran idézett misszilisei között folyamatosan megvannak 1534-től haláláig, 1575-ig Batthyány feleségének, *Svetkovics Katalin*-nak a levelei (KL passim; Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin magyar nyelvű levelei. Közreadja FRICZNÉ TERBE ERIKA. [kézirat] ELTE, Bp., 1989, 1990), s mellettük például 1538-ból saját pecsétjével és aláírásával (*katerina schwekobign her franczysk[us] von battyan [etc] gemahel*) hitelesített kötelezvénye (KL 369). Valami azért mégis csak feltűnhetett TAKÁTSNAK, mert az állítólagos *Bánffy Katalin* 1562-ben bekövetkezett halála után ismét megházasítja az öreg Batthyányt – ezúttal *Svetkovics Katalin*-nal.

Az ecsedi *Báthori* családból származó *Bonaventúra* és *András* több történeti munka szerint azonos személy, Báthori András tárnokmester és Rozgonyi Katalin fia (BUDAI FERENCZ, Polgári lexicon.² Pest, 1866. 1: 112–9; NAGY 1: 228, 230; WERTNER MÓR: Turul 18 [1900]: 14, 28 k), ám a fényes pályát (szatmári, szabolcsi, somogy ispán, 1543 u: tárnokmester, főkapitány, 1552–53: erdélyi vajda, 1554-től: országbíró) mégis *Báthori András* néven futotta be (ETE. 3: 313; BOROVSKY, Szabolcs 490; TörtTár. [1897]: 29; R. KISS ISTVÁN, A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában... Bp., 1908. CXXI). BUDAI magyarázattal is szolgál: "az András nevet csak a magyar katonák adták neki az okból, mivel a Bonaventúrát hosszallották, és nehezen gördült az ő szájukban" (i. m. 112). Az valóság azonban az, hogy *Bonaventúra* és *András* testvérek voltak: apjuk 1527-ben adta át nekik és testvéreiknek, Györgynek és Jánosnak Bátor, Ecsed és Buják várát tartozékaikkal együtt (Dl. 24555: NAGY IVÁN, Nógrádvármegye története az 1544-ik évig. Balassagyarmat, 1907. 137), de a testvérek együtt szerepelnek más birtokokra vonatkozó iratokban is (PodmOkI. 2: 527; KL 561).

2. Szintén nem névváltoztatások azok az esetek, amikor ugyanannak a személynek a nevét többféle írásképpel találjuk meg: *Alapi Janos* : *Alapü* ~ *alapü*

Janus (KL 432, 552; 609), *fancj Borbala* : *Fanczi Borbalas son* (275; 289), *Balasi Jmre* : *Balassi Jmre* : *Balassj Jmre* : *balassa jmhreh* (474; 496; 495; 564), *Keglewich* : *keglwjjth* : *kegljewich* (596; 609; 432). Ugyancsak nem tekinthetők névváltoztatásnak a párhuzamos névadás esetei (KÁZMÉR MIKLÓS, A párhuzamos személynévadás. MNyTK. 160 [1981]: 43–6). Az íráskép bizonytalansága a párhuzamos névadás és az idegen név fordításának nehezen szétválasztható eseteiben még gyakrabban fordul elő, mint máskülönben. *Hans Katzianer*-nek I. Ferdinánd főkapitányának a nevét a magyar szövegek számos formában adják vissza: *kacjan*, *kochanj*, *kocan*, *kochan*, *kocczaner* (KL 161, 241, 271, 296, 396, 412); de a latin szövegek variánsai is rendkívül változatosak: *Catzianer*, *Caczyaner*, *Koczianer* (MHHD. 29: 3, 9, 16), *Kocczjaner*, *Katczianer*, *Kothzyanner*, *Caczianer stb.* (ETE. 2: 53, 74, 136, 333).

3. A névváltoztatáshoz legközelebb a két- vagy több elemű nevek kialakulása közben létrejött átmeneti, bizonytalan alakok és variánsai állnak. Az egyelemű nevek kései, 16. századi (esetenként későbbi) megmaradása sajátos módon a társadalom két szélső pólusán figyelhető meg: a legalacsonyabb sorban élők, a nincstelen jobbágyok, cigányok stb. között (KERTÉSZ MANÓ: Nyr. 62 [1933]: 72–3; KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: NytudÉrt. 28 [1961]: 100–1), illetőleg a privilegizált, magas presztízsű társadalmi helyzetben levők – királyok, főnemesek; kisebb közösségekben bírók, papok, diákok – között (BÁRCZI GÉZA: MNy. 52 [1956]: 145–7; BENKÓ LORÁND, A régi magyar személynévadás. Klny. A Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 18; PAPP LÁSZLÓ: MNy. 51 [1955]: 260).

A Szentgyörgyi és Bazini grófok kiterjedt és hatalmas vagyonnal bíró családjában (ILA BÁLINT: Turul 41 [1927]: 37–71) a 16. sz. közepéig, a család kihalásáig megmaradt az egyelemű nevek használata. A családtagokat, legyen az erdélyi vajda, székely ispán, országbíró, mint *Péter*, vagy politikai pályán nem szereplő, mint *Farkas*, személynévükkel és a jellegzetes, kettős megkülönböztető névvel nevezik. Kapucsi Ferenc 1505 körül írott följegyzése, melyben a grófoknak a Nagylucsei-birtokokban történt hatalmaskodásaival kapcsolatos, több évtizedig tartó per fogott bíráit sorolja fel (KL 25), 11 nemes nevét tartalmazza, s ezek közül mindössze egyé, csak *szentgyörgyi és bazini gróf Tamás-é* az egyelemű (*Thome groff*). További okleveles példák: *comes Petrus, comes de Sancto Georgio et de Bozyn* (KL 56; PodmOkl. 2: 121, 148–9, 157, 164–5), *dominus Wolfgangus comes de Sancto Georgio et de Bozyn* (PodmOkl. 2: 479, 504, 511), *relicta magnifici quondam Wolffgangi comitis de Bozyn et de Sancto Georgio* (PodmOkl. 2: 557; 3: 98, 339).

Némileg másképp alakult a *Frangepán*-okkal: a megkülönböztető elem az ő nevükben a nemzetségnév (*de Frangepanibus*). *Frangepán György* és *István* esetében megjelenik viszont a birtokra utaló megkülönböztető név is (*Georgius de frangepanibus Comes Zluny; Stephanus de frangepanibus Comes de Ozel*: MOE. 1: 622), sőt ez az elem önálló életet kezd élni. Zrínyi János, a szigeti hős Zrínyi Miklós testvére Nádasdy Tamáshoz írott levelében *György*-öt, aki a Zágráb megyei *Szluin* várának ura, pusztán *slwnj*-nak nevezi, *István*-t, aki a szintén Zágráb megyei *Oszalj*-t birtokolja, *Ozalj*-nak (KL 522). *György* esetében ez latin szövegekben is gyakori:

Blagay et Zlwny; comes Zlwny (MHHD. 29: 5; 53, 100). A család későbbi tagjai azonban ezeket a névalakokat már nem használták.

4. Valódi névváltoztatások tettenérhetőek már a 15. században is. MIKESSY SÁNDOR több példát felsorol MELICHHEL vitázva annak bizonyítására, hogy a vezetéknevek ebben a korban még változékonyak, s megszilárdulásuk elsősorban nem az öröklött tulajdoni jogok bizonyításának igényével magyarázható, hanem az adószedők munkájának könnyebbé és megbízhatóbbá tételét, tehát lényegében igazgatási célokat szolgált (MIKESSY: Nyr. 83 [1959]: 82–7). Ezt a véleményt látszik igazolni FEHÉRTÓI KATALIN is a jobbágyság kételemű neveinek kialakulásával kapcsolatban (NytudÉrt. 70 [1970]:153–6). Hasonlóan azonban az egyelemű nevek megmaradásához, itt is külön kell választani a két szélső társadalmi réteg névhasználati gyakorlatát. Az adók (rovás, tized stb.) behajtása érdekében valóban szükségszerű volt a nevek változatlan és elkülönítő szerepű rögzítése. FEHÉRTÓI példái mutatják, hogy milyen tömegesen jelennek meg a lajstromokban a kételemű jobbágynevek. Csakhogy a nemesi kiváltságok éppen az adófizetési kötelezettség alól mentesítették a nemeseket, ők csak a "vérükkel adóztak" a királynak. Így MIKESSY példái, amelyek mind új birtokszerzéssel összefüggő névváltoztatásokat illusztrálnak a 15. századból, éppen azt bizonyítják, hogy a név (korábban a megkülönböztető, később a vezetéknev) a tulajdonjog forrása vagy legalábbis jelölője.

Lássunk erre két 16. századi példát! A Monyorókeréken ma is birtokos gróf Erdődy család egy Szatmár megyei jobbágyesaládból, az *erdődi Bakócz* családból származik. (I.) Péter vette föl az *Erdődy* vezetéknevet, 1511-ben grófi rangot kapott, 1513-tól kamarás, 1530-tól Vas megye ispánja (KL 211). 1517 után *monyorókereki Erdődy* néven szerepelt, s a család neve ma is ugyanez. Emelkedésében nagybátyja, *Bakócz Tamás* esztergomi érsek segítette, tőle kapta birtokait: 9 várat, köztük Monyorókeréket is. Köztudomású, hogy *Bakócz* érsek nem volt válogatós sem a birtokokban, sem a megszerzésükhöz vezető utak megválasztásában (FRANKÓI VILMOS, *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp., 1889). A *Bakócz*-birtokok azonban *Erdődy*-birtokká lettek, így esetleges visszakövetelésük lehetősége egyre csökkent.

Nagylucei *Dóczy Ferenc* esetében is egy feltörekvő, új nemesi család birtokainak védelme motiválja a névváltoztatást. Mind a Pozsony megyei *Nagylucsey*, mind az arad megyei (zádorlaci) *Dóczy* család a Hunyadiak-tól kapták nemességüket. *Dóczy* (eredetileg *Nagylucsey*) *Ferenc* (KL 39–40) a *Nagylucsey* család sarja, apja *Nagylucsey Benedek* volt, Orbán kincstartó testvére. Anyja férje halála (1480) után rövid időn belül még kétszer ment ismét férjhez, előbb Bethlen Domokos, majd *zádorlaci Dóczy Imre* temesi ispán felesége lett 1489-ben. 1493-ban harmadszor is megözvegyült, s első férjétől született fia, *Ferenc* még ekkor is kiskorú volt. 1500-tól azonban már ő igazgatja az Arad megyei uradalmat, és mostohaapja nevéen, de a *zádorlaci* helyett a *nagylucei* megkülönböztető nevet használva *Dóczy Ferenc*-ként (*Dóczy de Nagh luche*) szerepel a továbbiakban (MÁRKI, *Arad* 1: 300–1; DARÓCZY ZOLTÁN: *Turul* 52 [1938]: 82–4). A *Nagylucsey* család így valójában nem halt ki, hanem a névváltoztatást követően fiúágon élt tovább a *Dóczy* család tagjaiban.

PAPP LAJOS